

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Kálmán C. György.

»Megrontották a földet«

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

»A román nép alkotóelemei kétségkívül a románok«

IOAN D. GHEREA

»De én fontosabbnak tartok valami mást«

NOAM CHOMSKY

Mcmxcvi Május

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA KILENCVENKILENC FORINT

MCMXCVI MÁJUS

NYOLCADIK ÉVFOLYAM ÖTÖDIK SZÁM

Major Iván Külföldi tanácsadók (az) átalakulásban 3

Beszélgetés Noam Chomskyval 8

Leszek Kolakowski A baloldaliság öröksége 15

Krasznahorkai László Egy mondat 18

Else Lasker-Schüler Gottfried Bennhez 19

Tóth Krisztina Versek 23

Mándy Stefánia Versek 24

Borbély Szilárd Sárgacsászár 26

Brian Friel A romok között 28

G. István László Versek 33

Márton László Adalbert menyegzője 35

Paszternak–Cvetajeva–Rilke Levelezés háromszögben 41

Ioan D. Gherea Nominalizmus, realizmus és a bakák felpofozása 54

Hunok Londonban és Párizsban 57

Malájok Pesten 58

Lányi András Itt egy McDonald's étterem épül 61

E számunkat JOHN BÁTKI grafikáival illusztráltuk

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS (1989-TÓL 1995-IG), TÖRÖK ANDRÁS (1989-TÓL 1994-IG).

SZERKESZTŐTÁRSUNK: BARABÁS ANDRÁS (1989-TÓL 1995-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON

LEVÉLCÍM: 1135 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1188 FT, FÉL ÉVRE 594 FT, NEGYED ÉVRE 297 FT.

KÉSZÜLT: GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETÜKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENNA STÚDIÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

!!! M E G J E L E N T !!!

.....
Ebben a rovatban
mindig a lap egyik
szerkesztője mondja el
véleményét, melyet
kollégái marginális
megjegyzésekkel
kísérnek.
.....

Margócsy István¹

1. Szerintem István név nincsen,
csak Attila. HI

„NAGYON
KOMOLY
JÁTÉKOK”²

2. „Eljátszottad már kiseded
játékodat?” BE

Tanulmányok, kritikák³

3. Tanulmányok, kritikák,
Nagyon komoly játékok,
Nagyon komoly kritikák,
Tanulmányok, játékok,
Pesti Szalon Kiadó,
Jajde jó, hogy megjelent! SZÁ

4. Tipikus pesti szalonkritikus.
KJM

Pesti⁴ Szalon⁵

5. Kutyából nem lesz szalon.
KCGY

Külföldi tanácsadók (az) átalakulásban

MAJOR IVÁN

1. Az elemzés keretei

A szovjet birodalom összeomlásakor, a kelet- és közép-európai országok politikai és gazdasági átalakulásának kezdeti időszakában a külföldi tanácsadók egész hada lepte el a régió országait. Jöttek kormánytanácsadók és üzleti, pénzügyi guruk, de a tanácsadók közül többen ajánlották fel szolgálataikat állami hivataloknak és helyi önkormányzatoknak, egyes helyi politikusoknak, továbbá egyetemeknek és egészségügyi intézményeknek is. Egyesek egyéni vállalkozóként érkeztek, mások mögött tekintélyes nyugati egyetemek, nemzetközi szervezetek támogatását lehetett sejteni.

Honnan jöttek ezek a tanácsadók? Az üzleti életből és neves nyugati egyetemektől, állami hivatalokból és a nemzetközi pénzügyi szervezetektől. Számosan közülük abból az országból származtak el, ahová 1989 után visszatértek, sokan viszont korábban még soha nem jártak „célországukban”. Ami a célországokat illeti, a kormányzati tanácsadók nagy számban először Lengyelországban, majd a Szovjetunió utódállamai közül néhányban, így elsősorban Oroszországban és Ukrajnában tűntek fel. Magyarország sajátos képet mutatott: itt – a Kék Szalag Bizottságban közreműködő neves nyugati szakemberektől eltekintve – az új kormány külföldi tanácsadói szinte kivétel nélkül emigránsok voltak. Csehországban alig lehetett látni külföldi kormányzati tanácsadókat és nem vonzották a tanácsadók tömegeit a kevésbé fejlett kelet-európai országok sem. A balti államok viszont kivívták a nyugati tanácsadók különös figyelmét, amelynek részben stratégiai okai lehettek, részben pedig a skandináv országok rendkívüli érdeklődése ezen (testvér)országok iránt.

Érdekes megfigyelnünk a tanácsadók vonulását egy másik szempontból is. Először jöttek a „sztárok”, majd őket követték a kevésbé ismert szakemberek. Ezek után a nyugati tanácsadók egyre több kelet-európai szakértőt igyekeztek bevonni a tanácsadói tevékenységbe, de rájuk elsősorban a kevésbé fejlett országokban számítottak.

A nyugati tanácsadók tehát igen sokszínű, semmilyen szempont szerint sem homogén csoportot alkottak. Ebben az írásban a tanácsadók közül csak azok működésével foglalkozom, akiknek kifejezett törekvése volt, hogy kormá-

nyoknak adjanak tanácsokat a gazdaságpolitika és a piaci intézmények kiépítésének alapvető kérdéseiben. Természetesen nem ismerem személyesen az összes neves nyugati tanácsadót. Akikkel találkozhattam, azok közül néhányat az ismeretség 1987–88-ban kezdődött, amikor a Brookings Institution (Washington, D.C.) vendégkutatójaként hallgathattam neves szovjetológusok és „keletológusok”, IMF-beli és világbanki vezető tisztviselők, a CIA elemzői és különféle nyugati kormányok Kelet-Európával foglalkozó magas rangú tisztviselői fejtegetéseit Kelet-Európa jövőjéről. Ezt követően – 1990 és 1992 között a Szovjetunió és Kelet-Európa gazdaságait kutató stockholmi intézet vendégkutatójaként, majd konferenciák meghívottjaként találkozhattam egyebek között Anders Aslunddal, aki az orosz (Gajdar-) kormány, majd az ukrán kormány tanácsadójaként tevékenykedett, Jeffrey Sachsszal és Jacek Rostowski-val, D. Mario Nutival és Stanley Fisherrel, Ardo Hanssonnal és Michael Brunóval.

Nem volt ilyen szerencsém találkozhatni Antall József tanácsadóival. Bár György O'sváthtal és Tar Pállal dolgoztam együtt a Kék Szalag Bizottságban – amelynek külföldi tagjai között egyébként olyan szakmai kiválóságok is működtek, mint pl. Peter Kenen a Princetoni Egyetemről vagy Sylvia Ostry, aki korábban az OECD egyik vezető közgazdája volt –, Hieronymi Ottót és Batthyány Ádámot csak írásaikból, interjúikból ismerem. E kevés tapasztalat is elég volt annak megállapításához, hogy az Antall-kormány tanácsadói kissé más háttérrel és szakmai múlttal rendelkeztek, mint a neves nyugati tanácsadók.

Írásomban annak bemutatására törekszem, miként vált a nyugati tanácsadók többsége a kelet-európai országok átalakulásának problémáin gondolkodó, azokat elemző közgazdászokból itt zajló politikai játszmák aktív részesévé. Az elemzés tehát két lábon áll. Az egyik pillérét azon szociológiai, szociálpszichológiai tényezők alkotják, amelyek magyarázzák, hogy miért vállalkoztak a nyugati kormánytanácsadók a kelet-európai kalandra (vagy küldetésre). Nem tartom megkerülhetőnek azonban a másik kérdés vizsgálatát sem: milyen gazdasági elveket fogalmaztak meg a vezető nyugati tanácsadók és állítható-e, hogy ezek az emberek a neoliberalizmus kereszteslovagjaiként érkeztek Kelet-Európába?

Vajon a tanácsadók valamiféle küldetést teljesítettek-e,

Éz az írás az „Örökség – utánpótlás – felfedezés” c. konferencián (MTA Közgazdaságtudományi Intézet, OTKA T4908) elhangzott előadás szerkesztett változata. (A többi előadást lásd 2000, 1996. április, Közgazdasági Szemle 1996. április, május.)

küldték-e vagy pedig hívták őket? Amellett az állítás mellett, miszerint a nyugati tanácsadók a nyugati kormányok és a nemzetközi pénzügyi szervezetek „beküldöttjei”, az is elhangzik gyakorta, hogy a tanácsadókat maguk a kelet-európai kormányok hívták be, hogy velük mondassák ki a keserű szavakat, és egyben igazolják saját gazdaságpolitikájukat, majd – kudarc esetén – a tanácsadókkal „vitessék el a balhét”.

Az elemzésnek mellékszála, de érdekes összehasonlításra ad lehetőséget, hogy összevetem a nyugati tanácsadók és az Antall-kormány tanácsadóinak szakmai háttérét és helyét a politikai játszmákban. Az adott országból elszármazott és oda „belső udvari tanácsosokként” visszatért szereplők nemcsak Magyarországon töltötték be fontos posztokat. Ilyenek megfordultak Lengyelországtól és Ukrajnától Albániáig minden kelet-európai országban. Bár érdekes lenne vizsgálni az elszármazottak befolyását a kormányok gazdaságpolitikai döntéseire, az ehhez szükséges ismeretekkel egyelőre nem rendelkezem. Így maradok a magyar tanácsadók bemutatásánál.

2. A tanácsadók szakmai háttéréről

A neves nyugati kormánytanácsadókat kelet-európai kritikusai, de otthoni riválisaik is gyakorta úgy festik le, mint a neoliberalizmus prófétáinak rendkívül jól szervezett csapatát, akik valamiféle sötét birodalom előőrseiként tüntek fel Kelet-Európában. A róluk festett kép azonban igen távol áll a valóságtól. A legbefolyásosabb tanácsadók az Egyesült Államok és Nagy-Britannia legnevesebb egyetemein tanultak, és önálló, egymáséival csak alkalmanként érintkező, főként tudományos pályán haladtak, mielőtt gazdaságpolitikai tanácsadásra adták volna a fejüket.

Jeffrey Sachs, a tanácsadói kör „fene- és csodagyereke” például a Harvard Egyetem professzoraként és a fejlődő országok adósságproblémáinak szakértőjeként vált ismertté, aki e tárgyban számos kiváló könyvet publikált.¹ Sachs korábban működött már néhány dél-amerikai kormány tanácsadójaként, de híressé akkor vált, amikor elfogadta a lengyel (Mazowiecki–Balcerowicz) kormány meghívását, és részt vett az 1990-es stabilizációs program kidolgozásában. A másik igen befolyásos tanácsadó, Anders Aslund Ph.D. fokozatát az angliai Oxford Egyetemen szerezte. Disszertációja – amelyet a közgazdász szakma nagy elismeréssel fogadott, és amelyet a szerző könyvként is publikált – a lengyel és a keletnémet magánvállalatokról szólt.² Aslund Svédország moszkvai nagykövetségén dolgozott gazdaságpolitikai titkárként, mielőtt a Stockholm School of Economics Szovjet- és Kelet-Európa Kutató Intézetének igazgatója lett 1989-ben. Jól ismerte a moszkvai és a szovjet közgazdászok legjobbjait, és azok között számos barátta tett szert. Baráti kapcsolatok fűzték pl. Jegor Gajdarhoz, a későbbi miniszterelnökhöz is. Gajdar – még gazdasági újságíróként – többször járt és adott elő Stockholmban 1990 és 1991 folyamán. Aslundot az oroszországi parlament egy küldöttsége kérte fel 1991-ben, hogy szervezze meg a nyugati tanácsadók teamjét, akik segíthetnék a Jelcin elnöksége alatt megalakult első nem-kommunista orosz kormányt. Aslund hívta meg Sachsot, Richard Layard-t és másokat a Gajdar-kormány tanácsadói közé. A többi neves tanácsadó – Jacek Rostowskitól Stanislaw Gomulkáig és Mario Nuttiig – önálló pályájukon haladtak, és egymással sokkal inkább találkoztak a nemzetközi tudományos

közélet fórumain, mint politikai összejöveteleken.

Ebből a sorból kilógnak az Antall-kormány tanácsadói. Ők többnyire kevésbé ismert egyetemeken szereztek diplomájukat, és nem volt szakmai kapcsolatuk a vezető nyugati tanácsadókkal. Mint ahogy nem tartoztak a magasabb nemzetközi tudományos körökhöz sem. O'sváth az Európai Gazdasági Bizottság osztályvezetőjeként, Tar a Banque Nationale de Paris beosztott bankáraként, míg Hieronymi a svájci Battelle Laboratórium munkatársaként működött. Míg a nyugati tanácsadók alig ismerték azokat a kelet-európai politikusokat, akikkel azután szoros munkakapcsolatba kerültek, az Antall-kormány tanácsadóit évtizedes személyes és baráti szálak fűzték magához Antall Józsefhez és az MDF valamint a KDNP néhány vezető személyiségéhez. A nyugati és a magyarországi tanácsadók közötti különbséget úgy is jellemezhetjük, hogy míg a vezető nyugati tanácsadók „ejtőernyősként” érkeztek, többnyire a nemzetközi tudományos élet csúcsairól, addig a magyar tanácsadók múltbeli kapcsolatokból és szürke hivatalnoki pozíciókból emelkedtek fel, gyakorta magas kormányzati vagy vállalatvezetői posztokra.

Míg az akár közhelyekkel is megmagyarázható, hogy kevésbé ismert emigránsok miéért törekedtek kormány-tanácsadói pozíciók megszerzésére, az nem kézenfekvő, hogy neves nyugati egyetemek elismert professzorai miért akartak kelet-európai kormányok tanácsadóivá válni. Feltevésem szerint az akadémiai karrierjükben egyébként igen sikeres nyugati tanácsadók Kelet-Európát gazdasági kísérletek tökéletes laboratóriumi terepének tekintették. A nyugati tanácsadók többsége igen jól képzett elméleti ember és eredeti gondolkodó, akik számára kivételes lehetőséget teremtett, hogy bonyolult problémákra – mint amilyen a kelet-európai gazdasági átalakulás szinte minden kérdése – nem konvencionális megoldásokat találjanak ki, és azokat a gyakorlatban is kipróbálhassák. Méghozzá anélkül, hogy a következményekért teljes felelősséget kellene vállalniuk. Felfedezhető némi hasonlóság abban, ahogyan az 1920-30-as években nyugati értelmiségiek lelkesen utaztak a Szovjetunióba, hogy segítsék a kommunizmus építését, és ahogy az 1980-90-es évek fordulóján vezető nyugati értelmiségiek mentek Kelet-Európába, hogy részt vehessenek a kapitalizmus építésében.

3. Volt-e a gazdasági átalakulásnak általános receptje?

A nyugati kormánytanácsadókat gyakorta ábrázolják olyan alkímistákként, akik a politikai és gazdasági átalakulás laboratóriumában ülnek, valahol az IMF főhadiszállása közelében, és az összes kelet-európai országra alkalmazható egységes transzformációs recepten dolgoznak. Az igazság az, hogy nem létezik ilyen transzformációs laboratórium, és nincs általános recept sem.

Számos nyugati tanácsadó eleve jobban megértette a volt szocialista gazdaságok működését, nem beszélve a piacgazdaságokról, mint jó néhány kelet-európai kollégájuk. Igaz ez pl. Aslundra a szovjet gazdaság, Hanssonra a balti gazdaságok, vagy Rostowskira, Gomulkára és Nutira

a lengyel gazdaság esetében. Tisztában voltak tehát a tényekkel és az egyes országok sajátosságaival is. Elméleti alapokon kialakított véleményük tehát a kelet-európai gazdaságok pénzügyi stabilizációjáról és a magántulajdonon alapuló piacgazdaság létrejöttéhez szükséges intézményekről nem tekinthető sem abszurdítások, sem értelmetlenségek gyűjteményének. Amit a vezető tanácsadók például a piacok integrációjáról és az ésszerű árfolyam-politikáról, a magántulajdonosi jogokról és az állami beavatkozások hatásairól kifejtettek, azokat a gondolatokat a nyugati közgazdaságtan eredményeiből és a kelet-európai gazdaságok alapos elemzéséből vezették le. Véleményem szerint a baj nem azzal van, amit a nyugati tanácsadók az átalakuló gazdaságokról tudnak vagy mondanak. Az a szerep kérdéses, amelybe a tanácsadók közül többen belekeveredtek, amikor beszálltak a „transzformációs játszma”-ba”. Erről később.

A tanácsadók egyike-másika sajnos nem közeledett elég megfontoltan és óvatosan a tényekhez. Nem elemzői, hanem résztvevői szerepükből adódhatott, hogy igen szabadon bántak a statisztikai adatokkal. A korábbi kelet-európai statisztikai rendszerek összeomlását felmentésnek tekintették ahhoz, hogy adatokat gyártsanak saját álláspontjuk alátámasztására. Ez nem használt szakmai tekintélyüknek, mert egy szintre hozta őket azokkal a kelet-európai kormányhivatalokkal és politikusokkal, akik ugyancsak „bűvölték” az adatokat saját pozícióik erősítése érdekében.

A nyugati tanácsadók főbb gazdasági alapelveit a következőképpen foglalhatjuk össze sűrített formában¹:

(1) A gazdasági átalakulás három legfontosabb összetevője a pénzügyi rendszer stabilizálása, a piacok, gazdasági tevékenységek liberalizálása és az állam kezében lévő vállalatok, gazdálkodó szervezetek privatizációja.

(2) A pénzügyi stabilizáció – az infláció megfékezése, a hazai valuta árfolyamának stabilizálása, a belföldi árszintnek az árfolyamhoz, mint „horgonyhoz” kötése, a pénzügyi egyensúly, ezen belül az állami költségvetés és a folyó fizetési mérleg egyensúlyának helyreállítása – a gazdasági átalakulás szükséges, megkerülhetetlen feltétele. A tanácsadók a pénzügyi stabilizációt nem azért tartották fontosnak, mert a Nemzetközi Valutaalap ragaszkodott hozzá, hanem azért, mert úgy gondolták, hogy anélkül nem lehetséges ésszerű árrendszer, továbbá a gazdaság kiszolgáltatott marad a jövedelmek állami újraelosztásának. Emellett a pénzügyi instabilitás megakadályozná a régió országait a nyugati gazdasági közösségbe történő integrálásban is, mert stabil pénzügyi rendszer nélkül sem a nyugati bankok, sem a befektetők nem bíznanak annyira ezen gazdaságok jövőjében, hogy oda forrásokat fektessenek be.

Ugyanakkor a nyugati tanácsadók gyakorta keveredtek vitába az IMF-fel és vezető nyugati kormányokkal is amiatt, hogy azok szándékosan fékezik a kelet-európai országok integrációját, továbbá nem hajlandók még gondolkodni sem az átalakuló országok többségét fojtogató külföldi adósság terheinek enyhítéséről. A nyugati tanácsadóknak jelentős szerepe volt abban, hogy a hitelező országok

először Lengyelország, majd Oroszország esetében adósságkönnyítő intézkedésekben állapodtak meg az érintett kormányokkal.

(3) A stabilizációs program kidolgozása és végrehajtása a kormányok felelőssége és feladata. A stabilizációt igen rövid idő alatt végre kell hajtani, mert különben a sértett érdekcsoportok felpuhítják a programot, és a gazdaságpolitika hihetősége is odalesz. Az elnyújtott egyensúlyteremtés túlzottan próbára teszi az emberek tűrőképességét is, akik a megszorítások után eredményeket akarnak látni.

A tanácsadók alapvetőnek tekintették az árupiacok, a munkaerőpiac és a külkereskedelem liberalizálását, a piacokra történő szabad belépés és az onnan való szabad kilépés feltételeinek megteremtését. A liberalizációnak kellett elvezetnie ahhoz, hogy a kelet-európai gazdaságokban konzisztens árrendszer alakuljon ki.

(4) A tanácsadók véleménye szerint az állami vállalatok privatizációját szintén igen rövid idő – egy-két év – alatt kellett volna véghezvinni. Mivel a tömeges privatizáció a Nyugaton alkalmazott egyedi eladásos, árveréses eljárásokkal csak igen lassan lenne befejezhető, akár mesterséges és kipróbálatlan módszereket is érdemes és szükséges alkalmazni. Ezek közül a legismertebb az állami vagy ingyenes szétosztása a lakosság között. Néhány tanácsadó az ingyenes osztogatást emellett a legigazságosabb és a leghatékonyabb módszernek is tekintette arra, hogy a vállalatok felelős magántulajdonosok kezébe kerüljenek. A tanácsadók a gyors privatizációt azért tartották lényegesnek, mert anélkül elképzelhetetlennek látták, hogy autonóm, a politika és az állami bürokrácia befolyásától mentes, szereplők működésére épülő piaci rendszer jöjjön létre.

Az ímént röviden ismertett alapelvek a Nyugaton uralkodó közgazdasági gondolkodásból logikusan levezetett ajánlások. A tanácsadókat akár úgy is leírhatjuk, mint akik megkísérik lefordítani a nyugati közgazdaság-tudomány fontos eredményeit a kelet-európai realitások nyelvére. (Ez a jellemzés Laki Mihálytól származik.) A fordító munkája azonban igen kockázatos vállalkozás. Emlékezzünk kedvenc korai olvasmányunkra, a *Micimackóra*. Az angol eredeti is kitűnő, de annak Karinthy-féle magyar fordítása a magyar olvasó számára még sokkal jobb, mint az eredeti szöveg. Képes lehetett volna még amerikai fordító előlítani azt a magyar szöveget, amelyet Karinthy? Határozottan állíthatjuk, hogy nem. Mert bár ismerhette az összes magyar szót, melyet Karinthy használt, de helyismeret híján bizonyosan nem alkalmazhatta volna azokat az asszociációkat és metaforákat, amelyeket Karinthy Budapest levegőjével szívtott magába.

A gazdaságelmélet eredményeinek gazdaságpolitikai lépésekké történő lefordítása pedig még kockázatosabb, mint egy könyvé, mert nagyon nehéz – ha nem lehetetlen – megbecsülni, hogy nagy társadalmi csoportok miként reagálnak a politikai döntésekre.

Igazuk volt-e és helyesen érveltek-e a nyugati tanácsadók az átalakulás minden alapvető kérdésében? Ezt nem mondanám. Nem állíthatjuk-e azonban ugyanazt a magyar vagy a lengyel reformközgazdászok, vagy a gazdasági átmenet kelet-európai szakértőiről is? Mindaddig, amíg a tanácsadók gondolataikat, érveiket fejezték ki – bár-

mennyire vitathatók lehettek is egyes esetekben ezek az érvek –, álláspontjukat lehetett bírálni, de nem volt alap vádolni őket, mint ahogyan azt sok kelet-európai szakértő megette csupán azért, mert egy nyugati szakember véleményét mert formálni kelet-európai gazdasági kérdésekről. A nyugati tanácsadók helyzete azonban alapvetően megváltozott, amikor elhagyták a közgazdasági érvelés terepét, és bekapcsolódtak a kelet-európai politikai játszmákba.

4. Nyugati tanácsadók: a neoliberalizmus keresztes lovagjai?

A tanácsadókat Keleten és Nyugaton gyakorta tekintik egy zárt közösség tagjainak, akik ugyanazt a lemezt járatják. Ez sem felel meg a valóságnak. Bár egyazon standard közgazdaságtanon nevelkedtek, és bizonyos alapvető elméleti kiindulópontokban általában egyetértének, a tanácsadók megközelítésmódjában, az átalakulás problémáinak súlyozásában, időbeli ütemezésében (az ún. „sequencing”-ben) igen lényeges különbségek fedezhetők fel. Más jelentőséget tulajdonított például a piaci intézmények autonóm fejlődésének Nuti, mint pl. Summers, másként érvel Aslund, mint Gomulka.

Igaz viszont, hogy a nyugati tanácsadók egyetértének néhány alapvető dologban. Így pl. abban, hogy minél korlátozottabb az állam jövedelem-újraosztó szerepe, minél kisebb maga az állami bürokrácia és minél kevésbé nyílik tere az állami beavatkozásoknak, annál egészségesebben fejlődhet a gazdaság. Meggyőződésük, hogy az állami transferek és a meghatározó súlyú állami tulajdon akadályozzák a gazdasági növekedést, csökkentik a gazdaságok alkalmazkodóképességét és dinamizmusát. Következésképpen az állam súlyának a pénzügyi folyamatokban és a tulajdonosi döntésekben lényegesen csökkennie kell a magánszféra javára.

A nyugati tanácsadók ugyancsak hívei a szigorú monetáris és fiskális politikának a kelet-európai országokban, ahol a vállalatok pénzügyi korlátja nem effektív, és a központi költségvetés – elsősorban fogyasztási célú – kiadásai rendszeresen meghaladják bevételeit. A tanácsadók lelkes támogatói továbbá a piaci versenynek és el-lenségei az állami monopóliumoknak. Tekinthesek-e ezek az elvek a neoliberalizmus sarokköveinek? Ezek a gondolatok nem lehetnek idegenek senki számára, aki ismeri a kelet-európai reformközgazdaságtan eredményeit. A „reálisan létező szocializmus” korában például Magyarországon a progresszív közgazdászok igen hasonló gondolatokat fejtettek ki.

A nyugati tanácsadók egy lényeges ponton kerülnek ellentmondásba önmagukkal: miközben feltételezik, hogy a kapitalizmus alapvető intézményei „felülről”, a parlamentek, kormányok által megalkothatók és bevezethetők, a gazdasági átalakulást mégis spontán folyamatként képzelik el, amelyet a „győzőn az erősebb” elve irányít. A nyugati tanácsadók nem bíznak a kelet-európai kormányokban – és erre jó okuk van –, amikor az eredeti tőkefelhalmozásról és a piaci verseny létrejöttéről beszélnek. Ugyanakkor túlzottan is megbíznak

ugyanezekben a kormányokban a magántulajdonosi viszonyok kialakításával kapcsolatban.

Néhány nyugati kormánytanácsadó újabban fennen hirdeti, hogy a kelet-európai országok gazdasági átalakulása lényegében befejeződött. Állításukat arra alapozzák, hogy a régió országaiban megtörtént az árak és a külkereskedelem liberalizálása, véget ért a „transzformációs visszaesés” – tehát a GDP újra növekszik –, jelentős a külföldi tőke szerepe a gazdaságokban, és a bruttó hazai termék nagyobb részét már a magánszektor állítja elő. Ez az állítás erősen vitatható, mert felszíni jelenségekre és a magántulajdoni, piacgazdasági intézmények működésének kezdetlegességét figyelmen kívül hagyó gazdaságképre épül. Például: a magántulajdon meghatározó súlya nem akkor jön létre, amikor az állami vállalatok tulajdonost váltanak, hanem akkor, amikor a vállalatok magántulajdonra tartósan, állami gyámkodás és beavatkozás nélkül fenn is marad.

A nyugati tanácsadók meggyőződéssel hisznek az individualista kapitalizmusban. Ami gondolkodásuk filozófiai alapjait, alapértékeit illeti, a tanácsadók liberálisak abban az értelemben, hogy nagyra értékelik az egyéni szabadságot és az egyéni döntési felelősséget. Ugyancsak hiszik, hogy a jóléti állam halott, de ebből nem következik, hogy elutasítanak mindenféle emberi szolidaritást és a rászorultak támogatását. Csak éppen korlátozni akarják az állam jóléti, szociális tevékenységét, mert véleményük szerint a jövedelmek és a vagyon bürokratikus újraelosztása nem vezet sem igazságos, sem hatékony eredményhez. Állításait lehet vitatni, de nem lehet vita nélkül elutasítani. A volt szocialista országok polgárai is jól emlékezhetnek arra, hogy a szocialista „jóléti állam” olyan igazságtalan gépezet volt, amely jövedelmeket és hatalmi befolyást csoportosított át a szegényebbekről a jobbmódúak és nagyobb politikai nyomást gyakorolni képesek részére.

Ha sem a nyugati tanácsadók gazdasági alapelveiről, sem érvelésük logikájáról nem mutatható ki, hogy azok hibásak, miért állítható mégis, hogy a tanácsadók károkat is okoztak a kelet-európai országokban? Hangsúlyozom, hogy nem szándékos károkozásról beszélek, hanem olyan károkról, amelyek amiatt keletkeztek, mert a tanácsadók szerepe megváltozott: gondolkodókból a transzformációs játszma aktív résztvevőivé váltak. Ugyanis abban a pillanatban, amikor a tanácsadók átlépték az alig látható választóvonalat az elemzői és gondolkodói, illetve a döntéshozói szerep között, maguk is alanyaivá és egyben tárgyaivá váltak az átalakulási folyamatnak. Ez az átalakulás a tanácsadókat nagy tudású megfigyelőkből és értékelőkből a politikai játszma szereplőivé változtatta. Az átalakulási folyamatban azután maguk is eltévedtek. Helyi politikai küzdelmek részeseivé váltak akkor is, amikor csupán véleményüket akarták nyilvánosan hangoztatni, és véleményüket a helyi politikusok és azok helyi tanácsadói kényük-kedvük szerint használták fel saját játszmáikban. Nemritkán fordult elő, hogy a tanácsadók határozottan nem értettek egyet azon kormány egyes döntéseivel, amely számára tanácsaikat adták. A döntéseknek mégis részeseivé váltak, mert nem tehetők meg többé, hogy nyíltan bírálják az illető kormányt. Legelőbb addig nem, amíg kapcsolatban álltak vele. Ezzel pedig ráütötték a jóváhagyás pecsétjét a kelet-európai

kormányok ténykedésére még akkor is, ha közben elégetlenek voltak e ténykedés számos részletével. Ezzel pedig a döntésekért viselt felelősségben is osztozniuk kellett, és egyes helyi politikusok nem is maradtak restek áthárítani a felelősséget rájuk.

Kelet-Európának továbbra is nagy szüksége van a nyugati vezető közgazdászok tudására és véleményére. Elsősorban arra, hogy a kelet-európai gazdasági szakemberek és politikusok ellenőrizhessék elképzeléseiket a nyugati köz-

gazdaságtant jól ismerők véleményén keresztül is. Szükséges továbbá, hogy legyenek olyanok, akik közvetítik azt a tudást, amit a nyugati közgazdaságtan felhalmozott. Az azonban sem a nyugati tanácsadóknak, sem a kelet-európai országoknak nem használ, ha az előbbieket belekeverednek a helyi politikai játszmákba. Bár a tanácsadókat ünnepelehetik otthon azért, mert bemerészkedtek az oroszlán barlangjába, helyismeretük, szakértelmük nem attól lesz igazán kamatoztatható, ha politikai szerepet vállalnak.

J E G Y Z E T E K

1. Lásd pl. Jeffrey Sachs, *New Approaches to the Latin-American Debt Crisis*, Princeton: Princeton University Press, 1989.
2. Anders Aslund, *Private Enterprise in Eastern Europe: the Non-Agricultural Private Sector in Poland and the GDR, 1945-1983*, Oxford: St Antony's/MacMillan.
3. Ezeket az alapelveket a tanácsadók számtalan művükben fejtették ki. Ezek közül a legismertebbek: David Lipton és Jeffrey Sachs, „Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland”, *Brookings Papers on Economic Activity*,

No. 1, 1990, David Lipton és Jeffrey Sachs, „Privatization in Eastern Europe: The Case of Poland”, *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 2, 1990, Olivier Blanchard, Rudiger Dornbusch, Paul Krugman, Richard Layard és Lawrence Summers, *Reform in Eastern Europe*, Cambridge, MA: MIT Press, 1991, Anders Aslund, „Principles of Privatization” in Csaba, L. (ed.) *Systemic Change and Stabilization in Eastern Europe*, Aldershot: Dartmouth.

Beszélgetés Noam Chomskyval

ANDRZEJ ŁODYŃSKI

Írtam egy levelet, elküldtem Chomsky villanypostacímére, de nemigen bíztam abban, hogy sikerül kapcsolatba lépnem vele.

Elmagyaráztam, hogy interjút készítenék a *Gazeta Wyborcza*nak, mellékeltem a kérdéseimet, és utaltam arra is, hogy Lengyelországban alig ismerik a politikai nézeteit. Két nap múlva megkaptam a választ. Volt vagy húsz-harminc oldal.

NOAM CHOMSKY: Nevetségesnek találtam azt a megjegyzést, hogy nézeteimet alig ismerik Lengyelországban. Hát persze hogy nem ismerik, de ennek megvan az oka. A kommunisták lehúzták a rolót politikai és történeti írásaim előtt. Semmi sem bősíti annyira az apparatszikokat, mint a bármiféle pártvonalról független kritikai elemzés. De az a tény már elgondolkodtató, hogy ma is ismeretlenek a nézeteim, ugyanakkor elképesztő dolgokat agyalnak ki rólam, meg általában.

Döbbenetes, milyen illúziói vannak sok kelet-európai értelmiséginek a Nyugattal kapcsolatban. És milyen magabiztosan, erkölcsi fölényük biztos tudatában adják elő a nézeteiket. Sehol a világon nem tapasztaltam olyasmit, mint Kelet-Európában: teljesen érzéketlenek az emberek a világ más tájain élő elnyomottak és áldozatok iránt, nagy csodálattal és elismeréssel tekintenek azokra, akik felelősek ezekért a kegyetlenségekért, és semmi hajlandóságot nem mutatnak arra, hogy legalább egy pillanatig eltűnjön az az, hogy alkalmasint a nyugati propaganda is deformálhatja a valóságot.

Legyen elég ennyi bevezetőnek. Olyan érdekesnek, felkavarónak találtam Chomsky állásfoglalásait és elemzéseit, hogy újabb levelet küldtem újabb kérdésekkel és megjegyzésekkel, terjedelmes választ kaptam, amihez újabb megjegyzéseket fűztem, és így tovább. Egyre hosszabb lett az interjú, majd vitává alakult át. Alább olvashatók a részletei.

– Milyen úton jutott el a nyelvészetől a politikáig? Mit tart fontosabbnak, a nyelvtudományt és a filozófiát vagy a politikát, aminek oly sok időt szentel?

– A szó tágabb értelmében felfogott politika kiterjed az ember életében fontosnak tartott dolgok nagy részére. Ha

tehát valaki erkölcsi lénynek tartja magát, sokkal erősebben kötődik a politikához, mint a legvonzóbb intellektuális vagy esztétikai problémákhoz. Ha hirtelen „eltűnnék” a világ, vagy egyszerűen csak nem számítana, sokkal több energiát fordítanék azokra a nyelvészeti és filozófiai kérdésekre, amelyeket szenvedélyes érdeklődéssel kutatok. De csak nem akar eltűnni a szemem elől a világ. Ellenkezőleg, egyre ijesztőbb méreteket ölt az emberi szenvedés.

Számomra két külön világ a politika és a nyelvtudomány. Őszintén szólva, már nyakig benne voltam a politikában, amikor még fogalmam sem volt róla, hogy létezik valami olyasmi, mint a nyelvészet. New York-i radikális zsidó környezetben nőttem fel a világválság idején. (Egészen más világ volt ez, mint a mostani amerikai zsidó értelmiségi csoportoké, amelyek már szakítottak a haszkala, a zsidó felvilágosodás mélyen humanista hagyományával.) Rokonaim közül sokan folytattak igen aktív politikai tevékenységet különféle baloldali, anarchista és cionista szervezetekben. Nagybátyámnak volt egy újságosbódéja a Broadwayn. Oroszországból, Németországból és Galiciából jött szegény bevándorlók jártak oda. Nem tudom, sok újságot vettek-e, de órák hosszat beszélgettek politikáról, irodalomról, zenéről és filozófiáról. Rajtuk keresztül ismertem meg Zelig Harrist, a híres nyelvészt, aki univerzális érdeklődésű volt, radikális politikai nézetei pedig közel álltak a felfogásomhoz. Harris beszélt rá, hogy tanuljak nyelvészetet, szóval a véletlen vezetett erre az útra.

– DE VAN VALAMI KAPCSOLAT A NYELV ÉS A POLITIKA KÖZÖTT. NAGY FIGYELMET SZENTELT ENNEK GEORGE ORWELL. DE ÖN MÉG MESSZEBB MEGY, MINT ORWELL.

– Csodálom és tiszteltem Orwellt, különösen a spanyol polgárháborúról frott könyvéért (*Hódolat Katalóniának*), de véleményem szerint elég felületesen írt a „gondolatok ellenőrzéséről”. A legkézenfekvőbb példából, a sztálini totalitárius rendszerből indult ki. Azt hiszem, világos, miféle folyamatok mentek ott végbe. Sokkal nehezebb és – a nyugatiak szempontjából – fontosabb feladat a szabad és demokratikus társadalmak jelenségeit vizsgálni, és Orwell nem sok figyelmet fordított erre. Tett néhány megjegyzést esszéiben, az *Állati gazdaság* bevezetőjében pedig felhívta a figyelmet arra, hogy a demokratikus társadalmakban „meg lehet akadályozni a népszerűtlen eszmék terjedését, el lehet hallgatni kínos tényeket anélkül, hogy hivatalos tiltalmat kellene életbe léptetni”. De nem hatolt mélyebbre,

Az interjú eredetileg „Zbrodnicy wolny świat” címmel jelent meg a *Gazeta Wyborcza* 1995. december 30-i számában.

nem tárta fel e jelenség mechanizmusait, beírta azzal a kijelentéssel, hogy ellenőrzi a sajtót a „gazdagok, akiknek minden okuk megvan arra, hogy tisztességtelenül járjanak el bizonyos ügyekben”, így hát „döbbenetesen könnyű belefojtani a szót azokba, akik kétségbe vonják a domináns ortodoxia pozícióját”. De nem jelent meg ez a szöveg. Orwell hagyatékában találták meg 30 év után, ami már önmagában is valamiféle ironikus poén.

Az Orwell által említett jelenségeket később aztán sokan vizsgálták. Az Edward Hermannel írt könyveinkben konszenzuszgyártó gépezetnek neveztük azt a bonyolult indoktrinációs rendszert, melynek segítségével megpróbálják megakadályozni, hogy a nagy tömegek részt vegyenek a demokratikus folyamatokban. Maga a „konszenzuszgyártás” (manufacture of consent) meghatározás egy liberális újságírótól és értelmiségitől, Walter Lippmanntól ered, aki azt bizonygatta, hogy a demokratikus társadalmakban a néző, nem pedig a résztvevő szerepét kell betölteniük a tömegeknek, mert túl „sötétek és izgágák”. Megengedhető, hogy időről időre politikai képviselőt válasszanak, de azt nem kell hagyni, hogy nap mint nap beleüssék az orrukát a politikába. „Felelős egyénekre” kell bízni a döntéseket. E felfogás szerint a demokrácia lényege a „közvélemény formálására”, más szóval az agymosásra egyszerűsödik le. Tökéletesen megértette ezt James Madison, az amerikai alkotmányozó atyák egyike, aki azt mondta, hogy a kormánynak az a legfőbb feladata, hogy „védjék meg a vagyonos kisebbség kiváltságait a többség igényeitől”.

Ne feledjük, hogy Lippmann a politikai élet liberális oldalát képviseli. Konzervatív, új jobboldali körökhöz tartozó ideológiai örökösai még azt is szeretnék megakadályozni, hogy legalább ezt a szerény nézői szerepet betölthessék az állampolgárok. Meggyőző példával szolgált erre az „Irongate”-botrány. Nehezen találnék napjaink társadalomtudományában jobban dokumentált tézist annál, hogy a „szabad sajtó” és az egész szellemi kultúra nagymértékben az indoktrináció eszköze, a közvélemény ellenőrzését szolgálja, és az állami-korporatív establishment érdekeit védi.

– EZ A KRITIKA KIS HÍJÁN EGY SZINTRE HOZZA A NYUGATI MÉDIUMOKAT A KOMMUNISTA PROPAGANDAGÉPEZETTEL. TÉNYLEG NEM LÁT SEMMI KÜLÖNBSÉGET A KETTŐ KÖZÖTT? HISZ EGY KOMMUNISTA ORSZÁGBAN (VAGY A MOSTANI SZÍRIÁBAN, IRAKBAN, LIBIÁBAN) MÁR RÉG RÁCS MÖGÖTT LENNE EGY OLYAN KRITIKUS ALKAT, MINT ÖN.

– Elképeszt ez a kérdés: „Tényleg nem látok semmi különbséget?” Mintha valaki megkérdezné, tudomásom van arról, hogy kettő meg kettő az négy. Hogyne látnék különbséget, írtam is erről eleget. Mint már Orwell említette, a demokratikus országokban úgy működik az indoktrináció, hogy a médiumok és a szellemi elitek önként szegődnek az államigazgatás, a szórakoztatóipar, a nagyvállalatok stb. szolgálatába. Erkölcsei szinten ez még rosszabb, mint a terrorral kikényszerített szolgálat.

Teljesen másképp működnek a médiumok a demokratikus társadalmakban és a totalitárius rezsimekben. Az a tény sem kevésbé magától értetődő, hogy az említett országokban másképp bánnak a disszidensekkel, mint a nyugati demokráciákban. Zárójelben jegyzem meg, hogy már akkor felhívtam a figyelmet Szaddám Huszein bűneire,

amikor még a Nyugat szövetségese és cimborája volt, és büntetlenül öldökhette a disszidenseket, valamint vegyi fegyvereket is bevethetett a kurdok ellen, s az itteni médiumok mindezt nem tették szóvá. Csak akkor kezdtek szörnyetegként ábrázolni, amikor szófogatatlannak bizonyult.

Érdekes lenne megvizsgálni, miért épp ezekre az országokra szoktak hivatkozni a kelet-európaiak, még véletlenül se másokra. Szíria, Líbia és Irak mind olyan ország, amely szerepel a Nyugat hivatalos ellenségeinek listáján. Tehát nyugodtan lehet bírálni őket. Ugyanakkor jóval több olyan ország van, ahol elnyomják a társadalmat, de róluk nem szokás világgá kürtölni, ha megsértik az emberi jogokat. Az USA érdekszférájában is folyik a terror, de erről nem kapunk híreket, így a közvéleménynek fogalma sincs például arról, hogy a régióknak szánt amerikai katonai segély felét Kolumbia kapja, vagyis az az ország, ahol a legnagyobb a terror. Az amerikai médiumok csak azt a hivatalos álláspontot hajtogatják, hogy Kolumbiában virágzik a demokrácia, kábftózszer-kereskedők elleni harcra fordítják a segélyt, ami abszurdum, ezt már sokszor leplezték az emberi jogi szervezetek. A terror áldozatai közt ezrével vannak meggyilkolt parasztok, de vannak szakszervezeti tagok és bírók is, említhetném az egyetlen független politikai párt aktivistáit és – mint ilyen esetekben mindig – a szegényeket támogató egyházi szervezetek papjait és világi tagjait is. De a mi „szabad sajtónk” hallgat, mint a sír.

A totalitárius államokban bárdolatlan, abszurd propagandát folytattak a médiumok. Nincs hát abban semmi különös, hogy soha nem hittek nekik. Akik terrorral biztosítják uralmukat, azoknak nem kell törődniük a propaganda finomságaival. A kommunista Oroszországban, ha hihetünk az amerikai kormány felméréseinek, az értelmiség 95%-a és a munkások 77%-a rendszeresen hallgatta a nyugati rádiókat. A demokratikus országokban sokkal finomabb az indoktrináció. Elhiszik az emberek, és senki sem hallgat külföldi adókat. Az itteni marginális disszidens lapok népszerűsége össze sem hasonlítható a szamizdatéval.

– LEHET, HOGY EGYSZERŰEN NINCS KERESLET. HISZ A NYUGATI MÉDIUMOK NAGYRÉSZE A SZABADPIAC ELVEI SZERINT MŰKÖDNEK.

– A mai nyugati társadalmakban inkább szűkítik, mint tágítják az elfogadott nézetek körét a piaci mechanizmusok. A médiapiacra végrehajtott tökékoncentráció megvalósíthatóvá tette ezt, amit cenzúrával nem sikerült elérni. Felszámolta vagy marginalizálta a múlt században még virágzó radikális sajtót, ami eljutott a munkásokhoz, és az országos lapok versenytársa lehetett. Később a piaci erők, melyeket ön igen nagyra tart, rövid pórásra fogták a tömegkommunikációs eszközöket, és beszűkült a vélemények spektruma. Egyébként is, mint tudjuk, a nagy médiakonsernek keresletet is teremthetnek bizonyos nézetekre, ez pedig oda vezet, hogy nem lesznek népszerűek a disszidensek eszméi.

– MÉG MINDIG NEM GYŐZÖTT MEG. MONOLITIKUS EGYSÉGNEK ÁLLÍTTA BE AZ ÜZLETI VILÁGOT, MÍG A VALÓSÁGBAN A PIAC AZ ELLENTÉTES ÉRDEKEK ÜTKÖZÉSÉNEK SZÍNTERE. AMIT EGYESEK NEM KÍVÁNATOS NÉZETNEK TARTANAK, AZT NÉPSZERŰSÍTHETIK MÁSOK. PÉLDA ERRE AZ ÖKOLÓGIAI MOZGALOM, AMELY ÁTTÖRT, BÁR ELLENTÉTBEN

ÁLL A KONSZERNEK ÉRDEKEIVEL. ÖN ELVETI A NYUGATI MÉDIUMOK MŰKÖDÉSI ELVEIT. DE LÁT-E MÁS LEHETŐSÉGET?

– Ismétlem, a különféle nézetek akkor kaphatnak nyilvánosságot, ha nem állnak alá a rendszer alapjait, és nem sértik az establishment legfőbb érdekeit.

Nem túl szerencsés példa az ökológiai mozgalom. A korporációk vezetői azt akarják, hogy a gyerekeik olyan világban éljenek, amelyet még nem tettek teljesen tönkre. Egyébként az ökológiai mozgalmat főként a kiváltságos csoportok támogatják. Úgy esett, hogy most egy Cape Cod-i kis házból írok, a nemzeti parkból, amelyet még a Kennedy család alapított, persze csakis a természeti környezet iránti nemes felelősségtudat vezérelte őket. És ha ráadásul még a szegény rétegeket is sikerül így távol tartani? Hát persze, hatalmas birtokai vannak itt a Kennedyláknak.

Azt kérdezi, milyen alternatívát látok. *Necessary Illusions* című könyvemben bemutatok egy modellt, ami alapján demokratizálhatók a médiumok, ez – többek között – a brazil püspökök és az UNESCO javaslataira épül. Véleményem szerint nem kellene az állami bürokráciára bízni a médiumokat (ez amúgy is drasztikusan korlátozni kellene), még kevésbé privát molochok kezébe adni, akik nincsenek kitéve szélesebb körű ellenőrzésnek. Ebben a politikai légkörben legtöbbször ér a fáradságos, kitartó munka, mellyel esetleg tágíthatjuk a nézetek spektrumát, magam is ezt próbálom tenni.

– NEHÉZ LENYELNEM A MÉDIUMOK „ÖNKÉNTES SZOLGASÁGÁT” HIRDETŐ TÉZIST. ÉN IS ÚJSÁGÍRÓ VAGYOK, ÉS NEM ÉRZEM ÚGY, HOGY ÖNKÉNT SZOLGÁLOK VALAMIFÉLE ÁLLAMI VAGY KORPORATÍV ÉRDEKEKET.

– Az „önkéntes szolgálat” tézise a nyugati médiumok egész rendszerének működésére vonatkozik. E médiumok szűrnek az információkat, szabályozzák a kommentárokat, és marginalizálják az ellenvéleményeket, ha alapvető érdeket sérthetnek. Ha ezt a tézist nem tartja elfogadhatónak, azt ajánlom, vegye szemügyre a tényeket. Hasonlítsa össze például azt, hogyan tudósítottak az amerikai médiumok a vietnami háborúról (amerikai segítség) és az afganisztáni háborúról (szovjet agresszió). Vagy a kambodzsai terrortól (felháborodás) és a kelet-timoriról (néma csend). Magasabb érdekeket szolgált-e a médiumok ezekben és más, jól dokumentált esetekben? Véleményem szerint igen. Akkor kérdezzünk tovább. Számolhatunk valamiféle kényszerrel? Talán egyetérthetünk abban, hogy nem. Ergo – önként vállalkoztak a szolgálatra.

Egyetlen ellenérvként saját érzéseire hivatkozik, de attól tartok, ezek nem tartoznak a tárgyhoz. A tézis a médiumok egész rendszerének működésére vonatkozik. Amikor az USA fegyveres beavatkozást hajtott végre Haitiban, a médiumok mindenekelőtt arra hívták fel a figyelmet, hogy helyre kell állítani a demokráciát, csődöt mondtak a szankciók. Ugyanazon a napon jelentette az Associated Press hírfüggőség, hogy a kormány engedélyezte a Texaco konzernnek, hogy olajat szállítson a haiti juttának. Minden felelősséggel dolgozó szerkesztőnek fel kellett volna figyelnie erre. De felkapta valaki a hírt? Nem, mert ebből a tényből fehéren-feketén kiderül, hogy soha nem vették komolyan a szankciókat. Felhívta-e valaki is a figyelmet arra, hogy Aristide elnök azzal a feltétellel térhetett vissza a hatalomba, hogy áldását adja a

Haiti számára készített amerikai gazdasági stratégiai tervre? Elemezte-e valaki is azt a tényt, hogy ez a terv elsősorban az amerikai beruházóknak kedvez, nem pedig a slumokban élő szegényeknek, akik hatalomra juttatták Aristide elnököt?

– SZIGORÚAN FELLÉP AZ ELYNOMÁS ELLEN, DE A HETVENES–NYOLCVANAS ÉVEKBEN NEM TÖRTE ÖSSZE MAGÁT, HOGY TÁMOGASSA A KELET-EURÓPAI ANTIKOMMUNISTA ELLENZÉKET. KITARTÓAN HANGOZTATTA, HOGY AZ OLYAN EMBEREK ESETÉT, MINT ANDREJ SZAHAROV VAGY POPIELUSZKO ATYA, CINIKUSAN KIHASZNÁLJA A NYUGATOT.

– Érdekes, hogy azt állítja, nem támogattam a kelet-európai disszidenseket. Ez természetesen nem igaz. Hogy ilyen vélemény alakult ki, az sok mindent elárul arról a szellemi légkörről, amely kedvez az effajta hazugságok terjesztésének.

Valójában sokkal többet tettem a kelet-európai disszidensekért, mint azokért, akiket az amerikai érdekszférához tartozó országokban üldöztek, noha ez utóbbiak sokkal durvább elnyomást szenvedtek el. Egyáltalán nem vagyok büszke erre. Azt parancsolta volna az elemi erkölcsi érzék, hogy azokat segítsen, akik a legtöbbet szenvednek. A támogatásom nem merült ki abban, hogy petíciókat írtam alá és részt vettem tiltakozó akciókban. Sokszor személyesen is közbeléptem, nemegyszer sikerrel. Néhányan ezért jutottak ki Nyugatra. A kommunista apparátcsikok tudták jól, mit csinálnak, amikor megpróbáltam Csehszlovákiába utazni, de nem kaptam vízumot.

Megértem, hogy Popieluszko atya példájára hivatkozott. *Manufacturing Consent* című könyvünkben Edward Hermannal elemeztük a Popieluszko atya meggyilkolásáról tudósító sajtóközleményeket, valamint azokat, amelyek arról számoltak be, hogy ugyanabban az időszakban száz papot (köztük egy érseket) és apácát gyilkoltak meg Közép-Amerikában. Nos, elég nagy különbségek voltak. Gyakran és nagy terjedelemben írtak Popieluszko atya meggyilkolásáról, a kommentátorok hangsúlyozták, hogy az igazi bűnös a Kreml. A közép-amerikai gyilkosságok viszont csak szűkszavú tudósításokat érdemeltek. Nemcsak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy maga a bűntények mértéke is különböző, hanem arra is, hogy Popieluszko atya gyilkosait hamar elfogták, bíróság elé állították és elítélték, míg az USA támogatását élvező közép-amerikai gyilkosok büntetlenül megúszták, nem vonták meg tőlük az amerikai segílyt, a sajtó pedig nem sajnálta tőlük a dicséreteket.

Mi következik ebből az elemzésből? Nyilván ön tudja a legjobban, hogy a kommunista országokban nem volt hiány olyan emberekből, akik készségesen elítélték a Nyugat bűneit. Talán felesleges hozzáfűznöm, mit gondoljunk az ilyen eljárásról.

Bár nemcsak a kelet-európai disszidenseket üldözték, kivételes helyzetben voltak olyan értelemben, hogy hatalmas támogatást kaptak a legjelentősebb és legbefolyásosabb nyugati erőktől. Ez olyan komoly támogatás volt, hogy magát a „disszidens” kifejezést is kezdték kizárólag rájuk vonatkoztatni, mintha másutt egyáltalán nem lennének disszidensek. Ha ugyanezt a kifejezést alkalmazzuk a közép-amerikai jésuitákra, nem sokan értik, miről is van szó. Ezért a kelet-európai disszidensekben kialakult az a hamis meggyőződés, hogy igazából csak ők számítanak. Láthatóan rossz hatással volt rájuk ez a sajátos egocentriz-

mus. Egy köztiszteltnek örvendő egykori kelet-európai disszidens felszólalt a kongresszuson, magasztalta a Reagan-adminisztrációt, amiért „megvédte a világszabadságot”. Ez néhány héttel azután történt, hogy egy amerikai kiképzést kapott zászlóalj katonái meggyilkolták Salvadorban Ignacio Ellacuria* atyát és más egyházi személyeket (még a nevüket sem tudja senki, olyan keveset beszélnek róluk). Mondja csak, mi lenne, ha egy közép-amerikai emberi jogi aktivista, például Ellacuria atya vagy Ruben Zamora megjelenne a Kremlben, és magasztalná a Politbúrót, amiért „védi a szabadságot”?

– BÍRÁLJA A KELET-EURÓPAI ELLENZÉKET, MERT NYUGATI TÁMOGATÁST KAPOTT. MI ROSSZ VAN EBBEN? VÉLEMÉNYE SZERINT VISZSA KELLETT VOLNA UTASÍTANI? UGYANAZOK AZ APPARATCSIKOK A KREMLBŐL, AKIKKEL ÖN – ÁLLÍTÁSA SZERINT – NEM ROKONSZENZVEZIK, TÁMOGATTÁK PÉLDÁUL A BÉKEMOZGALMAT, AMELLYEL ÖN IS KAPCSOLATBAN ÁLLT. EBBEN AZ IDŐSZAKBAN KÖLCSÖNÖSEN DESTABILIZÁLNI PRÓBÁLTA EGYMÁST A KÉT TÖMB, ÉS TÁMOGATTÁK AZ ELLENZÉKET A MÁSIK OLDALON.

– Elképesztő fordulatot használt! Én nem azt „állítom”, hogy nem rokonszenvezem a kommunista apparatcsikkokkal. Mindig is megvettem őket. Kora ifjúságomtól fogva (amint azt többször meg is írtam) a XX. század, ha ugyan nem az egész történelem egyik legdurvább aberrációjának tartottam a kommunizmust. Felháborítónak tartom az inszINUÁCIÓKAT, amelyek valamilyen más álláspontot tulajdonítanak nekem. Szégyellhetné magát, de hát ez az ön dolga, nem az enyém.

Durva leegyszerűsítés az a nézet, hogy a Kreml támogatja a nyugati disszidenseket. Elismerem, hogy nyilván nem alaptalan, ha a harmincas évekre vagy a közvetlenül a háborút követő időszakra gondolunk. De az is biztos, hogy ugyanez már nem mondható el a vietnami háború elleni fellépésekről és a dél-amerikai elnyomás áldozatai mellett szót emelő szolidaritási mozgalomról. Vegye figyelembe, kérem, hogy az USA-ról beszélek. Európában különböző okokból egy kicsit más volt a helyzet. De a kommunista és kriptokommunista szervezetek még ott is inkább csak zavarták az igazi pacifisták akcióit, akiket gyűlölt a Kreml, mint általában minden független tevékenységet.

Nincs válaszom arra a kérdésre, hogy el kellett-e fogadniuk a kelet-európai disszidenseknek a támogatást azoktól az erőktől, amelyek felelősek a világ más tájain elkövetett bűnökért. Nincs jogom ilyen tanácsokat osztogatni a represszió áldozatainak. De javasolom, nézzük meg ugyanezt a kérdést a másik oldalról. Tegyük fel, bár a tények nem ezt mutatják, hogy hasonló dilemmával szembesülnek Dél-Amerikában az emberi jogok védői. Fogadják-e el a Kreml támogatását (amely – de facto – jobbnak látta az argentin neonácikat segíteni)? Örvendezniük kellene, ha groteszk moszkvai funkcionáriusok felkeresik őket? Véleményem szerint a brutális terrortól szenvedő embereknek joguk van anyagi támogatást elfogadni, akitől csak lehet. Kérem, vegye figyelembe, hogy nem bíráltam az afganisztáni iszlám fundamentalistákat, mondván, hogy anyagi támogatást kapnak a CIA-től. Másrészt viszont erkölcsileg kifogásol-

ható lenne, ha a segélyezetteknek fraternizálniuk kellene támogatóikkal. Az alapelvek egyértelműek, mindenkinek magának kell levonnia a tanulságokat.

– AZT HISZEM, NEM ÉRTÉKELI AZT A TÉNYT, HOGY A NYUGAT SZÜNNI NEM AKARÓ NYOMÁSA VEZETETT A KOMMUNIZMUS BUKÁSÁHOZ. FONTOS SZEREPET JÁTSZOTT EBBEN A KATONAI KONFRONTÁCIÓ, AMIT EGYSZERŰEN NEM BÍRT KI A SZOVJET BIRODALOM. TÖBBEK KÖZÖTT EZ A MAGYARÁZATA ANNAK, HOGY PONTOSAN MARGARET THATCHER ÉS RONALD REAGAN ÖRVENDETT OLYAN NAGY NÉPSZERŰSÉGNEK KELETEN.

– Ez egy bonyolult probléma. A legújabb történelemtől van szó, korai lenne még végleges következtetéseket levonni. A legutóbbi időben megjelent sok alapos történelmi elemzés (például Raymond Garthoff munkáira gondolok, ez a konzervatív történész kapcsolatban áll bizonyos washingtoni hatalmi központokkal) nem támasztja alá a nyugati nyomás hatásán alapuló tézist. Garthoff azt állítja, hogy Reagan politikája nemcsak hogy nem siettetette a kommunizmus összeomlását, hanem bizonyos értelemben még hátráltatta is, például emiatt húzódtott el a szovjet csapatok kivonása Afganisztánból.

Véleményem szerint a kommunizmus bukása mindekellett rendszeren belüli okokkal magyarázható. A tervutasításos gazdálkodás képtelen volt megfelelni az új szakaszba lépett technikai fejlődés követelményeinek. A despotikus rendszer nem tudta kezelni a demokratizációs kezdeményezések alulról jövő nyomását. Hatalmas összegeket fordítottak fegyverkezésre, ez végül is túl nagy tehernek bizonyult, nem bírta a gazdaság, ami mindig is sokkal fejletlenebb volt, mint Nyugaton. Ilyen értelemben lehetett bizonyos szerepe a fegyverkezési versenynek, amit még Kennedy indított el a kubai válság után, mert a Kreml is akkor lépett az esztelen fegyverkezés útjára.

De én fontosabbnak tartok valami mást. A Nyugat nem a szovjet vezetők bűnei miatt állt szemben Moszkvával. Truman valójában szerette és csodálta Sztálint. Azt mondta, hogy Sztálin „tisztességes”, azt írta, „katasztrófa” lenne, ha meghalna. Meg volt győződve arról, hogy megegyezhet vele, ha az Egyesült Államok csak az esetek 85%-ában ragaszkodik a saját álláspontjához. Nem tartozik ránk, mi történik a szovjet birodalmon belül – mondta Truman. Churchill pedig azt mondta a kormányülésen, amikor visszatért Jaltából, hogy teljesen megbízik Sztálinban. Később is hasonlóan viselkedtek a nyugati vezetők. Thatcher minden tiszteletet megadott Ceausescu-nak, amikor fogadta Londonban, Bush pedig érdemei elismeréseként felújította a legnagyobb kedvezmény elvét.

Mindig ugyanazt a sémát követik. A Nyugat nem a bűnök, hanem a függetlenség ellen lép fel. Amióta kitört a bolsevik forradalom, a nyugati vezetők attól tartottak, hogy az oroszországi gazdasági és társadalmi változások arra ösztönöznek más – az érdekszférájukba tartozó – országokat, hogy fejlődésük saját útját keressék, ennek következtében megszűntek volna az előnyös egyezmények, és elvesztették volna a piacokat. Elég, ha betekintünk a kormány belső memorandumaiába, ezekben nyíltan kifejezték aggodalmukat, mi lesz, ha radikális nemzeti és társadalmi jelszavakkal lépnek fel a harmadik világ olyan országaiiban, mint Kína, Kuba, Guatemala, Nicaragua, Chile vagy akár a térkép olyan kis pontján, mint Grenada. A Kelet-Nyugat-konfliktus lényegében csak epizód az évszázadok óta tartó Észak-Dél-konfliktusban, amely abban áll,

* Ignacio Ellacuria (1930–1989) jezsuita atya, a San Salvador-i Közép-amerikai Egyetem rektora, a „felszabadítás teológiájának” egyik jeles képviselője.

hogy a sokkal gazdagabb és erősebb Észak kíméletlenül legigazza gazdaságilag a gyengén fejlett országokat. E hódítás következménye volt – többek között – a történelem, úgy lehet, legnagyobb népiirtása, melynek során kipusztították az indiánokat Észak- és Dél-Amerikában.

– AMIKOR A NYUGATRÓL VAGY ÉSZAKRÓL BESZÉL, CSAK BÍRÁLNÍ TUD, MÍG A HARMADIK VILÁG MINTHA SZENTEK KÖZÖSSÉGE LENNE. ÍGY HAMIS KÉPET ALAKÍTT KI.

– Az a szemrehányás, hogy a Nyugat vagy Észak kritikájával eszményítem a harmadik világot, igen jellemző érv, nyugati doktrinerektől hallani ilyesmit. Biztos vagyok benne, hogy az orosz disszidenseket ugyanúgy bíralták azért, hogy eszményítik a Kreml agressziójának áldozatait. Amikor tiltakoztam a Kubát sújtó állami terrorizmus ellen, amikor az USA Indokínában elkövetett szörnyű háborús bűneit vagy Reagan bűnös közép-európai politikáját kritizáltam, nem mondtam semmit, az égvilágon semmit, egy szót sem e bűntények áldozatairól (nota bene, amikor tiltakoztam az afganisztáni szovjet invázió ellen, akkor sem eszményítettem a mudzsahedineket).

Ami Észak kritikáját illeti, nem az a kérdés, hogy túlságosan negatív-e, hanem az, hogy megfelel-e a tényeknek. Megint Afganisztán példájára hivatkozom. Amikor az orosz disszidensek elítélték a szovjet inváziót, nem tartották szükségesnek, hogy egyidejűleg méltassák a Szovjetunió eredményeit a klasszikus balett vagy a matematika területén, ami nyilván felháborította a moszkvai apparátcsikokat. A nyugati apparátcsikok is azt szeretnék, ha csakis ódákat zengenének a kapitalista rendszer dicsőségére, és hallgatnának a bűneiről, különös tekintettel azokra, amelyek könnyen elkerülhetőek lettek volna. Már Bakunyin is találon megjegyezte, hogy az új értelmiségi osztály két részre tagolódik: a „vörös bürokrácia” vezeti a „rémuralmat”, mások az állami-korporatív apparátus érdekeit szolgálva próbálnak kiváltságokat szerezni maguknak. Sok közös vonása van a két csoportnak, ezért olyan könnyű átlépni az egyikből a másikba, amint azt ma is láthatjuk.

A nyugati demokratikus országok polgárainak sok szabadságjogot sikerült kivívniuk. Az amerikai társadalom olyan szabad és nyitott társadalom, mint talán semelyik másik sem. (Amikor ezt elmondom a harmadik világban rendezett találkozókon, néha dörgedelmekeket kapok azért, hogy eszményítom a nyugati imperializmust.) De mit számít ez? Athén is messze megelőzte az egész antik világot, de a maga korában igen fejlett demokrácia nem akadályozta abban, hogy brutális külpolitikát folytasson, törvénybe iktassa a rabszolgaságot stb.

Zárójelben jegyzem meg, hogy továbbra is Észak bűneit fogom kiemelni – olyan elemi erkölcsi okokból, melyeket szégyen lenne magyarázgatni. A nyugati hagyomány klasszikus szövegein nőttem fel, gyerekkoromban hosszú részeket mondtam fel az Ótestamentum könyveiből. A próféták talán a saját társadalmuk vívmányait méltatták? Pedig csak voltak valamilyen eredményeik. Olvassa el, majd meglátja.

– AZT ÍRTA EGYSZER, HOGY „HA ALKALMAZNÁNK A NÜRNBERGI PER ALAPELVEIT, MINDEN HÁBORÚ UTÁNI AMERIKAI ELNÖKÖT FEL KÉNE AKASZTANI”. SOKAKAT FELHÁBORÍTANAK AZ EFFAJTA KIHOVÁSOK. EMLÍTHETŐ-E EGY NAPON A NÁCI BÜNTETTEKKEL AZ AMERIKAI KÜLPOLITIKA?

– Akiket felháborít a véleményem, könnyűszerrel cáfolhatják, elég, ha rámutatnak olyan tényekre, amelyekkel ellentétben áll. Attól tartok, a felháborodás önmagában nem elég. Félreértésem alapul a kérdésfeltevésére. A Nürnbergi peren hozott jogszabályokat pontosan meghatározott cselekményekre alkalmazzák. Ez volt a Nemzetközi Katonai Bíróság tagjainak álláspontja, ebben a formában hivatkozott rá a per fő vádlója, a kiváló amerikai jogász, Telford Taylor *Nuremberg and Vietnam* című könyvében, amely nagy vitát kavart. Ha van olyan cselekmény, amely a Nürnbergi per szellemében elítélendő, akkor a háborús bűnök ilyenek, függetlenül attól, ki követte el a bűntényeket. Szó sincs arról, hogy csak náci lehet a vádlott.

De, megmaradva a konkrétumoknál, szeretném emlékeztetni arra, hogy Nürnbergben például elítéltek egy német tisztet, aki Hollandiában parancsot adott arra, hogy rongálják meg a gátat, és ezzel árvizet idézett elő. Ugyanez a törvény vonatkozik arra is, hogy Észak-Koreában és Dél-Vietnamban rendszeresen bombázták a duzzasztóműveket. Carter elnök büszkén kijelentette, hogy „az emberi jogok képezik külpolitikánk alapját”, de még ő is felelős azért (többek között), hogy fegyverszállítással is támogatta a kelet-timori indonéz inváziót, amely hatalmas népiirtással végződött. Ez volt a XX. század egyik legnagyobb mézárllása, ha az áldozatok és az összlakosság arányát vesszük.

– KELET-EURÓPÁBAN IS SOKAN TISZTÁBAN VANNAK A NYUGATI DEMOKRÁCIA FOGYATÉKOSÁGAIVAL. DE MIT FELELNE ARRÁ AZ ŐSRÉGI ÉRVRE, HOGY BÁR SOK HIBÁJA VAN A DEMOKRÁCIÁNAK, MÉG SENKI SEM TALÁLT KI ENNÉL JOBB RENDSZERT?

– Ezt az „őségi érvet” használták a feudális kizsákmányolás, a rabszolgakereskedelelem és a despotizmus más formáinak igazolására is. Nem is olyan régen még megvalósíthatatlan ábrándképnek látszott a parlamentáris demokrácia és az általános választójog, nem is beszélve a nők, a munkások, a „rossz” bőrszínű, „rossz” vallású vagy „rossz” szexuális beállítottságú emberek, sőt a jövő nemzedékek jogairól, ez utóbbi mellett az ökológiai mozgalom áll ki. Ilyen „őségi érve” csak egy válasz adható: kezeljük megvetéssel, mindig is rászolgált erre.

– DE ŐN OLYAN MESSZIRE MEGY A NYUGATI DEMOKRÁCIA BÍRÁLATÁBAN, HOGY MÁR AZ SEM VILÁGOS, EGYÁLTALÁN ELFOGADJA-E AZ ALAPJAIT – A SZABADPIACI RENDSZERT ÉS A KÉPVISELETI DEMOKRÁCIÁT. NEM ÖNTI KI A FÜRDŐVÍZZEL EGYÜTT A GYEREKET IS?

– Szeretném emlékeztetni arra, mit mondott Mahatma Gandhi, amikor megkérdezték, mi a véleménye a nyugati civilizációról: „Azt hiszem, nem is rossz ötlet.” Erősen kötődöm a felvilágosodás korából eredő liberalizmushoz, ebből alakultak ki a szabad piac és a parlamentáris demokrácia eszményei. Adam Smith liberalizmusára gondolok, ezt később – többek között – Bertrand Russel és John Dewey fejlesztette tovább, s nem arra az abszurd karikatúrára, amit fegyverként használ az új jobboldal ideológiai kereszt-hadjáratában.

A szabadpiac problémája összetett dolog. Adam Smith, bár ma sokan azt hiszik róla, nem eszményítette a szabad piacot. Ehelyett inkább finoman árnyalt képet akart rajzolni a piacgazdaság előnyeiről és hátrányairól. Például azt állította, hogy a teljes szabadság állapotában működő piac

teljes egyenlőséget hoz létre. Igaza volt? Nem tudjuk. Keveset mond erről az elmélet, még kevesebbet a tapasztalat, mert azok a feltételek, amelyekre Smith gondolt (mindegyik a munkaerő akadálytalan mobilitására), valójában soha nem léteztek. Azt szokták emlegetni, hogy nagyra tartotta a piacot és a munkamegosztást. De Smith olyat is írt, hogy „a lehető legostobább, legsötétebb lény” alakíthatja az embert. Ezért úgy gondolta, hogy a kormánynak minden civilizált társadalomban meg kell tennie bizonyos „feltétlenül szükséges lépéseket”, hogy megelőzze ezt. Röviden, Smith úgy vélte, hogy a szabad piac csak akkor biztosíthatja a minimális jólétet, ha megfelelően ellenőrzik. Most természetesen *A nemzetek gazdagsága* valódi szerzőjéről beszélek, nem arról az értelmi fogyatékosról, akire az új jobboldali doktrinerek hivatkozni szoktak, hogy bebeszéljék a szegényeknek, hogy nincs mit tenni, ez a sorsuk.

A harmadik világ néhány országában kipróbálták a szabad piacot. Chilét kiáltották ki a szabadpiaci csoda példaképének, ahol a hetvenes években drasztikus reformcsomagot léptetett életbe a Pinochet-féle fasiszta rezsim. De nem tartott sokáig az idill. 1982-ben befuccsolt a reformprogram, be kellett avatkozni a kormánynak, hogy megmentsse a gazdaságot. Állami kézbe került a vállalatok jelentős része (több, mint Allende idején!). Brazíliában és Mexikóban is hasonlóan végződtek a reformprogramok.

Egész ésszerű rendszer lenne a parlamentáris demokrácia, ha nem korlátoznák annyira a magánkézben lévő nagy korporációk érdekei, ezek a képződmények, tekintettel a felépítésükre és a módszereikre, lényegében totalitárius molochok. Létrejöttük és terjedésük, amint azt például a Harvardon tanító történész, Morton Horowitz is bizonyítja, ugyanazokon a hegeli alapokon nyugszik, mint a XX. század két másik szörnyűsülöttje, a fasiszmus és a bolsevizmus. De az a rendszer, amelyet a közvélemény-kutatások szerint az amerikaiak több mint 80%-a „alapvetően igazságtalannak” tart, nem feltétlen tart örökké, ahogy a rabizás, a feudalizmus, a fasiszmus vagy a bolsevizmus sem volt örök életű.

Ezért nincs mit hozzátennem az utolsó kérdésekhez, hisz nincs semmi értelmük. A szabadság és az igazság köreinek tágításáért folytatott munkával csak akkor „önténém ki a fürdővízzel együtt a gyereket is”, ha maga a cél – több szabadság és több igazság – elérhetetlen lenne. Kérem, jelöljön meg legalább egyetlen indokot, amiért szakítanom kellene a felvilágosodás legjobb hagyományával, és akkor kész vagyok fontolóra venni ezt a kritikát. Ellenkező esetben, attól tartok, nem értékelhető.

– 1989-BEN FRANCIS FUKUYAMA ELŐÁLLT AZZAL A TÉZISSSEL, HOGY VÉGET ÉRT A TÖRTÉNELEM, ÉS VILÁGSZERTE URALKODÓVÁ VÁLIK A SZABADPIACI GAZDASÁG ÉS A KÉPVISELETI DEMOKRÁCIA.

– Fukuyama misztikus-hegeliánus ködképeinek kicsiny közük van a valósághoz. Az a probléma, hogy a szabad piacra és a demokráciára mindenütt nyomást gyakorolnak olyan erők, amelyek alapján véve ellentétben állnak ezekkel.

A Nyugat soha nem fogadta el teljesen a szabad piac elveit, leszámítva természetesen azokat a kísérleteket, hogy saját érdekében másokra kényszerítse ezeket. Nincs ebben semmi eretnokség, sőt közhelyeket mondok. Az Egyesült Államok, írja *Economics and World History* című új könyvében az ismert gazdaságtörténész, Paul Bairoch, „manapság a protekcionizmus bölcsője és védőbástyája”. Bairoch

kimutatja, hogyan idéz elő a protekcionizmus gazdasági növekedést az ipari országokban, míg a szabad kereskedelem – ha mások protekcionista intézkedéseket hoznak – katasztrófához vezet, véleménye szerint ezért mélyül a szakadék az első és a harmadik világ között.

A világereskedelem 40%-a (és az USA külkereskedelmének 50%-a) alapján véve nem is kereskedelemről, hanem a nemzetközi korporációkon belül végrehajtott tranzakciókból áll. Például a Ford azért szállít alkatrészeket Brazíliába vagy Mexikóba, ahol összeszerelik a késztermékeket, hogy visszazárlítsa ezeket az USA-ba, és lenyelje a hozzáadott értékadókat. Vajon ez a szabadpiac láthatatlan keze lenne, vagy mégis inkább a nagy korporációk nagyon is jól látható keze? Az úgynevezett szabadkereskedelmi egyezmények, melyekben ügyesen keverik a protekcionizmust és a liberalizmust, mindenekelőtt azok érdekeit szolgálják, akik kidolgozták ezeket, nincs mit csodálkoznunk ezen. Protekcionizmus a gazdagoknak, szabadpiac a gyengéknek és a szegényeknek – ez volt és ma is ez a Nyugat receptje, belső használatra is.

Az ipari országok belső piacain igen jelentős az állami beavatkozás, különösen a fejlett technológia területén. De kevés szó esik arról, ki nyer a legtöbbet ezen. 1980, vagyis a reagani „liberalizáció” kezdete óta az amerikaiak 80 százaléka csökkent az életszínvonal, míg a legkiváltságosabb 1 százalék mértékétlenül gazdagodott. Közben nehéz időkről, szűk esztendőkről siránkoznak – svindli az egész. A *Fortune* 500-as listáján szereplő 500 legnagyobb vállalat már negyedik éve két számjegyű növekedést mutat a bevétel tekintetében, a bruttó nemzeti jövedelem mintegy kétharmadát teszi ki a jövedelmük. Ezek a „történelem végének” reáliái, amiről annyi hülyeséget írt Francis Fukuyama.

– MILYENNEK LÁTJA A KELET-EURÓPAI POSZTKOMMUNISTA ORSZÁGOK JÖVŐJÉT?

– Arra lehetett számítani, hogy az olyan országok, mint Csehország, amelyek az iparosított Nyugathoz tartoztak, visszakérülnek oda. De azok a régiók, amelyeket nyomorúságos háttérként hagyományosan kizsákmányolt a Nyugat, a jövőben is ezt a szerepet játsszák, közben a régi kommunista nomenklatura kiváltságos elitté alakul át, ahogy a harmadik világban szokás. A nyugati politikusok és üzletemberek rendszerint ilyen emberekkel akarnak tárgyalni. S mi több, a korporációk új fegyvert vehetnek be a „délgetett nyugati munkások” ellen, ahogy a finanszisták nevezik őket. Rákényszerülhetnek, hogy feladják „luxus életszínvonalukat”, ha megfenyegetik őket, hogy kihelelyezik Keletre a termelést.

Mindenek ellenére úgy gondolom, hogy Kelet-Európa jövője továbbra is nagyrészt az ott élők kezében van. Válaszúthoz érkezett a posztkommunista országok értelmisége. Beérhetik annyival, hogy a nyugati propaganda irányvonalához tartják magukat, de akkor csak kis mértékben vesznek részt a szabadságért, az igazságért és a demokráciáért folytatott harcban. Sőt elősegítik az elnyomás új formáinak kialakulását. De ez végül is rájuk tartozik.

– AZ UTOLSÓ KÉRDÉSEM: MITŐL ILYEN INDULTOS? HONNAN EZ A SZINTE VALLÁSI HEVÜLET?

– Mitől vagyok indulatos? Nincs ebben semmi rendkívüli vagy mélyértelmű. Egyszerűen szeretném, ha nem kéne undorodnom, ha a tükörbe nézek. Épp elég szenvedés van a világon, kezdve a saját országotól a harmadik világ nyomorgyedeiig bezárólag (a harmadik világban él a

lányom és az unokám). Szerencse, hogy kiváltságos helyzetemnek köszönhetően tehetek valamit. Inkább azt kellene kérdeznie, miért nem teszek többet.

Remélem, megbocsátja, hogy üzeneteimben néha nem lepleztem a felháborodásomat. Nincs ebben semmi különös. Inkább a türelmetlenséggel magyarázható, mindig ezt érzem, ha elemi igazságok belátását akadályozó kulturális sztereotípiákba ütközöm. Ugyanígy felháborít az a tengeri hülyeség, amivel tele vannak a brit és az amerikai mé-

diumok. Önként szolgálják a hatalmat és a világ potentátjait, erkölcsileg ez sokkal groteszkebb, bár intellektuálisan nem kevésbé vulgáris, mint azoknak az embereknek a behódolása, akik legalább annyit felhozhatnak mentségükre, hogy félnek a megtorlástól.

1995. július–augusztus

FORDÍTOTTA PÁLFALVI LAJOS

A baloldaliság öröksége

LESZEK KOŁAKOWSKI

Több könyvtári polcot töltetek meg az exkommunisták által írott könyvek, akár az olyan írók, értelmiségiek és filozófusok írásai, mint Silone, Koestler, Souvarine, Lefèvre, Morin, Kriegel, Daix, Desanti, akár a hajdani apparatcsikoké és pártvezetőké, mint Ruth Fischer, Marty, Tillon, Dilas, Wolfgang Leonhard, hogy csak néhányat említsek (nem beszélve a számtalan kémtörténetről). E könyvek egy része önéletrajzi jellegű, más része elemző vagy történeti tanulmány, szerzőik szándéka azonban minden esetben közös: megmagyarázni és megérteni a kommunizmus jelenségét, illetve szembenézni és megbirkózni saját múltjukkal és elkötelezettségükkel. E könyvek századunk politikai életének fontos részei. Ignazio Silone gyakran idézett jóslata, mely szerint végül majd a kommunisták és exkommunisták közti harc dönti el a jövőt, meglehetősen túlzásnak tűnt, mégis, volt némi igazság benne: az exkommunisták komoly szerepet játszottak a kommunizmus összeomlásában.

Ugyanakkor nemigen beszélhetünk olyan típusú könyvekről, melyeket európai vagy amerikai baloldaliak írtak volna, vagyis olyan könyvekről, melyek a baloldaliak rosszul megválasztott elkötelezettségeinek, hamis hitének, alaptalan reményeinek történeti vagy pszichológiai elemzését és magyarázatát adnák. Úgy tűnik, ezek az emberek anélkül váltak ilyen vagy olyan ügy kibicévé, hogy magyarázatot adtak volna rá, és elgondolkodtak volna a múlton. Már nem jó a Szovjetunió? Akkor dicsőítsük a Kínában épülő új szocializmust és Mao elnök halhatatlan eszméit. Kínával sincs egészen rendben minden? Ott van Kuba, az imperialista fenevaddal küzdő népek nagy reménye. Fidel sem teljesen ártatlan? Keressünk valami mást. Ám aligha lehetett mást találni, legalábbis pozitív értelemben; a baloldali értelmiségiek között akadtak Pol-Pot- és Khomeini-rajongók is – a hülyeségnek nincs határa –, bár, meg kell hagyni, csak kevesen. Ekképp folyt a jó, nemes ügy vég nélküli keresése, ha pedig kénytelenek voltak valamilyen oknál fogva szakítani egy jó ügygel, fátyolt reá, s jöhetett az új. Természetesen mindig akadtak valódi, igazi negatív ügyek, de úgy látszott, egyre ritkábban: a frankóista Spanyolország (törölve), Salazar Portugáliája (törölve), Pinochet Chiléje (törölve), a dél-afrikai *apartheid* (törölve). A legrosszabb afrikai zsarnokokról csak annyiban esett szó, amennyiben létüket, bármilyen alaptalanul is, a nyugati demokráciák rovására lehetett írni.

„Dziędzictwo leftizmu.” *Kultura* (Párizs) 1996/1–2. Eredetileg a *Balkan Forum* c. macedón lapban jelent meg, Skopjében.

S vajon miért igyekeztek a kommunisták oly macacsul tanulmányozni a kommunizmust, s benne saját szerepüket, míg a baloldaliak esetében erre nem találunk példát?

A kommunizmus komoly ügy volt, az ügynek elkötelezett kommunisták pedig szintén komoly emberek, akik tudták, miről van szó, világszinten vettek részt a hatalom reápolitikájában. Természetesen gyakran hazudtak, de rendszerint hazugság közben is megőrizték a józan eszüket. Személyes felelősséget éreztek a személytelen Nagy Úgy iránt; a baloldaliak szellemi téren és felelősség nélkül álltak az ügy mellé. A kommunista vezetők, úgy tűnik, nem sokra becsülték haladó segítőitársaikat; persze hízelegtek nekik, és igénybe vették a segítségüket, de nem igazán vették őket komolyan, és nem véletlenül. A kommunisták héják voltak, a baloldaliak inkább ideges lepkék. Talán ez volt az oka annak, hogy amikor a kommunisták szakítottak hitükkel és pártjukkal, hogy a szociáldemokraták vagy a liberálisok közé álljanak, illetve végleg távozzanak a politikából, ritkán, vagy csak rövid időre csatlakoztak a baloldaliakhoz.

Szinte minden ügy, a jó ügyek is a baloldaliak kényelmes felelőtlenségéről tanúskodnak. Valóban komoly politikai, erkölcsi és katonai okai voltak annak, hogy az Egyesült Államok kivonta a hadseregét Vietnamból, s ma már aligha kérdőjeleznék meg bárki a háború során elkövetett borzalmas „hibákat”; mégis, a Legfőbb Ok, melyet a legrendszeresebben és leghangosabban emlegettek, sohasem létezett: hogy tudniillik szilárdan hittek abban, ha Észak-Vietnam győz, Dél-Vietnam „felszabadul”. Bármilyen kegyetlen és korrupt is volt a dél-vietnami rezsim, nem kellett különösebb jóstehetség ahhoz, hogy tudni lehessen, kommunista utódai összehasonlíthatatlanul több bajt és szenvedést hoznak a vietnami népre. Ne tudták volna a hetvenes évek baloldaliái, mi az ázsiai sztálinizmus? A többségük, valószínűleg, tényleg nem tudta, de ez a tudatlanság nem megbocsátható; nem akarták látni. S hol vannak azok a baloldaliak vagy volt baloldaliak által írott könyvek, melyek mindezen tapasztalatokat hazugság nélkül elemeznék? Nem állítom biztosan, hogy nincsenek, de nekem még nem volt szerencsém találkozni velük. A kínai „nagy ugrás” eredménye több millió hulla volt, a „kulturális forradalomé” pedig újabb milliók; vajon a Nagy Vezér hajdani tisztelői előálltak-e saját tanulmányaikkal mindazon szörnyűségekről, melyeket nem vettek észre, he-

lyesebben úgy tettek, mintha nem vennének észre? És a nagy kubai zsarnok rajongói? E tárgyban sem hallottam semmilyen elemzésről, bár kész vagyok beismerni, ha tévedtem. Haladó emberek, ha olyan tényekkel találtak szembe magukat, melyek azt bizonyították, hogy rabszolgaságon, kínzásán és tömeggyilkosságokon alapuló rendszereket támogatnak, rendszerint azt felelték: „a CIA koholmánya!"; később pedig, amikor a bizonyítékok már számukra is túlságosan meggyőzőek voltak, egyszerűen elfelejtették az egészet.

Emlékezzünk vissza, volt olyan idő, igaz, nem a közelmúltban, de nem is olyan régen, amikor ha azt mondta az ember, hogy a Szovjetunióban koncentrációs táborok vannak, rögtön rásütötték: „a hidegháború híve!“. Mivel a hidegháború hívének eleve nem lehetett igaza, logikusan következett ebből, hogy a Szovjetunióban nincsenek koncentrációs táborok. A Szovjetunió dicsőfénye később elhalványult, új fények tűntek fel, de minden szakaszban ugyanazt láthattuk: rajongj a zsarnokért, aztán fuss el, és feledkezz meg róla.

Volt viszont egyetlen Nagy Úgy, amely csaknem érintetlenül maradt a baloldali mentalitás évtizedein keresztül, ez pedig a demokratikus országok iránti megvetés volt. Az elkötelezettségek időről időre megváltoztak, de ha volt valami állandó a baloldali politikában, akkor ez volt az: bármikor, ha konfliktusra került sor egy zsarnoki és egy demokratikus ország között, a zsarnoknak volt igaza, a demokráciának pedig nem; legyen szó az USA-ról és a Szovjetunióról, az USA-ról és Kubáról, Izraelről és Szíriáról, sőt az argentin diktatúráról és Nagy Britanniáról. Mindehhez nem kellett azt állítani, hogy ez vagy az a diktatúra az emberiség legnagyobb dicsősége, elég volt annyi, hogy a demokráciával való minden egyes konfliktusban a zsarnoknak volt igaza.

Itt mellékesen meg kell említenem Tony Judt *Past Imperfect. French Intellectuals 1944–1956* c. könyvét (University of California Press, 1992). Egy korábbi korszakkal foglalkozik, mint amiről az imént szó volt, de a főbb keretek hasonlóak. A korabeli Franciaország volt ugyanis a gauche-izmus, a baloldaliság legfőbb forrása, mely később az egész nyugati világban elterjedt.

A könyv témája nem a kommunisták, nem a liberálisok vagy a konzervatívok, hanem pontosan a gauche-isták, s a célja nem pusztán az, hogy leírjon csupa rég elfelejtett ostobaságot, hanem hogy megértse őket, és magyarázatot adjon rájuk a második világháború alatti és korábbi francia történelem alapján. Különös figyelmet szentel a kelet-európai politikai folyamatok francia visszhangjának. A leghíresebbek mellett, mint Sartre, és katolikus oldalról Mounier, egy sor többé vagy kevésbé ismert író és értelmiségi szerepel ennek az érdekes tanulmányoknak a lapjain.

A harmincas években, írja Judt, a Harmadik Köztársaságot, politikai vezetőit és polgárságát támadások érték mind a baloldal, mind a Maurras-féle jobboldal részéről, emellett mindkét mozgalomnak volt néhány közös múltbéli bálvány, mint Proudhon vagy Péguy. Az első világháború szörnyűségei még viszonylag elevenen éltek az emberekben, és erős volt a feltétel nélküli pacifizmus, bár a kommunizmus vonzereje csekély volt, leg-

alábbis a háború utáni évekhez képest. A Harmadik Köztársasággal, így vagy úgy, de mindenki elégedetlen volt, így hát sem baloldali, sem jobboldali kritikussai nem siratták. „Ahhoz, hogy valaki ebben a korai stádiumban fellépjen Pétain ellen, nemcsak komoly jóstehetség kellett, a merészségről nem is beszélve, de egyszersmind azt jelentette volna, hogy az illető kész megvédeni, ha némileg megváltozott formában is, azokat az értékeket, melyek az eltemetett Köztársasághoz fűződtek” (25. o.). A baloldalon egy ideig mindenki abban reménykedett – ez ma már nehezen érthető –, hogy a lejáratódott demokrácia romjain megvalósul a nemzeti újjászületés. Ezek az illúziók nem sokáig éltek, s Franciaország másik, még rövidebb ideig tartó délibábjá váltotta fel őket, mely aztán a háború után nyitottá tette a társadalomért felelős egyént a haladás és igazságosság eszméje iránt. A Szovjetunió óriási háborús erőfeszítéseinek dicsősége természetesen hatalmas mértékben növelte a francia kommunizmus értékét. A Sartre-hoz hasonló nem kommunista baloldaliak szemében a „forradalom” „kategorikus imperatívusszá” vált, írja Judt, „a priori egzisztencialista követeléssé”; ám ez csupán tartalom nélküli, üres frázis volt, amelyet semmiféle elemzés nem támasztott alá. A felszabadulás csakhamar keserű csalódást hozott, a háborús ellenállási mozgalom menthetetlenül legendává nőtt, a közelmúlt egyre terebélyesedő hőstörténetei, természetesen, kedvező fogadtatásra találtak; senkinek sem állt érdekében, hogy beszéljen a nációkkal való tömeges kollaborálásról. Sok-sok év telt el, míg néhányan ki merték mondani az igazságot, amelyet amúgy mindenki tudott, de kényelmesebb volt elfelejteni. Abban a helyzetben az Amerika-ellenesség úgy jelent meg, mint a náciellenes ellenállási mozgalom szerves folytatása, és sok értelmiségi szívesen bújt e biztonságos és kényelmes heroizmus álcája mögé.

Itt egy rövid kitérőt kell tennem. Azok – köztük a szerző is –, akik Lengyelországban vészelték át a német megszállást, később úgy olvasták az ezekről az évekről szóló francia visszaemlékezéseket, mint a meséket; ott az emberek színházi előadásokat láttak és vitattak meg, korlátozás nélkül adtak ki könyveket és németek által cenzúrázott lapokat, irodalmi díjakat osztogattak; léteztek középiskolák és egyetemek; persze szűkösebben éltek, de az élet folytonossága nem szakadt meg.

A háború után a volt pétainisták egy rövid ideig azzal voltak elfoglalva, hogy álszent dühvel ítélkezzenek azok fölött, akik valamivel később szakítottak a marsallal; természetesen voltak valóban undorító kollaboránsok is; de végül még Brasillachot is, írja Judt, visszataszító nézeteiért ítelték halálra.

A francia szellemi élet, mind a háború alatt, mind később, tele volt kétértelműségekkel. Ez valószínűleg igen sok politikai helyzetben így van, az azonban ritka, hogy a kétértelműségeket filozófiai eszközként használják arra, hogy megindokoljanak kivételes politikai választásokat. Merleau-Ponty, aki komoly figyelmet szentelt a kétértelműség elemzésének, elkerülte a legrosszabbat, azok pedig, akik a kétértelműségek közepette megőrizték a józanságot és tisztességüket, mint Mauriac és Aron, azért volt

tak képesek erre, mert ragaszkodtak hozzá, hogy a szokásos módon különbséget tegyenek jó és rossz között (s nem aközött, ami politikailag „helyes” vagy „helytelen”). Sartre sokat tett annak érdekében, hogy e különbségtétel értelmetlenné váljon. Keresztény indíttatása miatt a Mounier-csoport esete és önként vállalt vaksága talán még nyugtalanítóbb volt. Kijelentették, hogy nincs miért elítélni a sztálinizmus „túlkapásait”, mert a demokrácia sem ártatlan, ezenkívül kifejezetten helyeselték a kelet-európai politikai perek során elkövetett gyilkosságokat mint elkerülhetetlen árat az igazság királyságához vezető úton.

A kommunistáktól eltérően, akik egyszerűen tagadtak mindent, amit tudni lehetett „a létező szocializmus” szörnyűségeiről (ekkor még nem használták ezt a kifejezést), a baloldali kibicék bizonyos mértékig tudomásul vették a tényeket, és a sztálinizmus történelmi szerepével magyarázták, a sztálinizmus legrosszabb jellemzőivel egyetemben; biztosították olvasóikat, hogy a szocializmus bizonyos túlkapások ellenére állandóan fejlődik. Egyesek befektették a perek áldozatait, mások szomorúan mutattak rá, milyen kárt okoznak ezek a perek a szocialista országok hírnevének. Még azok is, akiket nyugtalansággal töltött el e nyílt kegyetlenség, szentül hitték, hogy nincsen más választás, mint a keleti kommunizmus és nyugati előőrseinek támogatása (az antiszemitizmusról, mely a sztálinizmus utolsó időszakában oly világosan megmutatkozott a Szovjetunióban és Csehszlovákiában, szó sem esett; ezzel szemben Izrael rosszindulatúan támadták, mondván, az imperializmus eszköze). A kommunista országok vezetői tehettek bármit, a baloldalon álltak, tehát barátok voltak. Az erkölcsi felháborodást fenntartották Spanyolországnak vagy a gyarmati Algériának, vagyis azon bűntényeknek, melyeket a „kapitalizmus” mint olyat követett el. Legjobb esetben néhány (de nem sok) baloldali azért ítélte el a kommunizmus kegyetlenségeit, mert a szemükben az már nem kommunizmus volt, hanem a kapitalizmus restaurációja. Többféle védekezési stratégia létezett tehát, arra viszont mindig volt mód, hogy megvédjék és dicsőítsék „a nagy hazugság országát” (Caliga könyvének címe), ha hinni akartak benne. A kommunizmus különösen ügyesnek bizonyult abban, hogy az értelmiségiekre rákényszerítse a globális és osztatlan alternatíva szükségszerűségébe vetett hitet: vagy az igazságság és a szocializmus mellett vagy, akkor pedig feltétel nélkül támogatnod kell a Szovjetuniót, vagy a kapitalista kizsákmányoló és elnyomók oldalán állsz. Ma, visszatekintve, nehéz elhinni, hogy ezt a primitív és hazug világgépet ilyen könnyen elfogadták olyan emberek, akik komoly filo-

zófiai képzettséggel büszkélkedtek, és az École Normaleban vagy a Sorbonne-on szereztek diplomát.

Mindamellettt nincs miért csodálkoznunk az emberi vakságon vagy hitványságon (akármelyik szó illenék is jobban az adott esetre). Az elnyomóknak hízogó értelmiségiek története jól ismert jelenség volt már a kommunizmus megjelenése előtt is, a kommunista zsarnokság viszonylag tömeges támogatása viszont részletesebb magyarázatot kíván. Voltak persze különféle jellemző tényezők és különböző kulturális körülmények: a polgári közeg iránti gyűlölet, mely a francia értelmiség zömének esetében a saját közeget jelentette; a rejtett nemzeti büszkeség és a harcias Amerika-ellenességben kifejezésre jutó irigység; az a (nem teljesen irracionális) meggyőződés, hogy a kommunizmus hamarosan győzni fog Európában, és a vágy, hogy a győztes oldalon álljanak; az elvakultság minden ideológiai formája; az erő és erőszak iránti csodálat, mely oly jellemző a politikában sikertelen értelmiségiekre; a kizsákmányoltak támogatásának valós, bár utat tévesztett szándéka. Mindez azonban nem elégséges magyarázat. A negyvenes-ötvenes évek baloldalisága a francia kultúra sajátos nyelvén megfogalmazva (s talán a nyugati önpusztító tendenciák kifejeződéseként) a kommunizmus világjelenségéhez kapcsolódott. A kommunizmust viszont nem lehet az egyén hitvány szándékaival magyarázni. Mindazok ellenére és mindabból következően, amit tudunk róla, továbbra is történelmi kategóriákban vár magyarázatra. Lehet, hogy a bolsevik forradalom a véletlen műve volt – s szerintem valóban az volt –, de a tény, hogy fennmaradt és rákos szövetként terjedni kezdett, továbbra is elgondolkodtató. A Sartre és Mounier által valaha mondott összes ostobaság antológiája végtelennek látszik, s ma részint ijesztő, részint mulatságos. Judt a könyv utolsó fejezeteiben jól visszaadja a különleges francia szellemi hagyományt a baloldaliság groteszk frazeológiája tükrében; kevésbé meggyőző, amikor azt hangsúlyozza, hogy ez a hagyomány, a marxizmussal vagy anélkül, ma is eleven. Mindebben érezhető a szerző franciaellenes előítélete. Nem lehet felróni neki, hogy nem igyekszik a kommunizmus egész jelenségére magyarázatot adni. Meglehet, még nem érett meg rá az idő.

FORDÍTOTTA KÖRNER GÁBOR

Krasznahorkai László

Egy mondat

(METSZET EGY KÉSZÜLŐ KÖNYVBŐL)

*Ha a virágoknak szárnyuk volna,
az emberek közeledésére elrepülnének.*
(M. M.)

Megrontották a földet, tért vissza aztán a tekintetébe, vagy egy teljes perc múltán, az élet, azaz hát a szemeibe az a korábbi sűrű pocsolyaszín, dehát mindegy, mit mond, mondta, mert mindent megrontottak, amit megszereztek, és mivel egy őrlőn alattomos harcban mindent megszereztek, meg is rontottak mindent, mert hiszen amihez hozzáérték, márpedig hozzáérték mindenhez, azt megrontották, és ez így ment a teljes győzelemig, megszerezni és megrontani, megrontani és megszerezni, eképpen zajlott a diadalmas, a nekik zibongatóan diadalmas végig, vagy még pontosabban: hozzáérni, ezzel megrontani, és így megszerezni, vagy hozzáérni, megszerezni és így megrontani, zajlott száz meg száz éven át, hol suttymban, hol leplezetlen, hol finoman, hol nyersen, de ment, évszázadokon keresztül, persze csak úgy, és mindig úgy, mindig egyféleképpen, a lesből maró patkány példáját követve, mert ehhez, a teljes győzelemhez kellett még természetesen, hogy ellenfelük, azaz minden, ami nemes, kiváló és nagyszerű, az belső okoknál fogva eleve ne bocsátkozzon semmiféle harcba, az eleve ne vegyen részt a pusztá jelenlététől valamelyest kiegyensúlyozottabb emberi univerzumért zajló küzdelemben, ahhoz kellett, hogy ne legyen eleve semmiféle küzdelem, csak az egyik fél hirtelen eltűnése, történetesen a nemesek, a kiválóak és a nagyszerűek tartós eltűnése a küzdelemből is, a létezésből is, sőt a legsúlyosabb kimenetel esetén, ezt nem tudjuk, mondta Korim, a teljes és tökéletes kipusztulás, valami titkos oknál fogva, minden őrajtuk kívül lévő számára egészen érthetetlenül, nem fedve föl, hogy miért ez így, vagy miért történhetett, hogy mára ezek, a lesből marással győztes győztesek uralják a földet, nincs egyetlen pici odu sem, ahová el lehetne rejteni előlük valamit, hisz minden az övék, mondta Korim az ismert sebességen, övék az, ami megszerezhető, és övék a megszerezhetetlenek egy döntő része is, mert övék az ég is ma már, meg az összes álom, övék a pillanat a természeti csendben, és övék, ahogy mondani szokás, a halhatatlanság, a rejtett közönségesség alpári halhatatlanságának alakjában persze, tehát minden, amint helytelenül, de joggal mondják az elkeseredettek, minden, és örökre, elveszett.

Else Lasker-Schüler Gottfried Bennhez

Ó, KEZEID

Az én gyermekeim.
Összes játékszerem
Sírjában fekszik.

Mindig katonásdit játszom
Ujjaiddal, kis lovag,
Míg el nem esnek.

Hogy szeretem őket,
Két babakezedet.

Ó, ISTENEM

Csak röpke alvás mindenütt,
Emberben, zöldben, szelek kelyhében.
Mindenki halott szívébe tér haza.

– Bár gyermek volna még a világ,
S első lélegzetéről tudna mesélni nekem.

Egykor nagy békesség volt a mennyben,
Biblia-olvasásra adták magukat a csillagok.
Csak egyszer ragadhatnám meg Isten kezét,
Vagy láthatnám ujján a Holdat.

Ó, mily messze vagyok tőled, Istenem!

A versek eredeti címei: Ó deine Hände; O, Gott; Giselheer am Tiger; Giselheer dem Knaben; Giselheer dem Heiden; Giselheer dem König.

GISELHEERNEK, A TIGRISNEK

Arcod fölött a dzsungelnek lopódnak.
Ó, milyen vagy!

Tigris-szemeid a napon
Megédesültek.

Fogaim között
Hordtalak körbe mindig.

Indián-könyvem, te,
Vadnyugat,
Sziú törzsfőnököm!

A félhomályban sínylődöm
Egy bukszus törzséhez kötözve –

Már nem lehetek meg
A skalp-játék nélkül.

Vörös csókok festik mellemre
Késed –

Míg öveden ott nem leng hajam.

A GYERMEK GISELHEERNEK

Szempillámon csüng egy csillag.
Oly világos van,
Hogyan aludjam el –

Szeretnék játszani véled,
– Nincsen hazám –
Játsszunk királyt és herceget.

A POGÁNY GISELHEERNEK

Sírok –
A világba hullnak álmaim.

Egy pásztor sem merészkedik
Sötétségembe.

Szemem nem mutatja az utat,
Mint a csillagok.

Mindig lelkedtől koldulok;
Tudod ezt?

Lennék csak vak –
Arra gondolnék, testedben fekszem.

Véredde változtatnék
Minden virágot.

Gazdagon termő vagyok,
Nem téphet le senki;

Vagy adományaim
Hazavisznek.

Gyengéden tanítanálak magamra;
Azt már tudod, hogyan nevezz.

Nézd színeimet,
Fekete és csillag,

És nem szeretem a hűvös,
Üvegszemű nappalt,

Minden halott,
Csak te meg én nem.

GISELHEER KIRÁLYNAK

Oly egyedül vagyok.
Bárcsak egy édes szív
Árnyára lennék.

– Vagy ajándékozna valaki
Egy csillagot nekem –

Erre-arra
Fogdossák el őket
Folyvást az angyalok.

Rettegek
A fekete földtől.
Hát hogyan menjek el?

Jó volna a felhőkben
Eltemetődni,
Mindenütt, ahol csak felkel a Nap,

Úgy szeretlek!
Te is engem?
Mondd csak – – –

FORDÍTOTTA ERDÉLYI Z. JÁNOS

Tóth Krisztina

A PÉNZTÁRCA

Mindenki máshol, mással él,
és semmi sem lett úgy, ahogy.
Jó kis pénztárca volt pedig.
Nyersszínű bőr, kicsit kopott.
Na mindegy. Mostmár mással él.
Hazafelé a taxiban
vérízű csók, jódos kötés,
nincs semmi gáz. Heg annyi van.
Mikor meg – álombéli bűn –
fizetni kéné tetteit,
halandszázik, hogy elveszett,
ahogy nem igaz ez se, itt.

VÍVÓK

Ahogy halálos pengevillanáskor
belobban még egy gondolat fele,
párbajunk része vagy naponta.
Téged próbállak szíven érni folyton,
mikor nevekkkel sebzem őt.
Hülyére fáradt fantomok,
döfünk vaktában is, csak fájjon,
aztán feladjuk mindig fuldokolva:
rohadt hűség. Ki bírna ellened.

És míg nyugodtan alszik, balkezét
combomra téve, messziről
lélegzést hallok,
felriaszt az álmod.

Mándy Stefánia

ÁTHALLÁS

ti vándorlásnak indult közetek
hol átrepülve már törésvonal
átlósan metszve még gyülekezet
mimikro táncol a vakablakon
maszkok között kőszátor bontva áll
mögötte hosszú meglódult fogat
a rombolásra kész emlékezet
– és el se ment még zárt tetők felett
nem tudja ráchel hány szín ház hová
csak játszva fölszáll semmibe merül
és megtelik még ismeretlenül
az új terekkel hagyva itt magát
és halványul már ismeretlenül
a gerendák közt árnya lopni jár
empedoklész egy tánc egy tűz falon
egy korszak tévadás fiatalon
naponként váltja késve önmagát
felnő a nyelv és nem mondja tovább
csak mozdulat ha másban rátalál –
lett volna tévedés ha útra lát
és nem kel fel hogy megváltsa magát

IDÉZŐ

hamvazó eliot élsz mint ősrégében
pallos szavakkal törzs a sziklamultra
elmoshatatlan rúnák vájátával
egy időtlen sors annyi rétegén át
amikor volt még fényárnyék a vizek öblén
nem bíztad léted holmi hallomásra
pont és vonal és hullám körbement
ígéret vagy jövőnk feltámadása
egyetlen alt hang jósol látomást
irón faragja léted szobrait
s az átokföldjén szürkülő homokban
szavak hirdetnek élő dolmenek

eljöttem eliot hogy bontsd ki a szálat
 szikráztasd fel a hosszú életet
 mert elhagyott és szemfedőnkre száradt
 szólítsd hanggá a rezgő képeket
 míg szemvilágunk barbárok tapossák
 s a pusztába vesző gyermekfejek –
 ki rózsát ismert és origenészt
 felfogni engedd első fényjeled
 reméld velünk hogy még megfordulunk
 s a visszaúton indulunk veled

akkor a föld is érezné a ritmust
 és nagy fehérség borulna a tájra
 egy mutatóujj halk iróniája
 foszlatná szét a rontó labirintust

ÜTŐS HÚROS

a görcs ha enged
 hang hangok sora
 egy hídra vár
 átívelés
 mit nem old meg soha
 rezeg repked reped repeszt
 a földre fül tapad
 morajlik lent s a fent
 minden fűszál hadat üzen
 ki ment amarra húr és dobzene
 gerinceken vonul az ősök
 rettenetboldog harci szelleme
 hullámvert óceán
 ki tűnt el arra hadd mennék vele
 a szó e tájon most is indián
 telt életem sávok között
 szikrázva villog át ha rabruhán
 a rejtjelek zenébe tűnnek át
 a görcs ha enged engem enged el
 röpít feléd toronnyá énekel
 és zöldből kékbe szökve fénysisak
 hogy végül fentnél fentebb lássalak

Borbély Szilárd

SÁRGACSÁSZÁR

Amikor már sokszor látta a halált, a lassút és a gyorsat is, amely lesújt, uralkodása harmincadik esztendejében a Sárga Császár, de az arca mindig ugyanaz maradt. Nem kegyelmezhet meg mindenkinek. És ha megkérdeznéd, mit érzett szívében, már nem tudna válaszolni rá. Azt tudta még, hogy a gyerekek szívében elmosódik a szeretet és a gyűlölet. Tudta, hogy az állatok elszenvedik a jogtalanságot, és a kutya, ha megveri is, visszatér gazdájához. Ha sétált a városban, látta, hogy mindenki teszi a dolgát. Megértette az utcák és a terek nyelvét, hogy mit akartak vele közölni a régiak, akik előtte éltek ebben a városban. Az esős évszakban hová folynak el a vizek, és a kíméletlenül tűző napsütés ellen hogyan védenek a falak, a kis ligetek. A téli szeleket hogyan törik meg a kiszögellések, ezek az értelmetlen faldarabok, amelyeket egész évben csak bosszúsan kerülgethet a fáradt teherhordó. Látta, hogy a városban az állatok és az emberek egymást segítve élnek. Vajon képes volna e megérteni egyetlen virágot, kérdezte magától, egyet az itt virító tízezerszer tízezer közül. Vagy csak egyet a falakat befutó borostyán sok sok levele közül. Vajon meg tudná e érteni az emberek mesterségét, ezt a sok értelmetlen cselekvést. Az ökörhajcsárét, például, vagy a víz hordóét, az aranyművesét, az örömlányokét. És mind a többit. Figyelte a mesteremberek kezét, valamennyi egy egy műremek. Pedig öreg, aszott kezek ezek, a betegségek nyomaival tele, himlők, sebhelyek, a fagyoskodás télen. Gyönyörű titkukat feloldja majd a föld, a vizek, az ujjpercek elperegnék, fehér csontjaikat néha kiveti még a föld. Milyen pompázatos is ez a virág, gondolta a Sárga Császár, igen. Ha értene például a csontfaragáshoz.

Ha már elcsitultak benne a test hangjai, elcsendesült a lélekzet, és hallgatta a szív lassú ütemét, három napi böjtölés után. Amikor már érezte a különbséget az ébrenlét és az alvás között, amikor szelleme képes volt föl

fogni idegrendszere feszültségét. Mikor eleget szemlélődött, és a hosszú séták megtisztították járását. Vajon visszatér e lelkem önmagához, kérdezte magától. Vajon, ha magamra zárom a szobám ajtaját, egyedül vagyok e. A világ olyan kiszámíthatatlan, és az élet annyira bizonytalan. A fák tele vannak kételyekkel, a fűvek kérdésekkel. Az erdei tisztáson a napraforgótábla olyan nyugtalanul hullámszik még szélcsendben is, és sárga színe olyan éles a napsütésben. A szárazság miatt minden annyira túlfeszült, olyan végleges. Eljön e a zivatar ma este. Az alvás megtisztítja majd a szemeimet. Nyitott tenyerembe majd befészkelem magát a hajnal, és testem megtanulja elviselni visszatértét. Vajon honnan tértem vissza ebbe a világba. Éjszaka felébredtem, valami azt súgta, életed új útra tér. Vajon meghallom e reggel az első rigót. Az üresség előtt a hervadó virág a legtökéletesebb, gondolta a Sárga Császár. És az anyóka, aki a domb alatt halad, vajon visszanéz e még, mielőtt végleg elrejtene a fák lombjai.

A Sárga Császár, amikor megszületett, már tudta, hogy mindez megtörtént vele. Azt nem tudta, hogy most, vagy korábban, hogy vajon hány világkorszakkal előtte volt ugyanez a reggel. A lomboknak ugyanez a mozgása, ahogy az ágak teleírják a levegőt és a pára végighömpölyög a domboldalakon, le a folyópartra, ahol még álmosan himbálóznak a halászok kopott csónakjai. A vízi madarak póznákon ülnek, csak néha pislantanak fel, az éjszaka veszélyei után most pihenik ki magukat. Tudta, hogy ugyanez a reggel hozta el neki, mint ahogy most is el fogja hozni, a hevesen kitörő zokogást. Amelyben meg fogja sejteni az élet végét. Végül, amikor már elfárad a test, zihál a tüdő, kiszárad a szem. El-elcsuklik a lélegzet, felkavarodik a gyomor, amikor már kiürül belőle a félelem és a fájdalom. És elhagyja lelkét az öröm is, a test öröme, amely a sírásban elfeledteti önmagát. Mindez felkészíti majd a halál gondolatára, amely még nem a halál. Emlékezett rá, hogy akkor tört rá ez az érzés, amikor a kora reggeli madárdalt élvezve kipillantott a teraszról az udvarra, melyet még sosem látott így, mint most, üresen, kibomlani a szürkületből. És ekkor lassan arra fordította a fejét.

Brian Friel A romok között

Kétség nem fér hozzá, gondolta Joe, míg a kocsiiban ült, és arra várt, hogy felesége és a gyerekek is végre beszálljanak: Margo egyszerűen csodálatos. Korán megebédeltette őket, és a délutáni programot olyan okosan adagolta be a gyerekeknek – rendszerint megvetették az effajta, szüleikkel szervezett kiruccanásokat –, hogy csodák csodája, még mindig kíváncsiak voltak újjuk céljára, és alig várták, hogy elinduljanak. Az egész ötlet, hogy fölkeressék Corradinnát, Margótól eredt. És igaz ugyan, hogy itt a nyár, s hogy az idő minden bizonnyal így is, úgy is jó lesz, hanem Margónak sikerült kiválasztania az év addigi legszebb vasárnapját. Igen, Margo egyszerűen csodálatos.

Amikor először említette tervét péntek este, Joe-t megmagyarázhatatlan konokság kerítette hatalmába. Corradinna? Mi az ördögöt keressünk ott? Nincs ott már semmi más, csak a régi ház romjai.

– Azért mégis kíváncsi vagy rá, ugye? – erősködött Margo. – Hogy legalább lásd, milyen érzés újra azon a helyen lenni.

– Érzés? – ismételte, szántsándékkal félreértve Margo szavait. – Ismersz: nem vagyok érzélgős fajta.

– A gyerekek kedvéért legalább. Szeretném, hogy lássák, hol éltél, amikor akkora voltál, mint ők most. Jót tenne nekik.

– Nem értem – mondta. – Egyáltalán nem értem, miért.

De Margo tovább gyözködte. És azon az éjjelen, majd másnap, a felzúduló emlékek megtörték Joe konokságát. Sűrű hallgatásai és buta vigyorgásai elárulták, hogy valami váratlan izgalom kerítette a hatalmába. Most, hogy már indulni készültek, elárastotta a hála érzése felesége iránt. Mert rátalált derűjének régóta elfelejtett forrására. Annyira jól ismerte, értette őt.

Mary és Peter türelmetlenül fészkelődtek a hátsó ülésen. Mary: tisztára az anyja, kicsiben.

– Anyu, igazán! mondd már meg! Hova? Hova megyünk? – könyörgött. Azt ígérted, hogy most már megmondod.

Margo hátrafordult, hogy lássa az arc kifejezésüket. – Donegalba megyünk...

– Én a tengerpartra akarok menni – vágott közbe Peter.

– ...hogyan megnézzük, hol élt és hol volt gyermek apátok, amikor akkora volt, mint ti.

– Tényleg, Apu? Oda megyünk tényleg?

– Úgy néz ki – felelte Joe, és gyámoltalanul mosolygott.

– Akkor is a tengerpartra akarok menni – makacsolta meg magát Peter.

Mary a vállára tette kezét. – Nem hallod, te kis buta? Megnézzük, hol játszott Apu, amikor kicsi fiú volt.

– Az hol van? – kérdezte Peter óvatosan.

– Messze, messze Donegalban – válaszolt Margo. – De ha így akarsz viselkedni, akkor mindannyiunk napját elrontod.

– Úgyhogy fejezd be a nyafogást, gyermek! – mondta Mary szigorúan, öntudatlan hűséggel utánozva az anyját.

– Nem is nyafogok.

– De nyafogtál egy perccel ezelőtt.

– Most már elég, jó? Tönkre akarjátok tenni apátoknak ezt a napját?

– Hogy hívják azt a helyet? – kérdezte Mary.

– Corradinna – felelte Joe.

– Corradinna – visszhangozta Peter, kóstolgtatván a szót. – Vicces név. – Odafordult a nővéréhez, összeráncolta homlokát, és férfiasan ismételte: Corradinna.

Az Észak-Írországból élő író (1940-) novellája „Among Ruins” címmel jelent meg először, *Diviners* című kötetében (1981).

– Corradinna – szajkózta Mary.

Jó nagyot kacagtak a saját tréfájukon.

Az első óra után nyugtalanok lettek. Helyet cseréltek: Mary Margo mögött, Peter Joe mögött. Később ismét helyet cseréltek. Aztán azon vesztek össze, hogy hol húzódik pontosan a hátsó ülést kettéválasztó képzeletbeli vonal. Aztán Peter azt akarta, hogy az ablakokat lehúzzák, Mary pedig azt, hogy épp ellenkezőleg, húzzák fel, mert ő fázik, mondta. Aztán Margo kérte Joe-t, hogy álljon meg egy percre, mert Peternek pisilnie kell. És öt mérfölddel tovább Marynek kellett kiszállni. A vasárnapi kiruccanások megszokott műsora volt ez, de Joe ma nem bosszankodott miatta. Margo vállalta a rendtartás, a csitítás, a kiengesztelés, a dorgálás és a kibékítés teljes munkakörét, ezért a gyerekek civakodása Joe figyelmének csak egy parányi töredékét vonta el. Így hát Margo biztosította számára az emlékezés megszokás nélküli fényűzését, azt, hogy felidézhesse magában az összes elfelejtettnek hitt hangot, neszt, kiáltást.

Corradinna ott feküdt az Errigal hegység lábánál. Ez a gránitpiramis, mely három ezer lábnyi magasba nyúlik a fekete lapály fölött, már útjuk végcélját jelezte. Alighogy megpillantotta, valahol az utolsó húsz mérföldet fogyasztva, Joe azon kapta magát, hogy a kormánykerékre támaszkodik, és próbál a még előtte elterülő dombok hajlatai mögé látni.

– Nyugi – mondta Margo. Túl gyorsan hajtasz.

– Igen?

– Mindjárt ott leszel. Vagy azt akarod, hogy a gyerekek rosszul legyenek?

Hát mit érdekel engem, gondolta nem éppen szívtelenül. Most, hogy itt vannak, Meenalاران és a Galambtető balra, Glenmakennif és Altanure jobbra. Hiszen ezek az én hegyeim, hamarabb ismertem őket, mint az asszonyt vagy a gyerekeket.

– Joe! Nem hallod?

– Bocs – mondta, és lassított. – Bocsánat.

Minden szombat reggel a két Lakeland terrierrel csak úgy, egyet sétálni. Felértél egy domb tetejére, és a szélnek kitárt karokkal. Ültél ott, és csak nézted a kutyákat, mennyire megvadította őket egy róka szaga, s hogy rohantak lefelé előtted, és te utánuk futottál, és aztán felfelé a következő kaptatóra, fel-le, fel-le, és amikor hazaértél pont vacsoraidőben, a kutyák olyan fáradtak voltak, hogy már nem bírtak elaludni, csak nyugtalanul hánykolódtak a konyha hideg kövén, nedves köröket lehelve ki az orrukon. Mindenre emlékszem, gondolta.

Az út mellett hagyták a kocsit, és felsétáltak a fűbenötte ösvényen a ház romjaihoz. A mennyezet beszakadt, és az ablakok üregekként tátongtak a falakon. Valaki bevészte neve kezdőbetűit az ajtófélfába:

J. M....1941 nov. Mary, aki meg volt győződve, hogy lennie kell valami érdekesnek is egy ekkora nagy út végén, durcásan kérlelte az anyját: – Mutasd meg, Anya, mutasd már meg!

– Ennyi – mondta Margo. – Itt játszott hajdan apátok.

– Kivel játszott? Miket játszott?

– Itt e ház körül szokott játszani. És a réten. Menjetek Peterrel, és fedezétek fel ti magatok a helyet.

Mi addig itt apával körülnézünk.

– Én már láttam mindent – szólt Peter.

– Nem látható – felelte Margo. Menjetek csak, mind a ketten! Apa meg én itt leszünk valahol a közelben. És ha elfáradtatok, menjetek és üljetek be a kocsiba.

Amikor elmentek, így fordult Joe-hoz: – Ez volt a kert?

– Ez – felelte Joe, és távolabb lépett. Margo követte.

A kert, az ösvény, az egresbokor. És a gesztenyefa. Ott a hintánk. Apánk átveti a kötelet az ágakon, és mi repülünk, a dűlőút felett. És Anya kiált: óvatosan, Joe! Óvatosan! és Susan, a húgom, sikoltja, hogy: magasabbra, magasabbra! és Apa jön a ház mögül és kérdi: Még nincs itt a tehén, fiú? és Susan válaszol: hozom én, Joe nagyban hintázik. És elszalad, mint egy tündérke, és mert így elillan, a kisfiú – aki én volnék – leugrik és rohan utána, és amikor utoléri, akkor tovább kettesben csatangolnak a folyóparton ... Folyó? Micsoda folyó? Ez a kis csurgás? Hová tűnt a folyó? ... és a kisfiú azt mondja: Ugord át a folyót, ha mered. Mit adsz érte? Fele-mogyorót az ágyam alól. Jó, áll az alku. És összeszorított szájjal tesz egy vad, nyakigláb lépést – és a víz kellős közepébe pottyan. Nevetnek, levetik a kislány cipőjét, kicsavarják a zokniját, és az egész átázás egyből felejtve. Átbállagnak a réten az erdőig ... de hol van az erdő? Csak nem ez a néhány szomorkodó tölgyfa! ... míg el nem érik a harangvirágos ösvényt. Szedjünk harangvirágot Anyá-

nak! Susan széttárja karját. Ilyen sokat, mondja. Nem. Ennyi is elég. Tele szedd, tele. A tehenről elfeledtünk. A tehenet! Gyorsan a tehenet! Újabb rohanás a mezőn, keresztül a sövényen, a nyíláson át, át a folyón, ezennel szárazon, mert nem fogadtak, tehát nem hibázza el a lábát. És haza, haza, hátulról a csűr felől. A csűr tele van kincsekkel: biciklialkatrészek, méhkaptárak darabjai, ócska ruhákkal megtömött kredenc, dobverők. Susan énekel, és a dobverőkkel kíséri magát egy cigarettásdobozon. Belebújik egy hosszú, nyersszínű estélyi ruhába, csatos cipellőt húz, és eltűnik egy óriási színes kalap alatt – minden az anyjáié volt. Azt énekl, hogy Vörös vitorlák lobognak az alkonyatban, újra- és újrakezdi, mivel csak ezt, az első sort ismeri a dalból.

– Susan! Joe! Gyertek teázni!

– Elbújni! Elbújni! A kert végébe a lugasba! Ó, azok a kacagások a lugasban! Addig kacagnak, míg már fájni kezd. Fulladásig. És amikor végre egyikük összeszedi magát és komoly képet vág, akkor a másik grimaszolni kezd és megint ugyanott tartanak. Istenem, azoknak a nevetéseknek az izomláza! Mit kacagtok ott ti ketten? kérdi Apa. Azt gondolhatja, ha rátok néz az ember, hogy két féleszű vagytok. Valóban, min nevettek? És ettől még rosszabb, mert Susan hunyorít, és vállat rándít, és ha meg is ölnék érte őket, most már akkor sem tudnák abba hagyni.

– Joe? – Margo hangja a hátában. – Min mosolyogsz, Joe?

Hirtelen kijózanodott, és bizalmatlan lett. – Emlékszem – mondta.

– Mire emlékszel?

– A lugasra. Susan és én a lugasban.

– Mi történt?

– Egy jó hely volt ... búvóhely, ott a kert végében. Már nincs ott. Megnéztem.

– Mit csináltak ott?

– Kacagtunk. Kacagtunk főleg.

Nyugat felől felhők jöttek, és elrejtették a napot és a levegő hűvös lett.

– Min kacagtatok?

– Nem tudom. Csak kacagtunk. A lugast kacagóháznak hívtuk.

– De csak kellett valamin nevetnetek – akadémikodott tovább Margo. – Vicceket meséltetek egymásnak?

– Nem, nem, nem. Nem vicceket. Nem úgy kacagtunk. Csak ... csak úgy kacagtunk ok nélkül.

– Mégiscsak kellett lennie valaminek, amin nevettek, még ha ok nélkül is, ahogy te mondod. Mi-lyenféle oktalán dolgokon szoktatok nevetni?

Min kacagtunk? Magyarázatra volt szükség. Kellett valamin kacagnunk. Kellett lennie valaminek, ami kiobbantotta belőlünk.

– Nem mondod meg? – Margo arca megkeményedett. Ott állt előtte, és valami felismerést akart ki-erőszakolni.

– Susan meg én ... – motyogta Joe.

– Tudom – csattant fel Margo hirtelen. – Susan meg te a lugasban. Mihelyt ott voltatok ti ketten, halálra kacagtátok magatokat. És én tudni akarom, min nevettek.

– Hát kitalált egy szót, akármilyen szót, akármilyen bután hangzó szót, és az elég volt nekünk – mondta Joe, kapaszkodva az első halvány emlékebe, ami felbukkant előtte. – Valami buta szót, mint ... mint gigeleg, vagy pukaluk. Valami ilyesmit.

– Pukaluk. Mi nevelés van ebben?

– Nem tudom, hogy ez volt-e. Csak azt akarom mondani, hogy kitalált valamilyen szót. Ott benn, a lugasban, valahogy minden olyan nevelésnek tűnt.

– És ez minden?

– Ez volt minden – felelte ernyedten.

Végre, hogy beavatta őt is ezekbe a finom kis titkokba, Margo a megbékülés jeleként Joe karjába fon-
ta a karját. A Joe ingujjához dörzsölte az arcát. – Szegény Joe – mondta. Szegény, buta kicsi Joe. Gyere, sétáljunk egyet. Nemsokára el kell indulnunk hazafele.

Amikor visszaértek a kocsizhoz, Mary ott ült a hátsó ülésen egyedül. – Ti ketten hol jártatok? – kér-
dezte a gyermek. Hangjában ott bújkált az az utánozhatatlan, felnőttet mimelő szigorúság, amelyet
ahányszor csak meghallottak, azonnal felnevettek.

– Peter hol van? – kérdezte Margo.

– Nem tudom. Nem beszélünk egymással – mondta Mary affektálva. – Elment már több mint egy
fél órája.

– Megkeresem – ajánlkozott Joe. – Nem tűnhetett el.

– Menjek veled?

– Ne. Egyedül gyorsabban megtalálom – mondta Joe. Érezte, hogy Margo tudja, mennyire örül a lehetőségnek, hogy még egyszer körülnézhet, egyedül. – Indítsd el a motort, és kapcsold be a melegítést – szólt vissza. – Hideg harmat hull.

Nem kereste a fiát. Az ösvényen lassan visszasétált a ház romjaihoz. Körbesétálta egyszer, kétszer, háromszor. Próbált nesztelenül lépni, hogy belső csendjét semmi ne zavarja. Tudta, hogy vár valamire. De a múltból semmi nem jött – se hang, se kiáltás, se nevetés, még egy kutyaugatás se. Hirtelen előtört a düh. Lerohant a kertbe, át a sövényen. – Peter! – kiáltotta. – Peter! Peter!

A saját hangjára felelő visszhangok felingerelték.

– Peter! Peter!

Most belemarkolt a félelem. Valami baj történt a gyerekekkel! Rohanni kezdett, keresztül a mezőn, Átugrotta a patakot, és fölfelé futott a domboldalon a liget fele. – Peter? Peter!

Peter annyira belemerült játékába, hogy észre sem vette az apját, míg Joe a vállára nem tette a kezét és meg nem rázta. Ott térdelt egy nyúlodú szájánál, apró ágakat szurkált körbe a puha talajba.

– Peter! Mi az ördög?

– Nézd, Apa. Nézd. Tornyot dongolok!

– Nem hallottad, hogy mit öszekiabáltam érted? Megsüketültél?

– Hadd maradjak, Apa. Csak öt perc, és készen vagyok a dongolással.

– Azonnal gyere! – Joe felráncigálta. – Anyád azt fogja hinni, hogy mindketten eltévedtünk. Úgy rám ijesztettél! Annyit kiáltoztam a neved. Na, egy-kettő!

– Kérlek, Apa, hadd maradhassak csak öt ...

– Nem, ha mondom! Sokkal később fogunk hazaérni, mint ahogy kellene, neked már az ágyban a helyed.

Míg kiértek az útra, Peter futólépésben vágatott, hogy el ne maradjon az apjától. – Na itt van őkelme! – kiáltotta Joe. – Egyedül játszik az erdőben! – Margo és Mary a rádiót hallgatták. – Induljunk már – szólt Margo. – Álmos vagyok.

– Csak szólítom, hívom, és a kis mihaszna nem válaszol!

– Átnedvesedett a lábad – mondta Margo.

– Nem fogok belehalni – vetette oda Joe.

Margo válaszolt valamit, de Joe indított, és a gépbúgás elnyelte a felesége hangját.

Hazafelé a magány érzése hatalmasodott el rajta. Egyszer kísértésbe esett, hogy a visszapillantó tükörből fürkészen visszafele, de odakint már besötétedett, és Errigal beleveszett a mögöt-tük megsűrűsödő homályba. Sohasem kellett volna visszatérnie Margóval és a gyerekekkel. Mert a múlt csak káprázat – törékeny álomvilág, melybe azért lép az ember, hogy meneküljön a jelenből. Mint amikor elbújtunk a lugasban. Hogyan tudta volna megmagyarázni Margónak, hogy a lugas az oltalmuk volt, a Susané és az övé, a kettejük kacagással oltalmazó háza? A sötét és nyirkos kis kuckó, mely a doh és a pusztulás szagát árasztotta, és nem eresztette be sem a napfényt, sem az esőt? Menedékhelyük volt-e egyáltalán? És ha már itt tartunk, milyen gyakran jártak ők oda – kacagni? Nem civakodtak-e folyton éppen úgy, mint Peter és Mary? Meg leszel mondva, tudod? Megmondalak a mamának. Susan duzzogó hangját hallotta most újra, tisztábban és élesebben az összes többi emléknél.

– Menj csak és árulkodjál, te árulkodó júdás.

– Megyek is. Úgyis megmondalak. Úgyis ki fogsz kapni, öcsi, amikor bejössz majd teázni.

– Árulkodó júdás!

– Szájhős!

Milyen élesen emlékezett: egyedül, elhagyatva baktat a réten, elképzeli, amint Susan éppen beáruja őt apánál és anyánál a házban, tudja, hogy végül mégis be kell mennie és szembe kell néznie a váddal és apja kemény tekintetével és anyja éles nyelvével, látja, ahogy majd eldadogja a történeteket a maga igazának oldaláról, aztán megkapja a verést, és ágyba utasítják. A gyermekkora? ez volt? Miért, dohogott tovább, hogy is örülhetett a kirándulásnak olyan nagyon a reggel? Mire számított, hogy mit talál Corradinán – az ártatlanság új korszakát? Egy álom megerősítését? Nem is tudta már. Annyit tudott, hogy ez a látogatás – hiba volt. Elveszített egy nagyon értékes dolgot: múltja illúzióit. És helyettük nem maradt semmi – semmi, csak az igazság.

– Jaj! Jujj! Peter megcsípett! Megcsípott! – Mary visítása egyszerre felverte a kocsi álmatag csendjét.

– Mi bajod? – kérdezte Margo.

– Anyu, Peter megcsípte a karomat! Jaj a karom! A karom! – Nem sokat erőlködött, hogy visszatartsa könyeit.

– Igen, de ő megrúgott! – mondta Peter. – Bokán rúgott.

– Nem igaz, Anyu, nem igaz. Juj, fáj, jaj, jaj! Vézrik! Fáj!

– Állítsd meg a kocsi – szólt Margo.

Joe megállította az autót, és Margo felkattintotta a villanyt. – Nos – mondta élénken. – Mi történt? Mutasd a karodat.

– Itt, Anya. A könyököm fölött. Teljesen lila.

– Nem vézrik – mondta Margo. – De vörös. Miért tetted, Peter?

– Hozzá sem nyúltam, ő rúgott belém először.

– Én aludtam, Anyu. Hogy tudtam volna belerúgni?

– Mary aludt, Peter. Miért csípted meg?

– Mary hazudik! – kiáltotta Peter keserűséggel.

Az éles pofon, melyet Margo csattintott el az arcán, mindüket felriasztotta. – Hogy merészeled? – kiabált Margo. – Nagyon jól tudod, nem tűröm, hogy ezt a szót használd. Rettenetes dolgot mondtál a nővéredről! Már számtalanszor megmondtam, hogy nem tűröm, hogy kiejtsétek ezt a szót a szátokon. Még egyszer meg ne halljam! – Gyorsan Joe-ra nézett, aztán elfordult. – Nehogy még egyszer meghalljam! Nehogy!

Utolsó parancsolatát már kénytelen volt kiabálni, hogy Peter üvöltését túlharsogja. Petert kifulladásztotta az ordítás, köpködött és hüppögött az ülés párnájába fúrt fejjel. Mary félenken húzódott a sarokba. Margo elbizonytalanodott, hogy még vajon mi dolga lehet. Előrefordult és a szélvédővel nézett farkasszemet.

– Ejnye hát. Ejnye, ejnye, fiam – szólalt meg Joe. – Nincs semmi baj.

– Én – én – én ... – Peter elakadó lélegzettel hüppögött.

– Értem, kisfiam, értem. Vége van már. Minden elmúlt.

Próbálta elkapni Margo tekintetét, engedélyért, hogy hátrafordulhasson és megnyugtassa a gyermeket. Margo nem nézett rá. Ennyi elég is volt. Hátranyújtotta a karját, és áttemelte az ülés fölött a reszkető gyermeket, megölelte, az ölébe ültette. – Na, kisfiam – mondta lágyan. – Már jobb így, ugye? Sokkal jobb. Nem árt néha egy férfinak sem, ha jól kisírja magát.

A gyerek abba hagyta a sírást, de kis teste még vonaglott, ahogy feltört egy-egy újabb hullámban a zokogás.

– Szépen elalszol itt az ölemben, és mire észbe kapsz, már otthon is leszünk. Rendben? – Lekattintotta a villanyt, és újra indította a motort. Ölében a gyerek olyan jó meleg volt. Hamar elaludt.

Csend volt a kocsiiban. A motor andalító bűgása, a tovasuhanó bokrok, a lámpákról elugró árnyak három szót sodortak Joe elméjébe. Dongolom a tornyot. Mit is akart Peter mondani, tűnődött el, vajon mit játszott, hogyan akart tornyot dongolni közben? Maga előtt látta a kislány önfeledt, boldogságba merült arcát, ahogy ott guggolt a nyúlódu előtt. Kitalált valamit, gondolta Joe, amit azóta már el is felejtett. Ha megkérdezné tőle reggel, Peter már nem is emlékezne. Pusztán kíváncsiságból, meg fogja kérdezni. Nem mintha számítana... És akkor előntötte az izgalom. De számítt, igenis számítt. Nem a szavak, nem a játék. Hanem a tény. Látta a fiát az első igazi nyári napon, ahogy elragadtatott és önfeledt és boldog magányában tornyot döngöl. Hogy Peter nem fog emlékezni erre, az nem fontos. Most már az övé lett, az ő boldogsága is: egy gyermek magánörömének a tapasztalata.

Aztán, ahogy ráfordult a házukhoz vezető útra, különös gondolata támadt. Biztosan neki is voltak ilyen pillanatai, hajdan Corradinnában, amikor a maga tornyait dongolta. És, éppoly biztos, hogy az ő apja is úgy talált rá, és úgy ismert önmagára benne, a fiában. És ugyanúgy, apjának az apja azelőtt, és annak is az apja még azelőtt. Apák nemzedéke vissza- és visszanyúl, és megannyi életben tartó varázst fedez fel a gyermekek rövid életű, hamar összerombolt boldogságában. Van jelentése a múltnak. Nem a valóságot jelenti és nem az álmokat, nem is a jelen árnyas tölgyeit, és nem a gyermekkor hatalmas erdeit. Egyszerűen a folytonosságot jelenti, az önmagát ismétlő és túlélő életet.

FORDÍTOTTA KISS ZSUZSÁNNA

G. István László

ALTATÁS

Övé lesz az a nap.
Nem jut párnára fej.
Szellőztetés lesz, végtelen
huzat. Dermedt ágyneműk.
Tiszta hely.

A fehér vászonra nem süt a nap.
Nem lesz ott senki más.
Minden ablak frissen mosott.
Ilyen a megálmodott,
gyári csillogás.

Valaki mégis arra járna,
nem lépne, csak kalapálna.
Altatódalt kalapálna.
Mondaná, hogy ez jut mára,
alváshoz nem kell semmi párna.
Valaki széllel kalapálna.

1994. december 23.

ANGYALOK

Állnak, mint az angyalok.
Kezükbé semmi se fér be,
mégis megválták maguk.
Kezüik beletört az égbe.

Körbejár a kötszer, mindenki szakít,
közös sebet kötnek, mindig frissel.
Vastagabb a géz, vastagabb a gyász,
mindegyik a másakra vigyáz.

Állnak, mint az angyalok,
fehér a szájuk, körbeér.
Körbeéneklük maguk,
fehér a gyász, fehér.

Körbejárt a kötszer, sűrűn kötötték.
Mindenki szakított, hangra hang.
A nap már a fejük fölött ég.
Haláluk átvérzett harang.

ÜZENET

Lesz egy árnyékom, hosszabb lesz, mint a többi.
Bárhon temetnek el, ott fognak eltemetni.
Fogják majd az ujjam minden kilincsen.
Az leszek, aki belépne, de nincsen.

Márton László

Adalbert menyegzője

(IDILL A CIVILIZÁCIÓ ROMJAIN)

Színhely: Róma, Transtiberis. Jobboldalt, az Angyalvárból Anasztáz pápa szórja átkait Bonifác ellenpápara, aki a baloldalt álló Péter-székesegyházból kandikál ki. Kettejük között ingadozik a Nép.
Idő: egy elfelejtett évszázad.

- ANASZTÁZ Átok és piszok!
BONIFÁC Fejedre
Hulljon átok és piszok!
Megtelt bűneidnek medre!
- ANASZTÁZ Nemcsak hogy bort nem iszok,
Lélegeznem sem szabad,
Amíg dögletes szavad
Ártalmas szellője fúj.
- A NÉP Éljen! Éljen! – Piha! Fúj!
- ANASZTÁZ Pimasz Bonifác, hiába
Küldtelek Bulgáriába
A képrombolók közé?
Tévtanuk lekötőzé
Szívedet és nyelvedet,
Mint Ulixest a szírének
Szigeténél csábos ének!
Te, a hittételek őre
A helyes hitelveket
Seggberúgtad egykettőre:
Te lettél a főeretnek!
Bűneid ebből erednek,
Bűn él benned, bűnben élsz.
- BONIFÁC Anasztázom, te beszélsz?
Vajon mikor fogsz a te
Bűneidről számot adni?
- ANASZTÁZ Mire akarsz kilyukadni?
- BONIFÁC Pápa lettél két hete –
- A NÉP Már két hete pápa! Éljen!
- BONIFÁC Én is azt mondom, hogy éljen,
Ám kérdés, hogy élhet-e.
Mit érdemel az a bűnös,
Részvéten és imákon túl,
Ki olyasmit követett el,
Hogy maga is attól koldul?
Mit vett magára e bűvös
Fondorlattól kénköbűzős,
Egyszóval: pokoli tettel?
- ANASZTÁZ Megtiltom, hogy hallgassátok!
Aki fülét be nem fogja,
Arra piszok hull és átok!
- A NÉP FELE Ne légy önhittséged foglya,
Szentatyánk! A szennyözönben
Inkább légy ágaskodó!
- A NÉP MÁSIK FELE Szólj igazat, mert különben
Véged van, vádaskodó!
Nevezd hát nevén az aktust!
- BONIFÁC Pápátok úgy ügyködött,
Hogy az ördöggel kötött
Hét évre szóló kontraktust.
- ANASZTÁZ Hazudsz, mozgó boroshordó!
Pokolvarból kimosott
Szőrmyszülemény, kit egy bordó
Seggű nőstény babuin
Lyukas vödörbe fosott!
Elcsorgott a legjobb részed,
Míg átgázoltál dögvészed
Színpadán és bábuin,
Bár jól elbújtál mögötte!
- BONIFÁC Polgárok, Rómát megette
Az ördög rozsája; Róma
Fűszere sátán-aróma,
Mert Anasztáz átengedte
Városotokat neki,
Hét évre! Az Ős-Gonosznak
Szolgái már táboroznak
A Mars-mezőn, odaki'.
Ráadásul még eladta
A lelkét is az ebadta!
- A NÉP Bizonyítékot mutass be!
- BONIFÁC Ha csak az kell!
- ANASZTÁZ Jaj, csak azt ne!
- BONIFÁC Anasztáz, nézd e papírt!
- ANASZTÁZ Egy lap, mint a többi: hitvány
És ügyetlen hamisítvány.
- BONIFÁC Erre a te kezéd írt,
És az frás rozsdabarna.
Éppolyan a színe, mint a
Véré! – Véred volt a tinta?
- A NÉP Kettéállnak füleim!
- BONIFÁC Láthatjátok, feleim,

- Hogy mielőtt bajt kavarna
Az ördög, vért is csapol.
- ANASZTÁZ Bonifác, te gennykaverna!
Elméd füllentést csihol,
Mert a kék mennybolt alatt
Ez nem történt meg sehol.
- BONIFÁC És a papír átszakadt
Lent, hol az ördög pecsét
Gyanánt rányomta pöcsét.
Nem történt a kénes üsttől
Túl messze: még most is füstöl.
- A NÉP Amit mondott Bonifác,
Attól kidagad a vénád!
Elég rosszul áll a szénád,
Épp a százdig ér a pác.
- BONIFÁC Addig védekezz, Anasztáz,
Füllentéstől csípős lúg-zsák,
Míg végképp el nem merülsz.
- ANASZTÁZ Bonifác, korán örülsz.
Nem vagyok én vesztes fajta.
Két dolgot nem árt, ha tudsz:
Jól hazudj, ha már hazudsz,
S ha kiderül a hazugság,
Előle nem kell elbújni,
Hanem át kell lépni rajta.
– Tanúnk a szentséges ég,
Hogy kár az ügyet felfújni,
Mert szerintünk semmiség.
Bár az ördögöt kiráznánk,
Jobb az ördög, ha vigyáz ránk,
Mint amikor ránk nyílat.
Nos, polgárok, így igaz:
A Várost – szerintünk bölcsen –
Az ördögnek adtuk kölcsön,
Hogy a Várost védje meg.
Szerintünk ez egy remek,
Ésszerű elgondolás.
Ha támad földindulás
– Polgárok! –, hová megyünk?
Az ördög hóna alá!
S ha ellenség jön – Ahá!
Hogy ez nem jutott eszembe! –,
Ki fog azzal szállni szembe?
Eleven őrség legyünk,
S ki megdöglük, legyen ör-dög?
Inkább őrizzen az ördög!
Most pedig igyunk-együnk!
- A NÉP FELE Csak most látjuk, hogy a Sátán
Viszi Anasztázt a hátán
A pápai trón felett!
És mi ezzel mit nyerünk?
- A NÉP MÁSIK FELE Szabadságunk odalett!
És hová lett kenyertünk?
Hol gurul a sajtunk? Hol mász
A hosszú ünnepi kolbász?
- BONIFÁC Rátok én jobban hatok?
- A NÉP Anasztáz nem ad sosem
Enni, de legalább ígért!
- BONIFÁC Inkább imádkozzatok
A kiaszott vén irígyért,
Mint szavában bízzatok!
– Nem jól mondom, kedvesem?
– Ígéretmi jól tud, ám
Hazudik! – Látod, komám,
A szóból a tömeg így ért!
- ANASZTÁZ Kedves jónép, nem szégyelled
Pártfogolni ezt a lágy
És hatalmas tomporú
Torkost, kinek domború
Hasa háromfele dülldel?
Áruld már el: erre mi
Ösztökél, miféle vágy?
Nem tudlak megérteni,
Undok, aljas, drága népem.
Hová lesz faragott képem?
Bonifác képromboló!
Szobrot főz, freskót abál,
Szentképeknek áll a bál!
Nagyot lép: alakja két R.
Addig nő, amíg a Péter
Székesegyházat kihívza.
Neki a hold: sajtos pizza.
A nap: marcipángolyó.
Egy hörpintés: egy folyó.
Lehetsz nagyobb hős, mint Turnus,
Ő, a visszatért Saturnus,
Téged, jónép, megzabál.
- A NÉP FELE Nem baj, ha valaga tág lyuk;
Fő, hogy magát el ne bízta.
– Arra kérünk, húst is ossz!
- A NÉP MÁSIK FELE Ha nem jut caro, csak os,
A jónépnek az se rossz:
Majd a csontokat lerágjuk.
- BONIFÁC Legyek a torzképert hálás?
Ha én vagyok a Zabálás,
Akkor Anasztáz a Böjt!
Sovány, mint egy sóshering;
Aszott bordái körül
Bágyadt őszi légy kering,
S leginkább annak örül,
Ha dicsérik éhes költők
Gágogva, mint húsz liba,
Vagy ha kemény székleletét
Összegyűjtik utcakölkök,
És berakják csúszliba.
Ő a föl nem vett letét
A zsúfolt pokoli postán.
Fönnakadt a földi rostán
A bús hús, ám a csalárd ész
Addig süllyedt, míg a Hádész
Mélyétől most is poros tán.
Ő a komor, szürke Böjt!

Meg ne próbáld vérét szívni,
Mert lecsap, mint egy bögölyt!

A NÉP Kezdzetek egymással vívni!
ANASZTÁZ Mint mikor a halak újni
Gyülekeznek a sekély
Öbölben, és a halász
Rájuk veti szigonyát,
Úgy vetem rád e tövestől
Kiszaggatott, bár csekély,
Ám szúrós galagonyát!

BONIFÁC Nem tűröm, hogy megalázz!
Itt a fogam: reccs, letépem
A nadrágodat övestől!

A NÉP FELE Anasztáz! Hajrá, belezd ki!
A saját zsírjában reszteld,
Vérével újrakereszteld!

A NÉP MÁSIK FELE Hajrá, Bonifác! Cselezd ki!
ANASZTÁZ Add meg magad, azt javaslom!
BONIFÁC Tessék, itt egy szépségflastrom.
Tűnj el! Vár a bencés klastrom.
– Ejnye, mitől fáj a lépem?

ANASZTÁZ Mert a hasadat átlépem,
És közben rátaposok.
– Ilyen sok vizet mi hord rám?
Mintha kocsmában a bort rám
Öntenék a csaposok,
Vagy belöknének egy kádba!

BONIFÁC Nagyt harapok bokádba,
S amíg elnyújtózol itten,
Hadd kezdjek gyér fűrtjeidben
Tépelődő szüretet!

ANASZTÁZ Tartsunk egy kis szünetet!
Egyszer már békülni kezdtünk.

BONIFÁC Jaj de kár, hogy összevesztünk!
ANASZTÁZ Kell harcolnunk? Az én sommás
Véleményem: harcoljon más!
– Szövetségesem, Adalbert!
Könyörgök, gyere hamar, mert
Itt áll pártfogód a bajban!
Keserű sors: nem elég,
Hogy lázong a csöcselék,
Fejemen is jó sok vaj van!

(Adalbert toszkán palotagróf jókora kísérettel jön.)

ADALBERT Kedves csöcselék, laza
Léptekkel siess haza,
És lapulj meg, mert különben
Gázolunk a vérözönben.
Felbéreltem ötven zsoldost,
Mészárlást csapunk, csoportost:
Lesz össznépi szétszakadtság,
Hogyha nép és népszabadság
Elburjánzik és eltorzul.
– Hadd legyek római consul!

BONIFÁC Amit e két ember művel,

Az már félig sem nevetség.
Szembeszáll két A betűvel
Két B betű, s összejátszik:
Így húzódik a szövetség
Berengártól Bonifácig.
Berengár derek vitéz,
Távol áll tőle a túlság.
Neki nem kéne consulság,
Nem római címre néz.

(Jön Berengár longobárd király, kissé zilált
öltözetben.)

Nagyralátó terveimmel
Csekély kívánsága rímél.

BERENGÁR Beémém császári címmel.
ADALBERT Te kis kos!
BERENGÁR Kis kecskebak, te!
ADALBERT Azt mondd meg, hogy a Soracte-
Hegyen gyártott emberedből
Mi lett? A hegyoldal berke
Rejti őt?

BERENGÁR Reményed megdől:
Sajnos, megvan az emberke,
Csakhogy nem számunkra van.
Mert alighogy létrejött,
Mint két szörnyű létre, jött
A hegyre két szörnyű nőstény,
Engem szörnyen megrohan,
Elnyom szörnyen, mint egy serkét,
És elviszi az emberkét
Szörnyű erőszakosan!

ADALBERT Rád nézve nem éppen hős-tény.
BERENGÁR Két iszonyú amazon!
Nincs remény, hol megjelenek.
Képzeld ide őket: e n n e k
Izeg-mozog nózija –

BONIFÁC Húha, ez Marozia!
BERENGÁR S tudod, mi van amazon?
Pajzs helyett egy ócska teknő!

ANASZTÁZ Theodora fegyvere!
BERENGÁR Látom, hogy félelmetek nő;
Lássam, szívetek ver-e!

ADALBERT Mielőtt még pórul járnék,
Egy ujjamra jut hetven kegy.

BERENGÁR Szépen kérlek, ne hetvenkedj!

A NÉP Jó urak, a Mars-mezőn
Feltűnik egy hosszú árnyék,
Mint mit este vet napóra.

ANASZTÁZ Marozia!
BERENGÁR Theodora!
A NÉP És mögöttük nők pörögnek,
Mint vízcepppek evezőn.
Hosszú késeik csörögnek!

ADALBERT Jól megjárjuk, azt állítom!
A NÉP Átjönnek az Angyal-hídon.

ADALBERT Ott jön Leó, a herélt;
Sok jót tettünk vele, és ő –
BERENGÁR – Hitet és gazdát cserélt.
ADALBERT Meneküljünk!
BERENGÁR Sajnos, késő.

(Jön Theodora és Marozia, mögöttük örijöngő nők
– köztük Pannula –, továbbá Formosus és Leó.)

THEODORA Nem fogunk sokat pöcsölni!
MAROZIA Kár a végzetre löcsölni
Ellenségeink halálát!

– Ez se maradhat meg! Ez se!

THEODORA Tetteire aki rálát,
Nagy erővel sietesse
Célját, amely nélküle
Szintúgy bekövetkezik;
Csakhogy ezt, aki hülye,
S maga ellen vétkezik,
Nem éri meg, mert mulasztott
Szerencséi megeszik.

MAROZIA Várjunk csak! Elnézem azt ott –

(Adalberthez lép.)

Az ember kell, hogy keresse,
Akin szíve megesik.

ADALBERT Ékesen szóló blazon
Vegye a bájákat sorra
E női hús-halmazon,
Mikkel a szép amazon,
Kinek nagy nemcsak az orra,
Páva k a k a sként feszíthet.
Ám ha kinyújtod a markod,
Vigyázz, hogy el ne hamarkodd!
Aki kardot ránt, veszíthet.
Felbéreltem ötven zsoldost;
Az mind beléd gyalogol most.

MAROZIA Aki belém gyalogol,
Tudja meg, hogy úticélja
Egy kis emberi pokol.
Inkább téged hívlak: élj a
Léhetőséggel – gyere,
Poklom újabb ördöge!

ZSOLDOSOK Van száz kezünk, ötszáz ujjunk.
Fogtunk mi már selymet, prémet,
Kancát, szukát, emlős rémet.
Adj parancsot: hova nyúljunk?

THEODORA Ha bög a férfi-erőszak,
A női fortély felel.
– Pannula, tedd szét a lábad!

ADALBERT Szemem rögtön könnybe lábad.

THEODORA Talán csípi az erős szag?
Kár, hogy levegőt veszel,
Szánalmas, tétova Jónás.
Női fortély, női fertály,

Bosszús, büszke női far-táj
Súgja, hogy most kell a gyónás.

PANNULA E katonáknak a száma
Az elegendő alatt van.
Csak ötven jön? Mért nem hatvan?
Egy hordó jóféle karcos
Borral öblítve száz harcos
Férme még hasanba mána!

A NÉP FELE Mint búzaszemek malomba
– Két kő közt nincs átörés! –,
Úgy hullanak egyhalomba
Visszacsecsemősödő
Férfiak, és ölbe, combba
Nyomja őket az Idő,
Elyeli őket a Rés!

A NÉP MÁSIK FELE Mélyrómai szennygödör,
Kitárult emberi tabló!
Peremén, ahol göndör,
Bujkál néhány véres rabló.
Ha beszívod, beszív téged:
Ahol születesz, ott a véged.

THEODORA Elmerült a vagina
Mélyén ötven katona.
Hamm, bekap a nagy pina:
Most mit fogsz csinálni? Na?

A NÉP FELE Szúrd ki a szemét, anyó,
Hadd legyen belőle vak t y ú k !

A NÉP MÁSIK FELE Add nekünk: mi szétszaggatjuk.
Megérdemli a genyó!

MAROZIA Ettől véleményem eltér.
E g y férfi bennem is elfér.
– Mérleked nyelve hol áll?
Vagy az ezerfejű rém
Szaggat szét, vagy légy enyém.
Mi kell hát: öl vagy ölés?
Üresség vagy ürülés?
Nagy hal kell vagy nagy halál?

THEODORA Tágas paloták puha
Léptű, okos eunucha
Mitől ennyire morózis?

LEÓ Nem hallom, mit szól Formosus.

FORMOSUS (magában) Harang barangol a gúla
Tetején. Tején a nyúl a-
Lig, hogy átjut. Ágyú kátyút
Keres. Az ég veres ágy. Út
Fejtől testig visz. Megfestik
Vénák. Bénák resten gesztük-
Ulálnak. A nyak anyaga
Nyaklik. A nyak-likon aka-
Dozik a rosszul nyelt abrosz
Borszaga. Abrakadabrosz!
Lámpa: lám, pazarolja fé-
Nyét. Mi lesz itt: autodafé?
Pápa-pipálás? Menyegző?
Hadd legyenek szegzett, ne szegző!

MAROZIA Ezt a jó Isten sem érti!

- LEÓ *Így beszél az államférfi,*
 Akinek nyomába kushad
 Egy egész politikus-had.
 – „Péter-templomban legyen
 A szokott hitoktatás
 Helyett pápa-iktatás;
 A nép odakint egyen.
 Ha nincs étvágya, kiálljon
 Az Angyalvár kapuja
 Elé, ahol Hadrián
 Császár csontjait benötte
 Sűrű folyondár, buja
 Borostyán és vad lián:
 Ott egy jó nagyot piáljon”
 – Így Formosis –, „és előtte
 A várat körberohanja!
 Marozia és az anyja,
 Theodora és a lánya
 Ismét közös férjre tesz szert;
 Gyönyörük egy-egy foszlánya
 Legyen a népek a desszert!”
- A NÉP *A boroshordót kimerjük:*
 Éljen, éljen Theodora!
 Az éjt s a napot keverjük,
 Sosem térünk nyugovóra,
 S hogy a nászhoz legyen spóra,
 Farkunkat kétszer kiverjük.
- ANASZTÁZ *És én?*
 BONIFÁC *Én elmehetek?*
 BERENGÁR *Három vagyunk, nem hetek!*
 LEÓ *„Három kópé meneküljön,
 Mély bűnbánatba merüljön,
 Vacsorára legyen gondja.”
 Formosus nektek ezt mondja.*
- ANASZTÁZ *Pusztába megyek, mint Énok,
 És behívom a pogányt.
 Ügyemet elboronálja,
 Ki majdnem kardélre hányt:
 Ez a dialektika
 Egy helyben forgó morálja
 Mely ringat, mint lectica.
 Jöjjenek a szaracénok!*
- (Távozik.)
- BONIFÁC *Futáshoz sosem konyíték,
 Attól májam összegörbed.
 Mégis, hol érhet legtöbbet
 Ez az frott bizonyíték?
 Homlokom tövén a ránc
 Azt sugallja: „Sose fogsz
 Csalódni az orthodox
 Egyházban!” – Segíts, Bizánc!*
- (Távozik.)
- BERENGÁR *És nekem – nekem mi jut?*
 LEÓ *Fel is, le is hadiút.
 Légy illékony, mint a lég!
 Vagy memoórodát írnád?
 Nem örülsz, hogy ép az írhád?
 Ennyi most legyen elég!*
- BERENGÁR *Hogy mi elég s mi nem elég, nem
 kérdezem.
 Sem az Istent, sem a Szerencsét
 Nem zaklatom koldus rimánkodással. Úgy
 Tekintem a Szerencse forgó
 Kerekét, mint valami titkos biztatást:
 Ha fölfelé visz, félni kell, hogy
 A mélybe dönt, s ha lent vagy, tudd, hogy fölrepít.
 Így hát, Berengár, ne siránkozz:
 Mint Ádám, levéllel takard ágyékkodat,
 Mint Dávid, úgy bujdosz az erdőn,
 Mint Józsué, kelj át a vízzen, és helyezd
 Lábadat öt király nyakára;
 Mint Simeon, attól se riadj vissza, hogy
 Rabló nomád néppel szövetkezz –
 Ebben nem elsők és nem utolsók leszünk!
 Isten a megromlott világot
 Újabban a magyar törzsekkel bünteti.
 Kihozta őket szkíta földről,
 Ők meg, miként a sírból fölvert szellemek
 – Azt mondják róluk, szittyia puszták
 Holt lelkeinek és boszorkányaimak
 Tisztátalan nászából születtek –,
 Mint fölzavart lidércek, úgy bolyonganak,
 S pusztítanak a fél világon!
 E baljós nép szerszámunk s fegyverünk legyen!
 Most elmegyünk, de nemsokára
 Jövünk megint, s velünk jön bosszúeszközünk!*
- (Távozik.)
- ADALBERT *Bár lennék földönfutó!*
 LEÓ *Készül a kettős gyönyör!
 Mi jött rád: elő-csömör?
 Bölcsőbb csömör az utó-.*
- ADALBERT *Törbecsáltál, hazudó!*
 LEÓ *Hát csak az ördög hazudhat?
 Ha az Isten tönkrejuttat,
 Holott üdvösséget rendelt,
 Akkor, pajtás, mit csinálsz?
 Hidd azt, hogy hallucinálsz!
 Mindenki csalja az embert,
 Csalják az emberek egymást,
 S minden ember önmagát.
 Mondhatnék erről egyet-mást.
 És te még itt állsz? Nahát!
 Osztályrészed éjszaka
 – És ezért légy nekem hálás! –
 A kétszeres együttválás.
 Míg füledben kéj szava,*

Míg a párnacsaták dúlnak,
Míg összeomlik az ágyad,
Megválasztanak consulnak.
Úgy tudom, ez volt a vágyad.

ADALBERT Hálát adok az Istennek!
LEÓ Adalberték jobbra mennek,
Míg Formosus hívei
Balra futnak, hol Veji
Bukásának fennmaradtak
Szívszorító hírei.

(A násznép az Angyalvárba megy, Formosus és kísérete bevonul a Szent Péter-székesegyházba. Az Ördög kidugja fejét egy szarkofágból.)

ÖRDÖG Terveid sikert arattak.
LEÓ Bár ellenségeknek látszunk,
Néha mégis összejátszunk.
ÖRDÖG Az ördög jobb rendet hol kap?
Ma te vagy hatalmad ornán,
Én ellenzék, te a kormány;
Lesz még ez fordítva holnap.
Úgyis együttműködünk.

LEÓ Koalíciót kötünk?
ÖRDÖG Az ördög erről nem traktál,
Ám ördögien lepaktál.

LEÓ Elvünk majdnem azonos.

ÖRDÖG A nász jól fog menni?

LEÓ Nos,
Mihály angyal tüzes kardja
Jelzi majd – Angyal, jövel! –,
Mihelyt Adalbert ír-magja
Két sóvár hölgybe lövell.
Balról meg egy füstgomoly
Azt van hivatva jelezni,
Hogy a pápaválasztás
Eredménye már komoly.

ÖRDÖG Melyik füst? Itt közel főznek,
S füstölög a láthatár:
Néhány ország lángban áll.

LEÓ Itt, az orrod előtt: ez ni!

(Fehér füstfelhő.)

ÖRDÖG Így a világmállasztás
Egyesült erői győznek.
„Lehet bárhol a középpont,
Sehol sincs a kerület”:
Ez a hasznos örület
Eget-földet hamar szétbont.
– Formosus?

LEÓ Sár meg zsiger,
Mint a hatodik napon.
Emlékszel?

ÖRDÖG Ádám apón
S emlékén ne lovagolj,
Mert rádszólnak: „Csomagolj!”,
Mint akkor.

LEÓ Két buja néne
Mellé még császár is kéne:
Így lesz teljes a siker.
– Nézd csak, pajtás! Néhány gallon,
Tüzes kard által hevített,
Föltörekvő levegőn,
Nehezékét levetőn,
Fölszáll a kimerevített,
Színes arkangyal-luftballon.

(Az Angyalvár fölött megjelenik Mihály Arkangyal, kezében lángoló pallos.)

ÖRDÖG Így hát: consummatum est.
Pajtás: nem irigyled ezt?
Mondd csak: nem csorog a nyálad,
Hogy az ördög s a teremtmény
Ennyivel többet tud nálad?

LEÓ Mindegy; lényeg az eredmény.
– Ha megszűrnak, én is vérzem.
Más gyötrelme ismerős.
De akármilyen erős
Más öröme, azt nem érzem.
Kárhozatos a jövő:
Szegény zendül, meglakol dús.
Isten elbukik mint koldus
Mennybe megy mint cselszövő.

Paszternak–Cvetajeva–Rilke Levelezés háromszögben

(részletek 1.)

A Rilke, Marina Cvetajeva és Borisz Paszternak között lezajló levelezéshez Leonyid Oszipovics Paszternak Rilkéhez intézett születésnap-i üdvözlő levele szolgáltatta az alkalmat. Borisz Paszternak édesapja 1910 óta nem látta Rilkét. Levelét Berlinből küldi: az orosz forradalom után oda települt át feleségével és két lányával. Leonyid Paszternak a levelet német nyelven kezdi, majd – a harmadik bekezdéstől fogva – oroszul folytatja.

Leonyid Oszipovics Paszternak Rainer Maria Rilkének
Berlin, 1925. december 8-án

Mélyen tisztelt és kedves Rainer Maria Rilke úr!

Hát csakugyan nem álom, hogy én (Leonyid Oszipovics Paszternak, Moszkvából), akinek nevére még remélhetőleg emlékezni fog, megszerezhetem magamnak azt az örömet, hogy Önt, régi kedves levelezőtársamat – aki ma európai nagyság – megölelhetem, és ötvenedik születésnapjára tiszta szívből köszönhetem.

Emlékszik-e még, kedves poétám, az orosz nyelvre, melyen egykor írt nekem? Ha igen – akkor oroszul folytatom.*

Emlékszik-e még a régi, varázslatos, ma már legendás, mesévé változott Moszkvára?... Tolsztojra, meg a házára, Jasznaja Poljanára? Emlékszik-e még arra a csodálatosan meleg, füledt római éjszakára, a villa-épületre a Borghese szomszédságában, és – sok egyéb között – az „Igor-ének”-ről folytatott beszélgetésünkre?... Emlékszik-e még utolsó véletlen találkozásunkra egy svájci vonat folyosóján, miközben lábunk alatt valamely zaklatott hegyi folyó görgette habos hullámait? Ez volt utolsó találkozásunk...

Azóta „sok víz folyt le” és hallatlan dolgok estek a történelemben, mindenütt – de különösen minálunk...

Forradalmunk esztendeiben (elszakítva Európától és a művelt világtól) őszintén fájlaltuk – mi, azaz a családom és én – az Ön halálát, amelyről kósza hírek kerengtek errefelé!...

Ez azt jelenti – az orosz néphit szerint –, hogy Önnek, kedves ünnepeltem, hosszú-hosszú élete lesz. És ezért meg fogja érteni egész szívbéli örömömet, amikor innen – nem messze Öntől – (még ha nem ismerem is pontosan sem tartózkodási helyét, se a címét) szívvelyes üdvözlőlevelet küldhetem, és azt mondhatom Önnek: „Hosszú esztendőket, hosszú esztendőket” a híres poétának!

Ha tudná, mennyire szeretik a gyermekeim minden versszakát, minden egyes sorát! Főleg legidősebb fiam, Borisz – Oroszország-szerete ismert és megbecsült fiatal költő – igen-igen lelkes híve Önnek, legkömolyabb és legőszintébb tisztelője – valószínűleg tanítványa és életművének első oroszországi apostola; hiszen az eddig ismeretlen volt minálunk.

Hogy megörvendtünk, amikor – átlépve a határt – tudomásunkra jutott, hogy Ön hál' Istennek él, egészséges, és alkotó erejének virágában van. Csakugyan, hol él jelenleg? S hogy van a felesége? Én 1921-ben – mielőtt lehetségessé vált, hogy törvényes úton külföldre utazzon az ember – feleségemmel és két leányommal Berlinbe települtem át. A lányok egyetemi tanulmányokat folytatnak, én meg dolgozom itt, fő-

Lelőhelyek:

RAINER MARIA RILKE / MARINA CVETAJEVA / BORISZ PASZTERNAK: Briefwechsel. Herausgegeben von Jewgenij Pasternak, Jelena Pasternak und Konstantin M. Asadowskij. Aus dem Russischen übertragen von Heddy Pross-Weerth. Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1983.

RAINER MARIA RILKE / BORIS PASTERNAK / MARINA CVETAJEVA: Pisma 1926 goda, Moszkva, Knyiga, 1990.

RAINER MARIA RILKE / MARINA CVETAJEVA: Ein Gespräch in Briefen. Herausgegeben von Konstantin M. Asadowski. Insel Verlag, Frankfurt am Main und Leipzig, 1992.

RILKE und RUSSLAND. Briefe – Erinnerungen – Gedichte. Herausgegeben von Konstantin Asadowski. Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1986.

leg portrékat festek.** Két fiam Moszkvában maradt. Ha egyszer Berlinben járna – azt, az istenért, közölje velem. Szíves-örömezt megfesteném a portréját – ha még élek.

Még egyszer – adjon Önnek az Isten hosszú életet és dicsőséget! Őszinte üdvözlétem kedves feleségének, őt is szívből köszöntöm. Minden-minden jót! Az Önt szerető

Leonyid Paszternak
Berlin, Bayreutherstrasse 17

Mivel címét nem ismerem, a levelet az Insel Kiadónak küldöm, továbbítást kérve.

* A levél első sorai az eredetiben németül.

** A múlt évben kiállítottam – egybekötött – az itteni Secessionban Einstein professzor portréját.

A levél Rilket a val-mont-i szanatóriumban éri utol, ahol gyakran tartózkodik – gyógyulás reményében – az utolsó években. Betegsége, a fehérvérűség, egyre fenyegetőbb formában jelentkezik, s ezért úgy látja, tanácsos orvosi segítséget igénybe vennie (hiszen egyébként nem szokott orvoshoz fordulni); rosszulleteinek okát – naiv módon – aszketikusan magányos életmódjának tulajdonítja. Ezt szöveg is teszi később (1926. május 17-én kelt, Marina Cvetajevához intézett levelében).

Rilke L. O. Paszternaknak
Val-Mont par Gliion sur Territet (Vaud),
Svájc, 1926. március 14-én

Drága, jó Leonyid Oszipovics Paszternak!

Nem, nem tudok írni oroszul, de olvasni olvastam levelét...* és még ha nem tudnék is már oroszul olvasni (még nagyon is jól tudok, csak sajnos ritkán adódik alkalom...), de mondom, még ha nem tudnék is többé, az öröm és a nagy meglepetés, hogy olvashatom sorait, drága, jó barátom, egy pillanatra visszaadta volna összes ismeretemet: ezt a jóságos levelet minden körülmények közt és minden nyelven megértettem volna. És most nyomban hadd biztosítsam arról, hogy az Ön anyanyelve és minden, ami a régi Oroszországra vonatkozik (erre a feledhetetlen titokzatos mesére), és minden, amire levelében emlékeztet, számomra mindmáig közeli, kedves és szent dolog maradt, örökre beépült életem legszilárdabb alapzatába! Igen, sok változást kellett kibírnunk, főleg az Ön országának: de – ha mi magunk nem érzük is meg feltámadását – a mély, az igazi, az örök túlélő Oroszország csak titokzatos gyökéreztrétegéig rokkant vissza, mint egykor a tatáruralom alatt. Ki vonná kétségbe, hogy ez az Oroszország létezik, és a homályban, saját gyermekei számára láthatatlanul, lassan, szent lassúsággal valamely talán távoli jövő talajává érlelődik össze?! Az Ön száműzetése, a sok-sok őhöz hűségeseznek száműzetése táplálja ezt a csakugyan föld alatti előkészületet: mert amint az igazi Oroszország a föld alá, a földbe rejtőzött, úgy Önök is, mindannyian, csak azért keltek útra, hogy hűek maradjanak az ország ez idő szerint rejtett alakjához. Mennyire, mennyire elevenen éreztem ezt, kedves Leonyid Oszipovics Paszternak, a múlt esztendőben, párizsi utamon: régi orosz barátokkal találkozhattam ott újra, újakat ismertem meg, s Borisz fiának friss dicsősége sokszoros figyelemre indított. Ez volt – sorrendben – egyszersmind az utolsó, amit ott megpróbáltam olvasni, az ő költeményei, igen szép költeményei (Ilja Ehrenburgnak egy kis gyűjteményében); de aztán sajnos Mila Szirul orosz táncosnőnek ajándékoztam a kötetet; sajnos, merthogy azóta szívesen újra bele-belelapoztam volna. Nos, megható tudni, hogy nemcsak ő, Borisz – egy új nemzedék máris elismert költője – nem feledkezett meg rólam és ismeri munkáimat, hanem hogy létezésem az Ön barátainak szívében is valódi figyelmet ébreszt, s hogy Ön, kedves barátom, ápolta, erősítette és nevelte emlékezetemet szeretteinek körében: végtelesenül gyarapítva így egy számomra kedves és máig eleven értéket.

Megnyugtató és kellemes tudnom, hogy Ön viszonylag rendezett körülmények közt él és dolgozik, részint családjá körében! És bármennyire fázom is attól, hogy modellt üljek: ha a térbeli közelség lehetővé teszi a viszontlátást, büszkévé tenné, ha szerény helyet kaphatnék modelljeinek sorában. Azonban sokkal valószínűbb, hogy Clara Rilkével hamarabb találkozhat majd: ő ugyanis állandó jelleggel Németországban él (Bréma közelében), vagy lányomnál, aki – egy szársországi birtokon – közben megházasodott, és idestova több mint két esztendővel ezelőtt – egy lányunoka érkezése útján – nagyapává tett! Tudhatja, kedves barátom, hogy Párizs a háború előtt egyre inkább állandó lakóhelyemmé vált; amikor a hosszú háború bot-

ránya 1914-ben megkezdődött, én véletlenül éppen Münchenben tartózkodtam látogatóban, ott vészeltem át a borzalmasan hosszú és csaknem halálos éveket. 1919-ben aztán áttelepedtem Svájcba, ahol most pompás, a spanyol és provence-i vidékekre emlékeztető tájon, Wallis kantonban (Canton du Valais, Sierre fölött) egy réges-régi – 13. századi – kis toronyépületben élek, maradéktalan magányban, csak munkámmal és kis kertem rózsáival foglalatostkodva. Időnként – ha lakhelyem mérhetetlen magánya (aminek oly sokat köszönhetek) azzal ijesztget, hogy emberfelettivé, szinte fenyegetéssé ordasodik – onnan át-átutazom pár hónapra Párizsba vagy Olaszországba. Jelenleg nem tartózkodom otthon; december óta itt időzöm Territet fölött a val-mont-i szanatóriumban – egyébként a múltban mindig igen megbízhatónak bizonyult egészségemnek némi megromlása miatt. Ezért a megkésett válasz. (Innen szinte alig írok levelet.) Hadd reméljem hát, hogy lapjaim fölött elfelejti a késedelmet, és meg is bocsátja. Ajánljon, kérem, szeretteinek bizalmába, Önt pedig hadd öleljem át szívélyes és hálás odaadással!

Rilke

Épp nemrég – téli számában – közölt ugyancsak pompás verseket Borisz Paszternaktól a gyönyörű és tekintélyes párizsi *Commerce* folyóirat, melyet a nagy költő, Paul Valéry ad ki; a műveket Jelena Izvolzskaja fordította franciára (őt is láttam Párizsban).

* Az eredetiben oroszul.

Mint említettük, a Paszternak házaspár – Leonyid Paszternak feleségének betegsége miatt – lányaikkal 1921-ben Németországba települt át. A kisebbik lány, Lídia, a szülőknél élt Berlinben; a nagyobbik, Jozefin (Zsonyicska), férjével – Fjodor Paszternakkal – Münchenben. A szülők rendszeresen leveleztek a Moszkvában maradt két fiúgyermekekkel, Borisszal és Alexanderrel. Borisz Paszternak így szereshetett tudomást Rilke válaszleveléről, s – mint a következő sorok tanúsítják – rögtön türelmetlenül sürgette is, hogy továbbítsák neki Rilke sorait.

Borisz Leonyidovics Paszternak Zsozefina Leonyidovna Paszternaknak*

Moszkva, 1926. március 28-án

Drága Zsonyicska!

Haramiák vagytok ti ott mind, egytől egyig, haramiák és kannibálok! Hát egy csepp képzeletetek sem maradt, hogy kicsit is beleéljétek magatokat a helyzetembe?! Elejteni csak úgy, a sorok között Rilke papához írt levelének pusztá tényét és punktum, azután továbbítani tehozzád, hogy majd amikor az egész család helyben elfogyasztotta már, akkor családi fogyasztásra én is megkaphassam, s persze különösképp a csak engem érintő részt, mintha ez is csak egy lenne a temérdek, túlon túl is jól ismert családi „öröm” közül, egy sorban az olyanokkal, mint hogy „Olgát megdicsérte Marr”,** „Surát – Mendelsohn”,*** sőt mi több, sőt mi több, „papát lefestette Corint”?!**** Efféle családi szalvétával kecsgetetni engem (miközben még csak nem is láttam, s képzelhető, mekkora része lehet benne a hamleti plasztronnak, végtére is a papa írta rólam neki, hogy „Oroszország-szerte ismert és megbecsült fiatal költő”, elképzelem, micsoda bukéja lehet ennek németül!), efféle ígérettel hitegetni engem, én meg addig csak ücsörögjek itt és mosolyogjak (miközben folyvást böngök, és harmadik éjszaka nem hunyom le a szememet, mert ez azért mégsem holmi „Corinth” meg „megdicsérte őt”), s mintha mi sem történt volna, járjak végére, robotoljak (adekvátabb kifejezéssel szólva: keressek kenyeret), legyek oda a kisfiamért, szeressem papát és mamát és a többi, és a többi..., ők meg majd elküldik a következő levelükkel! Milyen elragadó! Szinte látom, ahogy mindnyájan szépen leülünk, ott lesz Jakov Makszimovics***** is, és teázgatás közben elolvassuk a levelet. Nem is tudom, mi lenne velem, ha felindultságom e forrásához, melyről oly finoman lebbentettek föl a fátylat, hogy féltő szeretettel mindjárt el is takarjátok szemeim elől, nem társult volna a napokban még egy sokkal leplezetlenebb és elementárisabb, amely ugyanabból az erőből támadt; ha nem is ugyanonnan jött. A véletlen révén jutott el hozzám Cvetajeva legutóbbi művének, „A Vég Poémájá”-nak (»Poema Konca«) remington-gépirata. Szerencsére az ezen érzett felindultságomat senki és semmi nem fojtotta belém, s így szabad utat talált magának kifelé. Megvolt a címe, és írtam is neki, ki ő, mi ő és mivel foglalkozik. Haj, micsoda művész és hogy kell szeretnem őt, ugyanúgy mint Rilkét, mindennél erősebben a világon. Nem azért mondom el mindezt neked, hogy bizalmamba avassalak, hanem másvalami-

ért. Olvasd el őt. Biztos vannak ismerőseid Párizsban vagy Fegyánál. Kérd meg őket, hogy küldjenek el mindent, amit csak írt, és olvasd el. Sok mindent hallanod kell abból, amit én hallok benne. Az átlagos minőségű sorok, a kapkodó befejezetlenség közepette szüntelen olyan részletekre akad az ember, amelyek igazi, nagy, kész művészetről árulkodnak, olyan tehetségről, amely gyakran a zsenialitás fokát éri el. Mind ez ideig csak Szkrjabin, Rilke, Majakovszkij, Cohen tudtak ennyire lázba hozni. Sajnos szinte semmit nem olvastam tőle abból, amit az utóbbi években írt. Egy alkalommal valaki elhozta nekem „Vitéz” (*Mologyec*) című orosz mesekölteményét, amelyet nekem ajánlott. Ragyogó romantika, de mégsem ér fel „A Vég Poémá”-ja legjobb részeinek szintjéig. Valami kevés tőlem is van benne. De uram-teremtőm, milyen csodálatos kezekbe került ez a kevés! Feltétlenül szerezd meg, nem nekem, magadnak. Hiába adnád postára, úgysem jutna el hozzám. S akkor majd érezni fogod, hogy milyen keserves, bár felemelő tragédia szereplői is vagyunk itt mi, akik a szellemmel fizetünk meg mindenért! Ilyesmit itt nálunk senki nem lenne képes írni. Milyen lehangoló, istenem, milyen lehangoló! Milyen borzalmas ez az „1905-ös esztendő”! Milyen erős a peredvizsnyik szellem! Mi végre, ugyan mi végre csinálom én mindezt? De meglátod, nem lesz ez mindig így velem.

A te Borjád

Fegyát csókolgattam. Ezt az én egész „historizálásomat”, az aktualitás vonzását, egyáltalán egész jelenlegi alapállásomat a Rilkeről szóló hír és Marina Poémája ripityára zúzták. Olyan ez, mintha a szívéd akkora dobanna, hogy kidurran tőle az inged. Teljesen olyan vagyok most, mint aki megkergült, körös-körül csak forgácsok, s valahol a világon létezik valami, ami közel áll, de még milyen közel a szívemhez!

Küldd hát mihamarább Rilke levelét. Ne haragudjatok rám.

E levelet az orosz eredetiből Szilágyi Ákos fordította.

* Zsozefina Leonyidovna Paszternak – Borisz Paszternak testvérhúga.

** Ny. Ja. Marr – orosz nyelvész, akadémikus. Az ő tanítványi köréhez tartozott Olga Freidenberg, Borisz Paszternak unokatestvére, a későbbi nagy hírű irodalomtudós, az ókori görög irodalom kutatója. Borisz Paszternakkal folytatott levelezésüket 1981-ben Elliot Mossman adta közre. (*Borisz Paszternak – Perepíszka sz Olgoj Frejdenberg*, HBJ Book, New York–London, 1981.)

*** Erich Mendelsohn – német konstruktivista építész, aki Paszternak öccsét, Alekszandr megdicsérte tervrajzáért.

**** Corint Lovis – az ún. német impresszionizmus képviselője, a korabeli német festészet „nagy öregje” volt.

***** Jakov Makszimovics Romm – a Paszternak-házban rendezett egykori koncertek és teázások elmaradhatatlan vendége, a család barátja, műkedvelő zenész.

Borisz Paszternak Rilkének*

Moszkva, 1926. április 12-én

Rajongott, nagy Poéta!

Nem tudom, hol végződné ez a levél, és miben különbözne az élettől, ha teljes hangon közvetíteném a szeretet, csodálat és hála érzéseit, melyek lassan húsz esztendeje kísérnek.

Én egész lényemet, egész szellemi lételem tekintve az Ön adása és lekötöztetése vagyok. Mindezek az Ön teremtményei. Úgy beszélgetek Önnel, mint amikor valamely távoli eseményről beszél az ember, ezt a távoli eseményt azonban utóbb a történelem forrásának tekinti; úgy véli, minden ott vette kezdetét. Magamon kívül vagyok az örömtől, hogy Ön költőként is ismer engem – számomra ez éppoly nehezen felfogható, mintha Aiszkhülosz vagy Puskin ismernének. A sorsszerű feszültségnek, a hallatlan pillanatnak és a legyőzött lehetetlenségnek érzetét – hiszen ez tölt el, miközben Önnek írok – szavakban kifejezni lehetetlen. Az a varázslatos véletlen, hogy a szemem elé kerültem, megrendítően hatott rám. Ennek híre olyan volt számomra, mint valami lelki rövidzárlat. Egyedül tartózkodtam a szobában, enyéim közül senki nem volt otthon, amikor elolvastam sorait erről az eseményről, L. O. levelében. Az ablakhoz rohantam. Kint havazott, emberek jártak-keltek. Egy árva hang sem körös-körül, sírva fakadtam. Aztán megjött fiam a pesztonkával, később pedig a feleségem. Hallgattam – azután órákon át képtelen voltam megszólalni.

Eddig költészetének mély, maradandó és roppant jócselekedeteiért ápoltam magamban a határtalan hála érzetét. Most azért a váratlan és koncentrált jócselekedetéért adok hálát, mellyel sorsomba avatkozott, ami e kivételes megnyilvánulásban mutatkozott meg. Ezt behatóbban taglalni azt jelentené, hogy igénybe veszem figyelmét, ezt pedig soha nem merném megtenni mindaddig, míg Ön fel nem hatalmaz erre. Ez egyszersmind azt jelentené, hogy képes vagyok fölfogni a történelem tragikus eseményeinek láncolatát, és képes vagyok elbeszélni őket alighanem meghaladja erőmet.

Itteni élettapasztalatunk azonban mégis megtanít egy dologra mindenkit, aki tanulni akar: nevezetesen arra, hogy ami nagy, az a maga közvetlen megnyilvánulásában saját ellentétébe fordul át. Hogy a valóságban, nagyságának mértékében válik hitvánnyá, és aktivitásának mértékében csontosodik meg. Ilyen egyébként a mi forradalmunk is, már keletkezésétől fogva maga az ellentmondás: az idő folyásának megszakítása valamely mozdulatlan, iszonytató látványosság formájában. Ilyenek a sorsok is nálunk, *mozdulatlanok, tűnékenyek*, a sötét és fenséges történelmi kivételesség függvényei, s még legparányibb részletükben is, nevetséges voltukban is – tragikusak. De miről is beszélek! Ami a költészetet és a költőt illeti, vagyis azt a sok-sok különöset, ami nem más, mint a közös európai szellem megannyi fénytörése, vagyis a névtelen kortársak sorsát, a sorsok sokaságát, melyek egymásba ömlöttek – tehát ami a költészetet illeti: a helyzet mindmáig változatlan. Mint időtlen idők óta mindig, úgy itt és most is minden a véletlen kegyelmén múlik, mely – ha mélyen és idejében felismeri az ember – éppen a hiányzó fénytörést teremti meg. S akkor minden leegyszerűsödik, az ostobaságig egyszerű lesz, történelmen kívüli és az időfolyam lényegét felszínre hozó, szabad és végzeteszerű. S akkor – miután nyolc esztendőn át nem volt része ebben az elbágyasztó boldogságban – újból költővé válik az ember. Ez történt velem az utóbbi napokban. Míg azelőtt, e nyolc hosszú esztendő alatt, mélységesen boldogtalan voltam, úgyszólván halott, habár a forradalom fenséges tragikumát soha, búskomorságom legmélyebb pontján sem felejtettem el. Egy sort sem tudtam írni, az inercia tartott életben. Mindent megírtam már 1917–1918-ban.

És most szinte újjászülettem. Ennek két oka van. Az elsőt említettem már. Olyan hálát érzek miatta, hogy megnémulok: bármennyit írnék is erről, az mind semmi lenne érzéseimhez képest. Engedje meg, hogy megemlítsen a másodikat is, annál is inkább, mert ez a két esemény összekapcsolódik bennem, és mert egy olyan költőnőről van szó, aki Önt nem kevésbé és *nem másképp* szereti, mint én, és aki (bármily szűken vagy tágan fogjuk is ezt fel) – ugyanúgy, akárcsak én – az Ön költői életrajzának részeként tekinthető (terjedelme és hatása felől nézve egyaránt). Az Ön híradásával egy napon jutott kezembe – itteni kerülő utakon – egy poéma; olyan hamisítatlanul és hitelesen van megírva, ahogyan itt a Szovjetunióban közülünk senki nem képes írni. Ez volt a nap második megrázkódtatása. Ez a költőnő Marina Cvetajeva. Született költő, egy Desbordes–Valmore kaliberű nagy tehetség. Párizsban él, emigrációban. Azt szeretném – ó, kérem, kérem, bocsássa meg vakmerőségem és tolakodásom –, azt szeretném, azt kívánnám neki, hogy ő is átélhessen valami ahhoz hasonló örömet, ami – Önnek hála – énám sugárzott most. Képzem, mit jelentene számára egy könyv az Ön kezéből, esetleg a „*Duinói elégiák*” (a címet csak hallomásból ismerem), az Ön kézjeggyével. Ó, kérem, bocsásson meg nekem! De e mély és sejtelmes egybeesés tört fényében, az örömtől elvakítva azt képzem, hogy az igazság éppen ebben a fénytörésben mutatkozik meg, hogy kérésem teljesíthető és értelme van. De ki számára és miért? Ezt nem tudnám megmondani. Talán a költő számára, aki a költészetben lakozik, és különböző neveket ölt időközön át kanyargó útján.

A neve Marina Ivanovna Cvetajeva. Párizsi címe: 19me arr. rue Rouvet.

Engedje meg, hogy Cvetajevával kapcsolatos kérésem teljesítését az Ön válaszának tekintsem, mintegy annak jeleként, hogy szabad írnom Önnek a jövőben is. Közvetlen válaszáról nem merek álmodni sem. Amúgy is tömérdék idejét raboltam el ezzel a hosszúra nyúlt levéllel, mely bizonyára hemzseg a hibáktól és képtelenségektől. Amikor belekezdtem, csak az Ön iránt érzett hódolatomnak szerettem volna méltó tanújelét adni. Hirtelen a kinyilatkoztatás állt előttem, most már sokadszor – hiszen Ön számomra maga a kinyilatkoztatás, és az is marad mindörökké. Megfeledeztem arról, hogy az efféle érzések, melyek esztendőkre, emberöltőkre, különböző helyekre és helyzetekre oszlanak szét, soha nem gyömöszölhetők egyetlen levél hevenyészetten megvont keretébe. Hála Istennek, hogy megfeledeztem erről. Különböztetve ezeket a gyámoltalan sorokat sem vetném most papírra. Mert teleírt kéziratlapok hevernek körülöttem, melyeket – terjengősségük és szerénytelenségük miatt – soha nem mernék elküldeni Önnek. Még két verseskötet is itt hever, amelyeket első felbuzdulásomban el akartam küldeni Önnek, hogy velük mintegy pecsétgöngyként érzékileg zárjam le levelem... de mégsem küldöm őket, mert félek, hogy netán egyszer csak eszébe jut elolvasni ezeket a pecsétgöngyöket. De mindent fölöslegessé tesz, ha kimondom azt, ami a legfontosabb. Szeretem Önt, ahogy csak a költészetet lehet s kell szeretni; ahogy az eleven kultúra ünneplő saját csúcsteljesítményeit, örvendezik bennük, és létezik általuk. Szeretem Önt, és büszkeség tölt el, hogy nem alázza meg Önt sem az én szeretetem, sem legnagyobb és valószínűleg egyetlen barátomé, Marináé, akit már említettem levelemben.

Ha engem is kitüntetne kézírásával, akkor kérném, itt is gondoljon Cvetajeva címére. Ha Svájcból küldenek valamit postán, mindig bizonytalan, hogy itt eljut-e a címzetthez.

Borisz Paszternak

L. O. Paszternak Rilkének

Berlin, 1926. április 30-án

Bayreutherstrasse 17

Drága, híres-nevezetes Poétám!

Bizonyára élénken el tudja képzelni, micsoda lelkesedést, micsoda rendkívüli örömet szerzett nekem és összes szeretteimnek elbűvölő és mélyen szívbemarkoló levelével! Hogy az váratlanul érkezett, csak erősítette ezt a benyomást: megvallom, én már nem számítottam válaszára. És akkor hirtelen – betoppant a levél! Hurrá! Hála Istennek, hála Istennek – él, a mi drága költőnk életben van! Él – és éppúgy mint annak előtte, ugyanaz az összetéveszthetetlen Rilke! Az öröm a Bayreutherstrassén ért bennünket (engem, feleségemet és kisebbik lányomat); ez az öröm aztán átterjedt Münchenre, hiszen oda röpi a levél, nagyobbik lányomhoz; ez az öröm végül izgatott érzések egész futótüzét* lobbantotta föl Moszkvában; ennek nyomait megleli majd Borisz fiamnak emitt csatolt levelében. Ez, tehát részint az ide-oda küldözgetés magyarázza levelére küldött válaszom késedelmét. Kérem, bocsásson meg ezért.

Hadd köszönjem meg, kedvesem, ezt a mindannyiunknak szerzett végtelen örömet, szívbéli, megható figyelmét és jóságos érzéseit! Hát csakugyan Ön is nagyapa már?!... *Sed fugit, fugit interea* az a könnyörtelen *tempus!*... Mennyire szeretném legalábbis, mint mondani szokás, félszemmel látni Önt, a remetét az ő költői környezetében – vajon megismerném-e még annyi esztendő, annyi nehéz esztendő után?! Persze hogy megismerném! Bár azon a két arcképen, melyek épp minap kerültek elé, elég nehéz felismerni Önt... és most már tökéletesen értem és maradéktalanul osztom is a „modell-üléssel” szemben táplált gyanakvását... Az egyik képet pár napja láttam a *Querschnitte* című folyóiratban (a festő nevét elfelejtettem); ott, úgy tűnik, fennáll bizonyos hasonlóság. Viszont a másik képen, melyet egy ugyancsak közismert (és szemlátomást tehetséges) festőnő, Paula Modersohn készített, nem tudok felfedezni semmit, ami akárcsak távolról is Önre emlékeztetne!... Lehetséges ekkora változás? – Lehet, persze hogy félreértésről vagy a címezés hibájáról van szó... Hagyjuk is ezt.

Mekkora örömmel olvastam levelében, hogy s mint él, kinn a természetben, elvonultságban. Végtelenül örvendek, hogy a sors Önt megajándékozta a földnek (a művész számára) legnagyobb kincsével, az *áldott, háborítatlan magánnyal*,** melyben Ön rózsái között – ők nem követelnek semmit, de maguk örökké kimondhatatlan szépséget és varázst sugároznak – testben-lélekekben szíve munkájának szentelheti idejét! Merem remélni, hogy egészsége ismét teljesen helyreállt. Lehet, hogy – ha Isten is úgy akarja – alkalmassint találkozunk Párizsban, oda készülök most már harmadik éve. Talán, ha minden igaz, június elején.

Fölöttébb elszomorít, hogy nem írhatok Önnek szabadon és folyékonyan németül, és oroszommal gyötöröm. Sokszorosan elnézést kérek.

Borisz fiam megkért, küldjem el levelét, mivel ő nem ismeri az Ön címét. Ölelem hát, drága, szívbéli barátom, hálás köszönet Önnek, és kívánom a legjobbakat mindannyiunk nevében

Leonyid Paszternak

Az eredeti orosz nyelvű.

* Fiamnak Moszkvába nem a levél eredetijét küldtem el, hanem kimásolt részleteket, mert tartottam attól, hogy a cenzúra esetleg nem engedí át vagy megsemmisíti a levelet.

** Az eredetiben németül.

Rilke május első napjaiban kapja kézhez Borisz Paszternak levelét. A küldemény ugyanis hosszú utat járt meg: Moszkvából előbb Berlinen át Münchenbe röpi, onnan ismét Berlinbe, majd azután Svájcba. Rilke meglepően hamar teljesíti Paszternak kérését s levelet ír Cvetajevának.

Rilke Marina Ivanovna Cvetajevának

Jelenleg: Val-Mont par Glion s/Territet

(Vaud), Svájc

1926. május 3-án

Kedves költőnő,

ebben az órában jut el hozzám Borisz Paszternak végtelenül megragadó, örömtől, lélektől áradó levele. Mindent, ami hálát és benső viszonzást ez a levél bennem kivált – így értem sorait –, először Önhöz kell

irányítanom, s Ön által, az Ön közvetítésével, azután öhozzá! A két könyv (a két legutóbb megjelent), mely levelemet követi majd, az *Öné*, az *Ön tulajdona*.

Két további példány érkezik még, amennyiben elő tudnék keríteni kettőt: azokat, kérem, továbbítsa Borisz Paszternakhoz, ha ezt lehetővé teszi a cenzúra. Paszternak benső részvételének ereje és teljessége annyira megrendített, hogy ma nem tudok többet mondani: a mellékelt lapot azonban, kérem, küldje el barátomnak Moszkvába. Mint egy köszöntést. Meséljek valamit? Talán tudja, hogy én Borisz édesapját, Leonyid O. P.-ot még Moszkva óta (huszonhat esztendeje!) leghűségesebb barátaim között tartom számon. Hosszú-hosszú megszakítás után ezen a télen (télelőn), Berlinből, ismét megkeresett levélben – és én az újratálalkozás roppant örömeivel válaszoltam neki. Habár nem lett volna szükség L. O. értesítésére ahhoz, hogy tudomásomra jusson: fiából neves, nagyszerű költő lett; műveiből már barátaim (tavaly Párizsban) kínáltak ízelítőt, s azt én meghatottan és figyelmesen el is olvastam (mert még mindig olvasok oroszul, noha csak bizonyos gyakorlat és útkeresés után; levelet azonban mégiscsak gond nélkül!). Tavaly, csaknem nyolc hónapos párizsi tartózkodásom idején ismét kapcsolatba kerültem olyan orosz barátaimmal, akiket huszonöt éve nem láttam. De hát miért, azt kell kérdezniem most magamtól, miért nem adott meg, hogy Önnel találkozzam, Marina Ivanovna Cvetajeva? Borisz Paszternak levele alapján azt kell hinnem, hogy egy ilyen találkozás mindkettőnknek mély és valódi örömeire szolgált volna. Pótolhatjuk ezt valaha is?

Rainer Maria Rilke

P. S. A franciában ugyanúgy járatos vagyok, mint a németben; ezt arra az esetre említtem, ha Önnek ez a nyelv, anyanyelve mellett, jobban kezére s nyelvére állna.*

A levéllel egyidejűleg Rilke elküldte Cvetajevának a Duinói elégiákat ezzel az ajánlással:

Marina Cvetajevának

Érintjük egymást. Hogyan? Szárnyainkba,
távlatokba száll, s összeér öröm.
Egy költő él csak, s olykor szembejön,
aki hordja őt azzal, aki hordta.

Továbbá elküldte a költőnőnek a *Szonettek Orpheuszhoz* című kötetet is ezzel az ajánlással:

„A költőnőnek, Marina Cvetajevának
1926. május 3-án Rainer Maria Rilke”

* A Borisz Paszternak, Leonyid Oszipovics Paszternak és Marina Ivanovna Cvetajeva neveket Rilke cirill betűkkel írta.

M. I. Cvetajeva Rilkének

St. Gilles-sur-Vie
1926. május 9-én

Rainer Maria Rilke!

Szabad így szólítanom? Önnek, a megtestesült költészetnek, tudnia kell, hogy már a neve, önmagában, költemény. Rainer Maria, ez templomosan hangzik – gyermekien – és lovagiasan. Az Ön neve nem rímel az idővel, korábbról vagy későbből ered – örökről. Az Ön neve akarta ezt, és Ön választotta ezt a nevet. (Nevünket mi magunk választjuk; ami azután jön – jön).

Az Ön keresztelője egész lényének prologusa volt, s a pap, aki megkeresztelte Önt, bizony-bizony nem tudta, mit tesz.

Ön nem a legkedvesebb költőm („legkedvesebb” – fokozás), Ön olyan természeti jelenség, mely nem lehet az enyém. Olyasmi, amit nem szeret az ember, hanem *megbír* vagy (még ez is kevés!) a megtestesült ötödik elem: maga a költészet vagy (még ez is kevés) az, amiből a költészet keletkezik, s ami nagyobb, mint maga a költészet (Ön).

Nem az ember-Rilkéről van szó (ember: az, amire rákényszerülünk!), a szellem-Rilkéről, aki még a költőnél is nagyobb, s aki voltaképp számomra a Rilke nevet jelenti – a holnaputáni Rilkét.

Meg kell látnia a szemem/ből/mel: nagyságát nagysága által, ha Önre nézek: nagyságát – az egész távolságon át.

Mit tehet még Ön után a Költő? A mestert (mint Goethét például) meghaladjuk, de Önt meghaladni – ez azt jelenti (jelentené), hogy meghaladjuk a költészetet. Költő az, aki az életet haladja meg (kell meghaladnia).

Ön megoldhatatlan feladat a jövő költői számára. A költőnek, aki Ön után jön, Önné kell válnia, az az Önné még egyszer meg kell születnie.

Ön megadja a szavaknak első jelentésüket, és a dolgoknak – első szavaikat (értéküket). Például ha Ön nagyszerűen beszél, akkor a nagy-szerűségről beszél, úgy amint az a keletkezéskor elgondoltatott. (Manapság a „nagy-szerű” csupán valami üres felkiáltójel.)

Oroszul mindezt világosabban mondtam volna el Önné, de nem kívánom megterhelni azzal, hogy olvasási gyakorlatra kényszerítsem; inkább én szeretnék írásgyakorlatra kényszerülni.

Az első, ami engem levelében az öröm legmagasabb tornyába *vetett* (nem – emelt, nem – lendített), a május (*May*) szó volt, melynek Ön az *y*-nal visszaadta régi nemesi rangját. Május *i*-vel írva (*Mai*) – ez valami a május elsejéből, nem a munkásünnepből, ami valaha még szép lesz (lehet) – a szelíd burzsoáziából, a jegyesek és (nem túl szeszélyes) szerelmesek májusából.

Néhány rövid életrajzi (csak a szükséges) jegyzet: az orosz forradalomból (nem a forradalmi Oroszországból, a forradalom egy ország a maga saját – és örök – törvényeivel!) Berlinen át Prágába mentem. Poggyászsomban az Ön könyvei. Első ízben Prágában olvastam a *Frühe Gedichte*-t. Így Prágát – az első napon – az Ön egyetemistásága miatt kedveltem meg.

1922-től 1925-ig maradtam Prágában, 1925 novemberében Párizsba mentem. Ön még ott volt akkor?

Ha ott volt:

Miért nem látogattam meg Önt? Mert Ön számomra a legkedvesebb – az egész világon. Egészen egyszerű ez. És – mert Ön nem ismer engem. Szenvedő büszkeségből, a véletlentől (sorstól, egyremegy) való félelmemben. Gyávaságból, talán hogy ne kelljen megállnom az Ön idegenkedő tekintetét – szobaaajtájának küszöbén. (Hiszen nem idegenkedve nem nézhetett rám! És ha igen – az a tekintet Bárkinek szólhatott volna, hiszen Ön nem ismert engem! – azaz: *mégiscsak* idegenkedve!)

Még valamit: Ön mindig oroszoknak fog érezni engem, én pedig – Önt – tisztán emberi (isteni) jelenségnek. Ez a mi túlságosan egyéni nemzeti érzésünk nehézsége – hogy minden, ami bennünk én, az az európaiaknak – az orosz jelenti.

(Ugyanígy áll a dolog minálunk a kínaiakkal, japánokkal, négerekkel – nagyon *távoli* vagy nagyon *vad* népekkel.)

Rainer Maria, nem vesztettünk semmit, a jövő évben (1927) Borisz kijön, és akkor meglátogatjuk Önt – bárhol legyen is. Én alig-alig ismerem Boriszt, de úgy szeretem, mint ahogy csak sose-látott vagy sose-létezett lényeket szeretünk. Ő nem egészen fiatal már – 33, azt hiszem, de olyan kisfiús. Apjára még a legapróbb szemepillájára sem hasonlít (a legjobb, amit egy fiú tehet). Én csak az anya-gyermekekben hiszek. Ön is anya-gyermek. *Férfi a női ágon*, ezért olyan gazdag. (Kettősség.)

Oroszország első költője ő. Ezt tudom – és még néhányan, a többiek várhatnak a haláláig.

Könyveit úgy várom, mint egy zivatart, mely – akár akarom, akár nem – megérkezik. Mint egy szív-operáció [nem metafora: minden költemény(ed) szívbe vág, és fölszeleteli azt az ő tudása szerint – akár akarom, akár nem]. Semmit nem akarni!

Tudod-e, miért mondom azt: Te, s miért szeretlek Téged és – és – és – Mert Te *Erő* vagy. Ez a leg-ritkább.

Nem kell válaszolnod. Tudom, mi az idő, és tudom, mi egy költemény. Tudom azt is, mi egy *levél*. Nos tehát.

Vaud-ból –10 éves lánykoromból – ismerem Lausanne-t, és sok mindenre emlékszem ebből az időből. A nevelőintézetben volt egy néger asszony, aki franciául akart megtanulni. Semmit nem tanult, és ibolyát zabált. Ez a legrikítóbb emlékem. A kék ajkak – a négernek ajka nem vörös – és a kék ibolyák. A kék Genfi-tó csak később jön.

Hogy mit akarok Tőled, Rainer? Semmit. Mindent. Hogy életem minden pillanatában engedd meg nekem, hogy fölnezzek Rád – mint egy hegyre, mely megvéd engem (micsoda őrangyal, kőből!). Amíg nem ismertelek, addig ez lehetséges volt, most, hogy ismerlek – ehhez engedélyre van szükség.

Mert az én *lelkem* jó nevelésben részesült.

De írni akarok Neked – akár akarok, akár nem. A Te Oroszországodról (a cáros vers-ciklusról és egyebekről). Sok mindenről. A Te orosz Betűid. A *meghatottság*. Én, aki mint egy indián (vagy egy indiai?) soha nem sírok, én csaknem – –

Az Óceánon olvastam leveled, az Óceán is együtt olvasott velem, mindketten olvastunk. Vajon nem zavar Téged egy olyan olvasótárs? Mámilyen lesz – én túl féltékeny vagyok (*Benned* – fáradhatatlan).

Íme, a könyveim – nem kell elolvasnod őket –, tedd őket a dolgozóasztalodra, és higgy szavamnak: ők nem léteztek énelőttem (ezen a világon – nem az asztalon!).

Tudja, hogyan kaptam meg ma (10-én) a könyveit? A gyerekek még aludtak (reggel 7-kor), én sebbel-lobbal fölptantantam, és az ajtóhoz siettem. *Ugyanebben* a pillanatban – kezem már az ajtókilincsen – kopog a postás – egyenesen a kezembe.

Csak be kellett fejeznem az ajtó-kézfogást, és ugyanabból a kopogó kézből – fogadtam a könyveket. Még nem nyitottam föl őket, mert akkor nem megy ma el a levél – pedig röpülnie kell.

Amikor Ariadna lányom még egészen kicsike volt – úgy két- vagy háromesztendő –, akkor gyakran kérdezte meg lefekvés előtt: „Olvasol megint Reineckét?”

Reinecke – így hangzott az ő gyermeki-gyorsan-halló fülében –, Rainer Maria Rilke. A gyerekek nem érzékelik a szüneteket.

Vendée-ről szeretnék írni Neked, hős francia hazámról. (Minden országban és mindegyik évszázadban van egy – nemde?) Én a *név* miatt vagyok itt. Ha az embernek se pénze nincs, se ideje, akkor a legszükségesebbet választja: a nélkülözhetlent.

Svájc nem bocsát be orosz. De akkor váljanak szét (vagy hasadjanak ketté!) a hegyek – hogy Borisz meg én Hozzád mehessünk!

Én hiszek a hegyekben. (A sor, az én változatomban – mely végül nem is változtatás, hiszen hegyek és éjek *rím*elnek egymásra – ugye, ráismersz?)

Marina Cvetajeva

Borisznak szóló levele még ma elmegy – ajánlva és az összes istenek kénye-kedvére bízva. Oroszország számomra még mindig valamiféle Túlvilág.

Rilke M. I. Cvetajevának

Val-Mont par Glion s/Territet (Vaud)

Svájc, 1926. május 10-én

Marina Cvetajeva,

nem járt-e, mondja, itt épp az imént? Vagy *hol* jártam én? Még mindig május tizedike van – és különös, Marina, Marina,* Maga ezt a dátumot írta (előrevetve az időben, előrevetve az időtlen pillanatba, amikor majd én olvasom) levelének zárósorai fölé! Úgy vélte, tizedikén fogadja, ajtónyitás közben (mint

ahogy egy könyvben lapoz az ember) a könyveimet...; ugyanezen a tizedikén, máma, a szellem örök jelenkorában, máma, Marina, fogadtalak Téged benső életemben, egész tudatomban, mely Tőled reng, a Te jövővedetől, mintha roppant olvasótársad, az Óceán, kísérőd, szív-hullám, rászakadt volna életemre. Mit mondjak Neked? Te a kezeidet hol akadozva, hol megint összecsukva, kezeidet, Marina, a szívem közepébe – fúrge szökőkút medencéjébe – tartottad: és most, amíg benne tartod, feléd sodródik a kiszorított víz mozgalmas masszívuma... Fogadd el ezt. Mit mondjak: minden szavam (mintha leveledben jártak volna, a rivalda előtt) minden szavam egyszerre tódulna Feléd, egyik sem hagyja előzni a másikat. Nem azért tülekednek-e kifelé a színházból az emberek, mert – oly rengeteg fölkínált jelenlét után – képtelenek elviselni a függőnyt? – Így én is csak nagy nehezen viselem el leveled újabb csukódását (még egyszer, még Egyszer!). De, nézd, a függöny is vigaszt nyújt: gyönyörű neved mellé, az elragadó St. Gilles-sur-vie (survie!) mellé valaki egy nyájas, nagy kék „hetest” írt (így: 7!), a Hetest, szerencseszámomat. Fölütöttem az atlaszt (mert a földrajz az én szememben nem tudomány, hanem egy azonnal használatba iktatott viszonylat), s már be is rajzoltalak, Marina,* benső térképemre: valahol Moszkva és Toledo között teret alkottam Óceánod ostromló tömegének. Valójában azonban az Ile d’Yeu-t látod, a feléd fordult Pointe de Corbeau-val... És Ariadna (mekkora is lehet, meddig ér Neked?) Veleddel együtt pillant kifelé és... „gyerekek” – mondod –, „gyerekek”, többes számban? És mégis, 1903-ban, amikor én már Rodinnal méretkeztem, még Te magad is kislány voltál, akit én mihamar Lausanne-ba indulok keresni. (Ah, a néger asszony előbb mutatkozik, ha ibolyával csábítja az ember: én így láttam őt... De hogyan lássalak meg Téged?). Költő, érzed-e, mennyire hatalmasra kerítettél, Te és nagyszerű olvasótársad; úgy írok, mint Te, és leszálok pár lépcsőt a mondatból a zárójel félemeletére, ahol oly alacsony a mennyezet, és ahol korábbi rózsák illatoznak, szorgalmas szakadatlanul. Marina: mennyire meglaktam leveledet. És bámulatos, hogy szavaid kivetett kockái – miután a szám elhangzott már – még egy fokkal lejjebb zuhannak, más, pontosan meghatározott számot mutatva, a véglegeset (s gyakorta nagyobbat is). Nem te vagy-e, kedves – a természet ereje, az a bizonyos, amely az ötödik őselem mögött áll, felkorbácsolva és összelapítva őt?... Nekem meg úgy tűnt, mintha szavaddal a természet mondott volna rám igent, egy egész igent mondó kert egy kútkáva körül, s mi körül még?, egy napóra körül. Mennyire túlbujáznál és túllobogsz rajtam szó-nyaradnak magas lángvirágaival.

Hanem – azt mondod – nem az ember-Rilkéről van szó: vele én magam is haragban vagyok, a testével, akivel máskor mindig oly maradéktalanul szót lehetett érteni, hogy sokszor nem tudtam, melyik a boldogabb költő: ő-e, én-e vagy mindkettőnk? (Láb-talpak, boldog talpak, mily gyakran mindenkéül fölött, Föld fölött járástól boldogok, első és előzetes tudástól boldogok, a tudáson túli tudás birtokában!) Most pedig haragos kétely, kettős viselet, másként felöltött lélek, elnémult test, más, más. Már december óta itt vagyok ebben a szanatóriumban, de orvost csak félig-meddig beavatva én és én egyszeri kapcsolatába, mely nem tűr közvetítőt (semmilyen közteset, olyat, mely véglegessé tenné a távolságokat, semmilyen tolmácsot, aki két nyelvre törné ezt a viszonyt). (Türelem, hosszú tűrés, elszakadt, ismét összesodort fonál...) Lakóhelyem, Muzot (hol a háború utáni káosz és tülekedés elől húztam meg magam, négy óra innen: az én (hadd mondjam utánad szóról szóra), „az én hős, francia hazám”. Nézz reá: szinte Spanyolország, Provence, Rhône-völgy. *Austère et mélodieux***; domb, csodálatos egységben az ősi toronnyal, mely ugyanúgy még a tájhoz tartozik, mint ahhoz, aki nagy gyakorlattal sorshoz szoktatja a köveket...

Rainer Maria

* Rilke a Marina nevet az eredetiben cirill betűkkel írta.

** Zordon és dallamos.

M. I. Cvetajeva Rilkének

St. Gilles-sur-Vie,

Feltámadás napja, 1926

„...amit pazarul megérezel, nem hivalkodhatsz neki azzal...”*

Ezért: tisztán-emberien és nagyon szerényen: Rilke-ember. Amikor ezt leírtam, megakadtam. A költőt szeretem, nem az embert. (Amikor ezt olvastad, megakadtál.) Ez esztétásként hangzik, tehát lélektelenül, lelketlenül [esztéták azok, akiknek nincs lelke, csak őt (sokszor még kevesebb) érzékszerve]. Szabad választanom? Mihelyt szeretek, nem tudok és nem akarok választani (ó, a közönséges és korlátolt jog!). Te már

Abszolútum vagy. És ameddig nem szeretlek (*tudlak szeretni*), addig nem választhatok, mert nem viszonylok Hozzád (nem ismerem a portékádat!). Nem, Rainer, én nem vagyok gyűjtögető, és az ember-Rilkét, aki még nagyobb, mint a költő (bárhogy is csűrjük-csavarjuk, ugyanarra lyukadunk ki: még nagyobb!) – mert ő hordozza a költőt (lovag és ló = lovas!), a költőtől elválaszthatatlanul szeretem.

A Rilke-emberen azt értem, aki él, kiadja a könyveit, akit szeretünk, aki már sokaké, aki már bizonyára belefáradt a sok szeretetbe. – Csak a rengeteg emberi kapcsolatot értem! – A Rilke-emberen azt a térséget értem, ahol nincsen számomra hely. Ezért a költőről és emberről szóló egész mondat – tiszta lemondás, föladás, csakhogy ne gondold, hogy én a Te életedbe, idődbe, napodba (társasági és munkanapodba) óhajtok betolakodni, mely egyszer s mindenkorra el van tervezve és be van osztva. – Lemondás – hogy utóbb ne fájjon az első név, az első dátum, amelybe beleütközünk s amely eltaszít. (Óvatosság – Lemondás!)

Kedves, én nagyon szófogadó vagyok. Ha azt mondod: ne írj, az fölizgat, önmagamért van szükségem önmagamra.

Mindent megérték és elviselek.

A dűnén írok Neked, a leglágyabb dűnefűben. Fiam (1 év három hónapos, Georgij – fehér hadseregünk tiszteletére. Borisz meg azt hiszi magáról, hogy szocialista! Csak nem Te is?) – Tehát a fiam rajtam lovagol (szinte a fejemen!) és éppen elveszi tőlem a ceruzát (egy füzetbe írok). Ő olyan szép, hogy mindegyik öregasszony (*a viseletük!* – volnál csak itt!) egyre csak azt hajtogatja: „*Mais c'est un petit Roi de Rome!*”*** Bonaparte-párti Vendée – furcsállod? A királyt már elfelejtették, de a császár szót még hallani olykor. Házigazdáink (halász és felesége, mesebeli pár, együttesen 150 évesek!) még sokat tudnak az utolsó császárságról. – Gyerekek többes számban? Kedves, mosolyognom kellett. Gyerekek – a szó tágítható (kettő vagy hét?). Kettő, Kedves, egy 12 esztendő lány meg egy egyéves fiú. Két kis óriás a gyermek-Walhallából. Pompás, ritka gyerekek. Milyen magas Ariadna? Ó, szinte magasabb nálam (nem vagyok kicsi) és kétszer olyan kövér (nekem nincs súlyom). Itt a fényképem – útlevelemből –, fiatalabb vagyok és világosabb. Ezt követi majd egy jobb, egészen friss, párizsi. Sumov készítette, aki a Te nagy barátod műveit is fényképezte. – Ő sokat mesélt nekem róla. – Óvakodtam megkérdezni tőle, nincs-e fényképe Rólad is. Rendelni nem rendeltem volna. (Hogy képet kérek Tőled – kerek-perec és minden aggály nélkül! –, kérlek, ezt már érted.)

...A gyermekkor kékje és rettegése...***

Erre még emlékszem. Ki vagy Te? Germán vagy? Osztrák? (Azelőtt ez egyet jelentett, nemde? Én nem vagyok túl művelt – fehér foltok.) Hol születél? Hogyan kerültél Prágába? És hogyan – a cáros versciklus-hoz? Ez mégiscsak csoda: Te – Oroszország – én. – A rengeteg kérdés!

Földi sorsodnak fordulatai még mélyebben izgatnak, mint más útjaid. Mert tudom, milyen nehéz az – minden.

Régóta betegeskedsz? Hogy s mint élsz Muzot-ban? A gyönyörűség. Hatalmas, komoly, fenséges. Van-e családod? Gyerekek? (Nem hiszem.) Sokáig maradsz még a szanatóriumban? Vannak ott barátaid?

Boulevard de Grancy 3 (nem messze Ouchytól, azt hiszem), ott találsz meg engem. Rövid a hajam (mint most, egész életemben nem hordtam hosszan), és egy fiúra hasonlítok, rózsafüzér a nyakamban.

Ma éjszaka olvastam *Duinói elégiáid*ből. Napközben soha nem jutok se olvasáshoz, se íráshoz. Gürcölés egész késő éjszakáig, mert nekem csak a két kezem van. Férjem – egész fiatal életén át önkéntes, alig 31 éves (én szeptemberben töltöm a 31-et), sokat betegeskedik, és egy férfi mégsem végezhet női munkát, az szörnyen néz ki (már a nő szemében) – most még Párizsban van, de megjön nemsokára. A kadetthadtest-nél tréfásan asztrál-junkernak nevezték. Ő szép: szenvedéstől szép. Lányom, bár boldog, rá ütött, a fiú inkább én vagyok, de mindkettő – világos, világos szemű, az én színárnyalatom.

Könyvedről mit mondjak? A végső fokozat. Ágyam felhővé változott.

Kedves, már *mindent* tudok – felőlem feléd –, de sok minden túl korai még. Benned még valaminek meg kell szoknia engem.

Marina

* Idézet Rilke kilencedik *Duinói elégiájából*.

** Hiszen ez egy kis római király!

*** Idézet Rilke *Ónarckép az 1906-os évből* című költeményéből.

Rilke M. I. Cvetajevának

Val-Mont par Glion s/Territet (Vaud)

Svájc, 1926. május 17-én

– „Marina! Köszönet a viláért!”*

Hogy Neked ezt tudta mondani a lányod, Marina, és nehéz időkben! (Kicsoda, az én gyermekkorom idején, melyik gyerek – legalábbis Ausztriában, Csehországban –, melyik gyerek találta volna meg az igent-lésnek azt a benső indítékát, hogy így beszéljen?)... A lányom talán, ő mondhatta volna ezt nekem, ha sürgetőbbnek vélte volna a szót és a megnyilatkozást; azonban voltaképp az egyetlen időszak – a születésétől az első születésnapjáig terjedő bő esztendő –, amit valóban vele töltöttem, lényegében megelőzött minden szóbeliséget: aztán meg már föl is bomlott a – kissé akaratom ellenére létrejött – család, háztartás és megalapított együttlét; a házasság is, bár soha nem szűnt meg törvény szerint, csak természetes egyedüllétemnek adott vissza (alig két esztendő után); majd megkezdődött Párizs: ez 1902-ben volt. Nos, lányom régen megházasodott, valahol egy szászországi birtokon él, én azt nem ismerem; unokám pedig, Christine, akit szintén csupán sok kis pillanattfelvételtől sejtetek, novemberben betöltötte második életévét, már a harmadikat tapossa... De mindez egy más sík, nem az, amelyiken Muzot tornya áll; én 1921-től fogva (ekkor csodálatos körülmények, nem is, maga a csoda segített megtalálnom és megmarkolnom ezt a menedéket) örökké egyedül lakom itt (szórványos baráti látogatásoktól eltekintve, de ezek ritkaságszámba mennek), olyan egyedül, ahogyan mindig is éltem, sőt mi több: gyakran hihetetlenül felfokozva azt az állapotot, amit egyedüllétnak neveznek, egy végsőig és utolsóig elragadtatott magányosság keretében (mert, korábban, a párizsi, római, velencei magány – sokáig éltem e városokban, nem egyedül – majd a spanyolországi, tuniszi, algíri, egyiptomi... a lenyűgöző környezetű provence-i magány..., ez mind mégiscsak részvétel, beiktató és illeszkedő létforma volt): Muzot azonban, mely minden más helynél zsarnokibb, csakis a teljesítményre kötelezett, a nyitott térbe irányuló zuhanásra szorított, egész földkerekséget átfogó függőleges mennybemenetelre önmagamban... Kedves, mit mondjak Neked, miközben az Elégiákat kézben tartod, miközben az Elégiákat kezdedben tartod, és közös tudással telt, értük dobbanó szíved föléd emeled...

E költeményeket (1912) nem kevésbé nagyszerűen juttatott magányban, az Adrián, az ősi (a háborúban lerombolt) duinói kastélyban kezdtem írni (Trieszt közelében); aztán Spanyolországban s később Párizsban csatlakozott az első darabokhoz néhány sor töredék, és mindez 1914-ben Párizsban egyetlen egészséges nőhetett volna össze, ha akkor nem török derékba olyan erőszakosan a világ, s engem is nem torlaszol el, és nem paralizál. Évekre. Azt, hogy mit menthettem meg a hosszú egzisztenciális télből, magam se tudtam, amikor 1919-ben végre-valahára sikerült Svájcban elrejtőznöm, azon a földön, ahol a természet és az erőszakmentesség még uralkodóak...” Ezt csak 1921-ben, Muzot-ban, az első odahonosító magányos esztendőben tapasztaltam meg, amikor tudatom különféle okoknál fogva lelassult, belső természetében hallatlanul gyors burjánzásnak indult, előbb az *Orpheusz* (az összes rész – három nap alatt), majd az *Elégiák* is és a versek pár hét alatt elérték a végső kiteljesedés fokát, feltartóztatlanul, kis híján szinte engem is megsemmisítve a kirobbanó szenvedély apokalipszisében, s mégis oly roppant tapintattal és tervszerű gesztusokkal bontakozva, hogy (gondold meg!) egyetlenegy korábban keletkezett sor sem mutatkozott lazának elrendelt helyén, hanem természetes fokozat volt, hang a hangok között. Mennyire összeforradt az egész, az előző anyag – már-már öregedő törésvonalával – bensőségesen illeszkedett az izzó új darabokhoz, ismét fölparázlott a szomszédság és végtelen rokonság jeleivel úgy, hogy nem maradt látható heg-pont, sehol! Ujjongás és diadal, Marina, párja nincs! És ehhez volt szükség a magány roppant túlságaira, halálos mértékeire. De aztán, onnan ered ez, hogy – a teljesített, megbírt feladaton túl – megpróbáltam megőrizni a fokozott és ordas távollét lehetetlen feltételeit (nem önzésből vagy hogy ezzel még többet kicsikarjak a kegyelemtől, hanem mert a „másiknak” bebocsátása, az élet e „másikból és másikért” rögtön (vagy rögtön az Azonnal után) konfliktusokat és feladatokat hoz magával, melyektől tartanom kellett egy olyan időszakban, amelyben túl sokat, sőt *Mindent* teljesítettem ahhoz, hogy egyszerűen csak megváltoztassam a teljesítmény formáját), onnan ered ez (mert maga a munka, a mi elragadó nagy munkánk soha nem áll bosszút; még ott, ahol önmagunk föléd taszít bennünket, ott sem fáradt, kiszípolyozott valakiket hagy hátra, hanem érdemtől megtántorítottakat), onnan ered ez, hogy – gépiesen, túl sokáig viseltem az elzártág különös-változatlan körülményeit, egy hősieg légkörű völgyességben, egy borvidék szinte napfénytől haragos ege alatt – életemben először és alattomos módon tulajdon egyedüllétem, fizikai fenyítés formájában, ellenem fordult, önmagammal-töltött-lételem gyanússá és veszélyessé hevítve és aggodalmassá mindinkább a testi zavarok intéseivel, melyek éppen azt harsogták túl, ami számomra eredettől fogva a legháborítatlanabb némaság volt. Ezért vagyok itt Val-Mont-ban, most már harmadízben (két rövidebb tartózkodás után, 1924-ben és 1925-ben), ezért hosszadalmas időzésem (1925 januárjától augusztus derekáig) Párizsban, ahol csakugyan a

Muzot-ban kínálkozó életgyakorlatnak szöges ellentéte és ellenjátéka tűnt lehetségesnek, számtalan forma és fordulat alakjában; ezért a vonakodás, hogy minden belém akadt s bennem garázdálkodó veszély terhével ismét visszavonuljak szilárd toronyfalaim közé... Hogy mit mondanak az orvosok? Annak az idegnek megbetegedése ez, melyet „Grand Sympathique”-nak neveznek; a szép, nagy Ideg-fa, mely ha nem is gyümölcsöket, de legalább (talán) lényünk legragyogóbb virágzatát hordozza...

(...) Inkább szubjektív, mintsem valóban tárgyyszerűen vagy organikusan megállapítható zavarok (egyelőre legalább), annak a testi ön-nem-érzékelésnek fogyatékoságai, amelyből (önmagunkon való) anyagszerű részvételünk összhangja olyan önkéntelenül megszületik; a testnek megbokrosodása, ami engem annál is inkább tanácstalanná tesz, mert én övele – létemnek bizonyos fordulata óta (mely, 1899 és 1900 körül, egybeesett oroszországi tartózkodásommal) – orvos nélkül, tökéletes testi harmóniában folytattam az életet, úgyhogy testemet sokszor lelkem gyermekének tarthattam volna: amilyen könnyű és kezes volt és kísérőm a legmélyebb szellemi tartományokig, gyakran amilyen jeltelen, már csak udvariasságból súlyt viselő, és csupán azért látható, hogy meg ne rettentse a láthatatlant! Oly bensőleg egész; barát, valóban hordozóm, szívemnek szekrénye; fogékony minden öröme, nem kicsinyelve le egyiküket sem, mindegyiket tulajdonomná avatva; megajándékozva velük pontosan érzékeimnek keresztelési pontján. Ő saját teremtményemként örökké szolgálni kész; s mint előzetes teremtmény túlszárnyalna engem a jövő összes biztosítékával és teljességével. Lángész ő, évszázadok neveltje, „nem-én”-jének derűs ártatlanságában nagyszerű, és megható abbeli örömeinek igyekezetében, hogy – minden átmenete és ingadozása során – hűséges maradjon ehhez az „én”-hez. Jámbor és bölcs ő. Mi mindent köszönhetek én neki, aki – lényegénél fogva – megerősített engem, amikor elgyönyörködtem egy gyümölcsben, a szélben vagy a fűvön járkálásban. Neki, akinek révén rokon vagyok az áthatolhatatlannal, amibe be nem ronthatok, és a folyammal, mely rajtam lecsorog. És még a nehézkedése is vigasztal. Ő csillag-ismerő. Tehát: aggály, a vele folytatott vizsály; és túl friss ez az aggály ahhoz, hogy máris kibékülhetnék. És az orvos képtelen fölfogni, hogy e gátlások közepette – s noha ezeknek testszerte vannak lerakataik, elviselhetőek – mi keserít engem oly lényegesen és centrálisan...

Ennyi minden énrólam, Te kedves Marina, megbocsáss! És bocsásd meg az ellenkezőjét is, ha egyszer csak híretlen maradnál; Téged az ne tartson vissza attól, hogy írj nekem, valahányszor kedved támad „röpülni”. A Te németed nem, nem „akadozik”, olykor csak súlyosabbnak rémlik..., mint olyasvalakinek a lépteit, aki valamely egyenlőtlen bordázatú kölépcsőn ereszkedik lefelé, s képtelen fölmérni – lépés közben –, mikor ért talajt a lába, most rögvést-e vagy hirtelen sokkalta lejjebb, mintsem gondolta. Micsoda erő lakozik Benned, Költőnő, hogy ezen a nyelven is elérd szándékozod: hogy pontos legyél, Te legyél. A Te lépted, mely a lépcsőkre koppan, a Te hangod, Te. A Te könnyedséged, fegyelmezett, ajándékozott súlyod.

Hanem tudod-e, hogy túlbecsültem magam? Ugyanis Goncsarovot még tíz esztendeje, szinte szótár nélkül, oroszul olvastam, s orosz nyelvű leveleket még ma is viszonylag könnyen olvasok, s egyet-egyét abba a fénybe tartok, amelyben az összes nyelv egyetlen nyelvvé változik (s a Tiéd, az orosz, amúgy is közel van ahhoz, hogy az összes legyen!), ezért becsülhettem túl magam...: a könyveid, hiába fogsz kézen idegenebb pontokon, nehezek számomra – túl hosszú ideig nem olvastam következetesen, mindig csak ezt-azt, mint (Párizsban) Boris néhány versét, egy antológiában. Bárcsak tudnák úgy olvasni, Marina, mint Te olvasol engem! Dacára ennek, két kis könyved elkísér az asztaltól az ágyig, s e kettő sokban megelőzi a könnyen olvashatókat.

Hogy elküldjem Neked fényképetem útlevelemből, abban nem csupán hiúság akadályoz, hanem az, hogy belátom: csak egy villanás véletlene az. De odatettem a Te képed mellé: szokj hozzá egyelőre képben: jó?

Rainer

Nemsokára egy napra Muzot-ba kell mennem, akkor majd elhozok pár valamelyest érvényes képet, az utolsó előtti évből. Én kerülök mindenféle fényképezkedést és modell-ülést festőknek: Sumov*** nem készített rólam fényképet.

– Küldd mihamarabb a Tiédet, a másikat!

* Idézet Marina Cvetajeva egyik verséből.

** Rilke a Sumov nevet az eredetiben cirill betűkkel írta.

Nominalizmus, realizmus és a bakák felpofozása

IOAN D. GHEREA

*Hej, katona, katona! – jó neki,
A világon mindenki tiszteli.*

A filozófusok köztársaságának történetében egyedülálló eset a nominalisták és realisták viszála. Gondoljanak bele: egy vita, mely évszázadokon át tart!

Elmondom röviden, miről is folyt a szó. Némelyek azt állították, hogy vannak fák, léteznek ez a fa meg az a fa, de úgy általában a „fa” csupán az ember elméjében létezik, sőt még ott sem, mert csak pusztá szó, név; ezek voltak a nominalisták. A realisták ellenben azt állították: „Miféle létük van ezeknek a fáknak? Ma kicsik, holnap nagyok lesznek, holnapután egyáltalán nem lesznek. A fa, az igen! Az valóban létezik; a fa fogalma változatlan, nincs kezdete és vége, már a világ teremtése előtt valóságos.” Akadtak még továbbá rendes és békességszerető emberek, akik szerint létezik egyedi fa is, meg a „fa” mint fogalom is, mind-egyik a maga módján, de őket nemigen vették komolyan.

Mint a hosszadalmas vitákban rendszerint valószínű, hogy mindkét félnek igaza volt, mindegyiknek „a maga szempontjából”, ahogy mondani szokás. Tegyük föl, hogy egy nominalista meg egy realista a tizenhetes számot forgatja elméjében: mindkét elme ugyanezt fogja fel; a nominalista és a realista egyetért abban, hogy a 17 az egy szám, hogy páratlan szám, hogy a nyolcadik prímszám, hogy egyenlő $15+2$ -vel stb. A tizenhetes szám kétféle – nominalista és realista – felfogása mindenben megegyezik, egy- valamit kivéve. Miért is nem értenek egyet a 17 valóságossága tekintetében? Amit egyikük felfog, valóban különbözik attól, amit a másik felfog?

Tegyük fel, hogy két ember nem ért egyet a 17 számtani sajátosságait illetően: az egyik szerint a 17 prímszám, a másik szerint nem az. Ez utóbbi tévedése hibás számításnak is tulajdonítható, mondjuk annak, hogy azt hiszi: $6 \times 3 = 17$. Ekkor viszont a disputa korántsem tartana évszázadokig, megoldódna néhány perc alatt. Avagy: azt a szót, hogy „tizenhét”, ő esetleg másként érti, mint vitapartnerre; ő azt nevezi „tizenhét”-nek, amit a másik „tizen-nyolc”-nak hív – ekkor viszont a nézeteltérésnek a 17 más sajátosságaira is ki kellene terjednie, mivel ez utóbbi azt állítaná, hogy páros szám a 17, hogy egyenlő $15+3$ -mal stb. Marad még egy harmadik megoldás: a két vitázó más jelentést tulajdonít a „prímszám” kifejezésnek (ami

lehetséges volna, ha e kifejezésnek nem volna szabatos meghatározása). A nominalista és a realista ugyanígy egy-féleképp érti a „tizenhetet”, de elütő jelentést tulajdonít a „létezni” igének.

Mikor a realista azt mondja, hogy „a 17 létezik”, a nominalista meg azt, hogy „a 17 nem létezik”, egyikük is, másikuk is olyan felfogásnak próbál hangot adni, mely vitafelének elméjében ugyanolyan módon megvan, csak kifejeletlenül, vagy másként kifejezetten. Sem terünk, sem időnk azonban a „létezés” fogalmának kétféle jelentését taglalni. Az biztos, hogy mindkettő megtalálható bármely emberi elmében. A „fa” általában, vagy a tizenhetes szám, azaz – mint akkoriban mondták volt – az „univerzálíák” bizonyos értelemben mindenki szerint léteznek, bizonyos értelemben viszont nem. Ahogyan Jourdain úrban egy prózaíró rejtezik, s erről maga sem tud, ugyanúgy rejtezik minden emberben, anélkül hogy tudna róla, egy-egy nominalista és realista. Bizonyosság erre, hogy bárki járattat rá lehet venni: állítsa azt, hogy „a 17 létezik”, majd azt, hogy „a 17 nem létezik”. Ha például megkérdik tőle: „a 16 és a 18 között van egy egész szám?”, rávágja, hogy „persze, van hát, a 17”. Ha viszont arra biztatják, ugyan hasonlítaná már össze a tizenhetet valamilyen valóságos, egyedi dologgal, mondjuk, ezzel az asztallal, emberünk ugyanolyan magától értetődően válaszolja majd, hogy „ez az asztal létezik, a 17 viszont csak absztrakció”.

A realizmusra való – rendszerint természetes és indokolt – hajlandóság azonban olykor teljesen szörnyeteg arányokat és formákat ölthet.

Képzljék el, hogy azt hallják: „A svédek, egyenként, többnyire magasak; viszont úgy általában a Svéd, az egészen más. A Svéd általában apró termetű.” Ha ezt állítaná, a realizmus oly messzire menne, hogy az általános fogalmat az általa megjelölt egyedektől teljesen függetlennek tekintené, olyannyira, hogy a fogalom sajátosságai el-lentmondának az egyedieknek. A svéd egyedektől végképp elszakítottan a Svéd – nyilvánvaló abszurditás.

Más példa: „X. család minden tagja zsebmetsző, X. család maga azonban tökéletesen tisztességes.” Az ember azt hinné, hogy ép elme ki nem aghalhat ilyesmit... És mégis, mégis... Lássuk csak.

Ioan D. Gherea (1898-1978): román filozófus, esszéíró, zenész. Az itt közölthöz hasonló esszéit s franciául írt doktori értekezését (*Le moi et le monde*, 1938) követően, 1945 után zongoraórákat adott. Élete vége felé publikálhatott ismét pár karcú könyvet, köztük visszaemlékezéseit (Amintri, 1968). (Z.P.)

A román nép alkotóelemei kétségkívül a románok. Aki pofonokat kap, s illő válasz nélkül hagyja őket, mi több, a dolgot természetesnek tart-

ja, abban az emberben nincs méltóság. A román hadseregben nemrég (netán most is!) a legmegszokottabb dolog volt a verés. A román népet alkotók többsége a hadseregben hozzászokott, hogy meg se nyikkanjon, ha felpofozzák. A románok nagy többségéből hiányzott tehát a méltóság. Ez azonban csöppet se gátolta sem a fölpofozottakat, sem a fölpofozókat, sem a köznek maradék részét abban, hogy alkalomadtán szót ne ejtsen „a román nép méltóságáról”.

Az a tiszt például, aki néhány pillanattal előbb közölte, hogy „a hadseregben verés nélkül nem megy”, fölháborodik, mert Románia valamiben engedett valami külső hatalomnak, és a legkomolyabban megkérdi: „hát hogy fér ez össze a román nép méltóságával?”, s közben föl sem merül benne, hogy mintha ellentmondás volna az előbbi meg az utóbbi kijelentése között. Ha a hadseregben vernek, „a román nép méltósága”, „a román nép becsülete” tartalmatlan, abszurd fogalom, olyan, mint a tisztességes X. család, ahol minden családtag zsebmetsző.

A román nép természetesen létezik, és más a léte, mint egy-egy meghatározott románé, de abszurd realizmus az olyan, mely szinte minden ember elméjének uraként megakadályozza – egyebek mellett – azt, hogy bármi kapcsolatot lehessen észrevenni a román nép és az egyes románok között.

Ennek a kiméraszerű realizmusnak a forrása az általános iskolában van. „A román nép, Románia, a Mi Őseink” – olyan fogalmak ezek, amelyek abban a formában, ahogyan a gyerekek az általános iskolában megtanulják, nem vonatkoznak semmire sem, üres szavak. Éppen attól, hogy az iskolában tanulják őket, a fenti fogalmakról úgy érzik, semmi közük a mindennapi gyakorlathoz; ráadásul „a Román Nép” és a többi legmélyebb áhítatot kívánják meg; a gyerek szemében ezek a közönséges tapasztalat fölött lebegnek, mint mondani szokás, „fennkölték”. A gyerek természetesen elméletileg tudja, hogy szülei, a szomszédok, s a kültek majd minden lakosa román. Persze elméletben tudni és valóban felfogni, érzékelni – az kettő. A gyerek úgy érzi, áthághatatlan szakadék van a közönséges Ghita bácsi – innen a sarokról – és a fennkölt Román Nép között. Miféle kapcsolat lehetne ismerősei, az utcán jövőmenő, oly átlagos, oly ismerős emberek és az iskolai, oly fenséges és oly nemes Román Nép között? A gyerek fejében így választják el a fennkölt fogalmakat a közönséges emberektől, akikre vonatkoznak; s ez a szétválasztás eszébe ivódik egész életére.

A *Jenseits von Gut und Böse*-ben¹ Nietzsche a legmélyebb megvetéssel beszél a kutya-ember fajtájáról, mely tűri, hogy bántalmazzák – „*die Hundearbeit von Menschen, die sich misshandeln lässt*”.² Az a hadsereg, amelyikben vernek, az illető nemzetet ilyen kutya-emberi fajtává teszi. Azzal a jelszóval, hogy „vasfegyelmet kell tartani”, olyan iskolává lesz a hadsereg, mely kiirtja az emberi méltóság alkotóosztoit. A katona nemcsak hogy nem védekezhet, nem űthet vissza, ha feljebbvalója megüti, de még csak el sem futhat, ki sem térhet, meg se nyikkanhat, vigyázban kell állnia, míg pofozzák. Alálvalóbb szolgásgót elképzelni is nehéz. Idővel hozzá-

1 Túl jón és rosszon (német)

2 „A kutya-ember-fajta, mely tűri, hogy bántalmazzák.” (német)

szokik ehhez is, mint a katonaélet egyéb nehézségeihez. Ennyire lealacsonyította a román népet a rosszul értelmezett katonai szolgálat – a valóságos román népet, az általános iskolai Román Nép ugyanis továbbra is fenséges és érinthetetlen, lebeg a köznapi dolgok fölött.

A bakáit pofozó tiszt mégis tudja, hogy a Román Hadsereg a hősök hadserege, s e Hősök iránt tiszteletnél is többet érez: bámulatot. De eszébe sem jut, hogy ezek a nagyszerű hősök azonosak volnának a bakákkal, akiket eltárgál. És elméjének valóban neheze esik végbevinni ezt az azonosítást. Hogyan is lehetne elképzelni olyan hőst, akit felpofoznak, mi több, ütlegeket mérnek rá, oda, hátulra, le (mint Caragiale mondja), olyan hőst, aki mind e műveletet kellemtelenné, ám természetesnek és jogszerűnek tartja?

Kétség nem fér hozzá, hogy a román tisztok többsége hazafi, őszintén szereti Hazáját és Nemzetét. Közülük mégis sokan, öntudatlanul, arra törekednek (vagy törekedtek), hogy az állatnál is alálvalóbb szintre süllyesszék nemzetüket. (Emerson mondta, hogy az embernek nehéz olyannak lennie erkölcsileg, mint az állatok; vagy fölöttük, vagy alattuk áll.) Miként lehetséges ez? A mindannyiunk elméjét uraló szörnyeteg realizmus megakadályozza, hogy bármiféle fogalmi kapcsolatba kerüljön a fenséges Román Nemzet és a tisztú ukázok alatt nyögő szerencsétlen baka. Órá legfőbb vállveregető rokonszenvvel tekint a tiszt, mint mélyen alatta álló lényre, a Román Nemzetet viszont az általános iskolai fennkölt fogalmak áhítattal övezett dicsőrébe helyezi.

Különös dolog! A román tisztben föl sem ötlik, hogy nem tudja: katonái a Román Nemzethez tartoznak. Mintha az emberi szellemnek több szintje volna, melyek közt semmi kapcsolat sincsen. Egy valamiképp hivatali szinten a tiszt meg van győződve róla, hogy ezek a katonák románok, tehát a román nemzethez tartoznak, és egyenesen nevetésnek éreznék, ha meggyőződését bárki is kétségbe vonná. Egy másik, mélyebb szinten, a tagolatlan érzelmek szintjén viszont lehetetlennek tartja, hogy valami kapcsolat lehetne a Román Nemzet és e bűdös disznók között. És sajnos ez a fontosabbik szint, mert ez határozza meg az ember magatartását.

Számítalan más példát hozhatunk föl annak illusztrálására, hogy a tudatnak több szintje van. Hadd idézzünk csupán egyet. Proust mondja, hogy az ember, mikor gyermekkorában avagy kora ifjúságában nevezetes városokat képzel el, hol sohasem járt, hová kívánkozik, a róluk alkotott képbe bármely lehetséges várostól idegen, abszurd elemeket vegyít. Ezért csakis csalódás érheti, mikor valóban meglátja őket. Proust szemében így állott Párma valamilyen sima, édes, lila és stendhali anyagból (Stendhal regénye, *A pármái kolostor* miatt). Mégsem hihető, hogy az ifjú Proust valóban ne tudta volna: Párma ugyanúgy épületekből áll, mint bármely város. A „józan ész” szintjén Proust tudta ezt. Ugyanakkor azonban, a mélytudat rejtett szintjén, az imént idézett furcsaságot gondolta.

Valószínű, hogy – legalábbis gyermekkorában és kora ifjúságában – minden ember dédelget magában ilyen abszurd képeket, ám ezek a hivatali és a másokéval közös szinten ismeretlennek maradnak. A tizenhat éves falusi legény nyilván ugyanolyan különösnek képzei elméje legmélyén a mesés Bukarestet, mint Proust képzelte Pármát.

De ha azt mondanák a parasztnak, hogy egy tanult úr, akit a többi úr igen okosnak tart, azt képzelte egy városról, mely olyan, mint a többi, hogy valami édesből, lilából és simából áll, közölné erre, hogy ez bizony bolond beszéd. Tudatállapotairól azt mondhatjuk tehát, hogy érzékelvén nem vesz tudomást róluk.

A tudat mélyrétegei s a kifejezés hivatalos szintje közötti kapcsolat hiánya okozza, hogy Proust nehezen követhető író. A lélek barbárai úgy képzelik, hogy egész tudati létük a hivatali szintre korlátozódik, és minden ízében racionális; Proustot olvasva pedig nem értik, miről van szó. Proust nagy érdeme épp az volt, hogy a tudat mélyének homályos vizeit alagsöveken vezette el a szó világosságáig. Üdvös volna, ha a román tisztek hasonló műveletek elvégzésére tennének kísérletet.

A szóban forgó abszurd realizmust egyaránt észrevenni azoknál, akik elítélik, és azoknál, akik megengedik a bakák fölpofozását. Hányszor, de hányszor nem hallottak önök is az itt következőhöz hasonló beszélgetést. Azt mondja A. úr: „Hiába, verés nélkül semmit sem lehet csinálni a hadseregben.” Mire B. úr azt válaszolja (egyébként igaza is van), hogy egyetlen civilizált nyugati ország hadseregében sincs verés, ezek mégis ütőképes hadseregek; némely román tiszteknek sikerül igen szigorú rendet tartani egységükben, holott nem engedik meg sem maguknak, sem alárendeltjeiknek, hogy verjenek; a tisztelet folyomódhat más büntetéshez, melytől a katonáknak ugyanúgy tart, mint a veréstől, ilyen például a karc³ – és így tovább. Mindezek az érvek teljesen helytállóak. Előszámlálásuk mégis azt igazolja, hogy B. úr ugyanannak az abszurd és tudatos realizmusnak a foglya, mint A. úr. Ha B. úr valóban rájönne, hogy a Román Nemzet román egyénekből áll, nem gabalyodna másodrendű érvekbe, hanem azt mondaná: „Képtelenség azt állítani, hogy a

hadseregben verés nélkül nem megy; ha viszont tényleg így volna, akkor legsürgetőbb hazafias kötelességünk föl számolni a hadsereget. Bármekkora szolgálatot tenne is nekünk, túlságosan nagy az ára annak, ha ugyanakkor a legalantasabb rabszolgaosztónőket ébreszti a román nemzetben. A hadsereg óvja szabadságunkat és függetlenségünket, de hát mi szüksége lehetne szabadságra és függetlenségre egy rabszolgánépnek? Mindennél fontosabb, hogy az olyan kifejezéseknek, mint »Románia méltósága«, »a román nemzet becsülete« értelmük legyen, s ne váljanak hasonlóvá az X. családnak a tisztességéhez, mely kizárólag zsebmetszőkből áll. Ehhez képest minden más kérdés, bármily fontos legyen is, viszonylag másodlagos.”

Az általános iskolai fennkölt fogalmak nemcsak a hadseregbeli verést illetően szólnak a világról. Figyeljünk csak erősen oda, kivált ha Románia érdekéről, a román nemzet érdekéről stb. van szó. Ahhoz, hogy „a román nép érdeke” megfeleljen a valóságnak, ez az érdeke számos román egyénével kell hogy azonos legyen. A feltétel magától értetődőnek látszik, mégsem teljesül mindig. Gyakran képzeljük el úgy Romániát, mint valami eleven emberi lényt, aki szenved, gondolkodik, vágyakozik – úgy magától, a román egyénektől függetlenül. Rettenetesen becsaphat bennünket ez a költői kép. Románia létezik, de léte merőben más, mint az őt alkotó embereké. Éppen ezért tőlük eltérően nem tudatos lény, nem szenved, nincsenek vágyai, nem örül a szó szoros értelmében, következésképp nincsenek a románoktól eltérő érdekei. „Románia érdeke” olyan, mint egy hatalmas bankjegy, hogy értéke legyen, ahhoz az kell, hogy bármikor föl lehessen váltani a románok egyéni érdekeinek aprópénzére.

FORDÍTOTTA ZIRKULI PÉTER

³ A karcbüntetés ismeretlen a nyugati hadseregekben. Sok román úgy képzei, hogy amit a francia „cachot”-nak hív, azonos a karcral. Mi sem tévesebb ennél. A „cachot” az a szűk magánzárka, ahol szigorú őrizet alatt tartják az elítéltet, de nem kényszerítik állva maradni. Valahányszor egy-egy külföldi tisztnak leírtam a mi nemzeti karcunkat, beszélgetőtársam elborzadt. Próbálják ki, és meg fognak győződni róla. (A szerző jegyzete.)

Hunok Londonban és Párizsban

I. Tamási Áron: Poroszkálás Nyugaton. Egy londoni és párizsi utazás emlékére

London, november 16. 1960

PEGAZUS: Itt lesz a szállásunk, gazduram?

GAZDA (aki nyilván én vagyok): Itt. Ebben az Ambassador Hotelben, a Lancaster Gate-en.

PEGAZUS: Ebben a kicsike szobában, s egy másodrendű szállóban?! Bezzeg mi otthon, szegény Magyarországon, hímes tojást csinálunk a vendégből, kényelmet és bőséget festünk reá; magunk pedig, esendő módon, bizony megáhnjuk, hogy idegenek legyünk, bár legalább néhány napig egy hónap alatt.

GAZDA: Nem beszélj okosan, te Pegazus! Mert hallgass ide: mi kicsi nép vagyunk, s etetnünk kell a madarat, aki hírnököt vigye a világba. S bizony szegények is vagyunk, amit szeretnénk önmagunkkal is feledtetni. Ezek az angolok azonban nagy hatalomban vannak, s gazdagok is. Megengedhetik tehát maguknak, hogy a vendéget ne rontsák el.

PEGAZUS: Öröme lábad az eszem és szívem, hogy veled együtt szippanthatok egyet a világból, mely szerencsétlen ugyan, de szép és változatos. Gondold meg, közel harminc esztendeje, hogy nem jártunk idegen földeken!

GAZDA: Aminek születünk, legyünk azok. De a javából. Ha pedig magyarnak születünk, ami nem könnyű sors, akkor legyünk azok. De a javából. Nézzünk fel néha a tündöklő zsinórra, mely megvigasztal és eligazít.

PEGAZUS: Gondolkozom, gazduram.

GAZDA: Hát csak gondolkozzál. Repülj végig az időn, amit elporoszkáltunk Nyugaton. Mit látsz? Az angolok élik a maguk életét, egy kicsit bizalmatlanul minden másféle nép iránt, de kényes tisztességgel. A társadalom azonban, amelyben élnek, bizony öregszik már. S élik a magukét a franciák is, fortyogva és izgalomban, s némi haragvással is mindenki iránt, aki nem francia. (...)

II. Kardos Tibor: Marlowe képének megbüntetése

1960 novemberében Angliában jártam a második világháború utáni első magyar kulturális delegációval, s a magam életében is ez volt az első és éppen ezért, bizony, kései látogatás az angol nép földjén. Nagy igazság, hogy egy népet igazában otthonában lehet megismerni, ősei föld-

jén, ahová az éghajlat, a hagyományok, az organikus együttélés számtalan szála köti. Persze, egy ilyen háromhetes út csak afféle játék, amely hiú benyomásokat kelt, felületeseket még akkor is, ha az ember sok év irodalmi, történelmi élményeit azonosítja. Anglia és a Brit Nemzetközösség fővárosa London, oly mérhetetlen kincseket halmozott fel múzeumaiban, utcáin, emberei viselkedésében, beszédmódjában, hogy legalábbis hónapok kelljenek hozzá, ha valaki komoly ismereteket akar róluk szerezni. (...)

III. Ottlik Géza: Beszélgetés (1978)

1960 őszén kitűnő fordításaiért az angol kormány rövid tanulmányútra meghívta Londonba. Hogyan emlékezik vissza erre az útra?

– Ezt igazán csak regényben tudnám elmondani – úgy értem, szeretném is. Hozzá tartozik 10–20–30 év előtte, a körülmények, amikor a lille-i pályaudvar nagy kupolája alatt Tamási Áronnal karonfogva végigsétáltunk a reggeli napsütésben. Első osztályú hálókocsin vittek bennünket, éjfélkor indult Pestről a vonat, fényűző reggelit kaptunk, az angolok még nem voltak szegények, és Áron a fejével intett csak, hol ide, hol oda. Kipróbált egy csokoládéautomatát. Működött. Mint gyerekkoromban a ceglédi állomáson. Akkor mi már vagy 15 éve el voltunk szokva ettől Tamásival. Csak összenéztünk, hülyén a boldogságtól. Ezt ma már (hála Istennek) Budapesten meg kell magyarázni a fiatal olvasónak. Azt is talán, hogy este Londonban rögtön afférunk támadt a Bayswater Roadon: a „zebrához” érve megtorpantunk, mert egy nagy fekete autó jött keresztbe. Az is megállt. Vártunk. Ő is várt. Aztán intett, ingerülten, menjünk. Áron rám nézett, értetlenül. Én ugyanúgy őrá. A kocs vezetője dühbe jött. Kiabált valamit. Kiszállt. Majdnem átlökdösött bennünket a zebrán. Elsőbbségünk volt. Nem tudtuk. Odahaza, tíz éve, egy ilyen nagy fekete automobil megállás nélkül szétaposott volna bennünket, ha az útjába merészelnék kerülni. Egy nagy darab rendőr bukkant fel a narancsfényű ködlámpák alatt, megnyugtatta az autóst, megnyugtató bennünket, aztán tisztelgett, sétált tovább. „Ebből egyet hazavinnék – intett utána Tamási. – Mintának.” Ma már, ne kiabáljuk el, talán erre sincs olyan égető szükség. De az az ősi utazás életem három-négy csodája közé tartozik, amiket megéltem, tagadhatatlanul megéltem, és tulajdonképpen ezek segítettek át minden rosszon. (...)

IV. T Á J É K O Z T A T Ó a Politikai Bizottság tagjainak a magyar íródelegáció angliai és franciaországi tanulmányútjáról.

MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA

TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS OSZTÁLY

Készült:
26 példányban.
Látta: Szirmai
István elvtárs.

TU/2385.

A British Council meghívására 1960. november 15-én magyar íródelegáció utazott kétéhetes angliai tartózkodásra. Tagjai: Tamási Áron, Ottlik Géza, Juhász Ferenc, Kardos Tibor és Köpeczi Béla voltak. A vendéglátók nyilvánvalóan azt a célt tűzték ki, hogy a delegáció tagjait megismertessék az angol kulturális élettel és ilyen módon is megpróbálják befolyásolni őket. Ugyanakkor ez a meghívás kísérlet volt arra is, hogy a British Council kezdeményezően lépjen fel a kulturális kapcsolatok megélénkítése és magyarországi tevékenységének esetleges újrakezdése érdekében.

I. A magyar íródelegáció elsősorban az angol irodalom jelenlegi helyzete iránt érdeklődött, szeretett volna találkozni tekintélyes angol írókkal és kritikusokkal, de egyben tájékoztatást is kívánt adni a mi irodalmi életünkről és fel akarta ébreszteni az érdeklődést a magyar irodalom iránt. Ez a terv csak részben sikerült. Találkoztunk ugyan néhány íróval és kritikussal az angol PEN Club és a londoni követ-

ségünk fogadásán, s külön beszélgetést is folytattunk néhány íróval és újságíróval. Mégis célkitűzéseinket teljes mértékben megvalósítani nem lehetett, mert egyes írók és kritikusok nem tartózkodtak Angliában, és mert a British Council a programot túlszűfalta, és sok vonatkozásban formálisan állította össze. A beszélgetések egyébként meggyőztek arról, hogy az angol PEN Clubban, különösen David Carver főtítkárnak magyarországi utazása óta az ún. magyar ügy iránti érdeklődés háttérbe szorult, s a disszidensek ma már nem tudnak olyan hatást gyakorolni, mint korábban. Eredményesek voltak azok a kapcsolatok, amelyeket nagy angol kiadókkal vettünk fel. Ezeknél bizonyos – ha nem is nagy – érdeklődés mutatkozott a mai magyar irodalom iránt, s javaslatokat kértek könyvek lefordítására. Hasznosak voltak az egyetemi élet egyes képviselőivel folytatott megbeszélések és azok a kutatások is, amelyeket a delegáció egyes tagjai könyvtárakban és képtárakban végeztek.

A British Council vezetői is fogadták a delegációt, s hangsúlyozták, hogy meg kívánják javítani a kulturális kapcsolatokat Magyarországgal. Találkoztunk az angol alsóházaknak, a munkáspárt baloldalához tartozó egyik képviselőjével, Marcus Liptonnal is.

A delegáció frótagjait ez a program nem elégtette ki. A British Council képviselői is hangsúlyozták, hogy nem kaptak megfelelő irodalmi tájékoztatást, s alkalmat arra, hogy közelebbről megismerkedjenek az angolok mindennapi életével.

Párisban csak néhány napig tartózkodtunk, s itt is írók és kiadókkal találkoztunk. A francia PEN Club ebédet

Ö V A L A T T

Malájok Pesten

Tájékoztató céljából mellékeltem megküldöm III. Politikai Osztályunk feljegyzését, amely az Interparlamentáris Unió indonéz csoportja és magyar írók között egy vacsora alkalmával elhangzott beszélgetésről készült.

Budapest, 1957. október 29.

(Csatorday Károly)
a Protokoll vezetője

M á s o l a t

Külgügyminisztérium
III. Politikai Osztály

F e l j e g y z é s

Tárgy: Az Interparlamentáris Unió indonéz csoportjának vacsorája magyar írókkal.

Október 4-én, pénteken a küldöttség Pécsről visszatérve vacsorán találkozott 3 magyar íróval: Bölöni György, Fodor József és Gergely Sándor elvtársakkal.

Elsőször Bölöni elvtárs érdeklődött az indonéz kulturális viszonyok felől. Majd közölte, hogy a hágai „kerekasztal-konferencia” idején a Magyar Népköztársaság hágai követe volt, s így módjában állt az indonéz politikai eseményekkel megismerkednie. Közös téma birtokában közel 2 óras beszélgetés kezdődött Supeni asszony és Bölöni elvtárs között. Megkérdezte, miként áll az indonéz proletariátus helyzete ma és mennyiben változtak életkörülményei, mivel ezek az emberek a társadalmi változás jelentős tényezői.

Supeni asszony válaszában közölte, hogy helyzetük mint minden osztály és réteg helyzete fontos változáson ment keresztül. De a társadalmi főerő – ellentétben az iparilag fejlett országokkal – nem a proletariátus, hanem az egész nép. Ugyanis az ottani fogalmak szerint proletáron azt az embert értik, aki ültetvényen, tehát földműveléssel kapcsolatos munkát végez és ezért csupán éhbért kapott. Ha erre a rétegre gondol, akkor is ki kell hangsúlyozni megváltozott helyzetüket, mivel a 8 óras munkaidőt, az egyenlő bérezést stb. törvénybe foglalták. Tehát ezeket az embereket törvény védi a féktelen kizsákmányolástól. Létszámuk mindössze 1 millió.

Parasztan azt az embert értik, aki saját földjén, saját eszközeivel dolgozik és éppen csak fenn tudja tartani magát. Ezek teszik ki a lakosság túlnyomó többségét, számuk több tízmillióra rúg.

Téves azt gondolni, hogy Indonézia függetlenségi és gazdasági harcában csak a proletariátusra támaszkodnak. Ebben a kérdésben a nemzeti egységfront megteremtése a főcél. Ez indonéz viszonylatban meg is valósítható, mivel óriási, elűtő különbségek szegények és gazdagok között nem voltak. Ezért a pártok ma is sok kérdésben azonos nézeten vannak: így a gaz-

adott a delegáció tiszteletére; az itt folytatott beszélgetéseken az irodalmi kapcsolatok további javítását sürgették, s ugyanakkor elítélték a hidegháborús provokációt. A párisi Magyar Intézetben előadást tartottam a mai magyar irodalomról, s a feltett kérdések azt bizonyították, hogy bár még mindig sok a tájékozatlanság, de a magyar írók kérdése lényegében lekerült a napirendről. Találkoztam Vince elvtárs vacsoráján Aragonnal is, aki Illyés Gyula és Tardos Tibor iránt érdeklődött, és sok munkájára hivatkozva úgy nyilatkozott, hogy csak 1962-ben tud Magyarországra eljönni. A kiadókkal folytatott tárgyalások eredményesek voltak abból a szempontból, hogy egyre több magyar könyvet lehet elhelyezni Franciaországban. A pártvállalatok továbbra is élénken érdeklődnek tájékoztató anyagaink iránt, s rövidesen megjelenik a Corvinával közös kiadásban Kun Béla és Kádár János válogatott cikkeinek és beszédeinek gyűjteménye.

2. Tamási Áron, Ottlik Géza és Juhász Ferenc sohasem jártak Angliában és Franciaországban s bizonyos illúziók is éltek bennük a polgári világgal kapcsolatban, különösen a sajtó objektivitását illetően. Megérkezésünk után egy Lederer Lajos nevű újságíró az Observer 1960. november 20-i számában hazugságoktól és hamis politikai kombinációktól hemzseggő cikket közölt a delegációról, amely meggyőzte ezeket az írókat is arról, hogy az angol polgári sajtót nem a magyar irodalom és nem az ő műveik érdeklik, tanulmányutunkat hidegháborús célokra akarják felhasználni. A polgári sajtó azt híresztelte, hogy nem vagyunk hajlandók találkozni az újságírókkal, hogy a British

Council eltitkolja címünket stb. A tanulmányút végén a British Council rendezésében sajtófogadást tartottunk, amelyen csak kevesen jelentek meg. Mindenesetre azoknak a lapoknak a képviselői, amelyek ezeket a híreket terjesztették, nem voltak ott. Ezek a fejlemények még azokat az írókat is felháborították, akik itthon különböző fenntartásokkal élnek.

Tamási Áron a sajtókonferencián kijelentette, hogy ő szocialista volt és az is marad. Arra a kérdésre, hogy ki él jobban, az angol vagy a magyar író, ezt válaszolta: lehet, hogy a jó angol író jobban él, mert szélesebb közönséghez szólhat, hiszen nagy az angol nyelvterület, de lelkiileg a magyar író él jobban, mert egy új társadalomról van mondanivalója a világ számára. A követségen tartott szűkebb körű beszélgetésen felköszöntőt mondott, amelyikből ugyan nem hiányzott néhány nacionalista megjegyzés, de amellyel a Magyar Népköztársaság mellett tett hitet. Hazafelé jövet kijelentette: minél több magyar író kellene kiküldeni Nyugatra, hogy annál szívesebben térjenek vissza Magyarországra. A British Council megkérdezésem nélkül meghívta a delegáció három főtágját, hogy találkozzék Macartney professzorral, a különböző fasiszta szervezetek egyik patrónusával. Tamási Áron valamikor a '30-as években beszélgetett vele, s e régi emlékek alapján ráállt a találkozásra. Amikor követünk tájékoztatót arról, hogy Macartney milyen politikai tevékenységet fejt ki, a delegáció nevében lemondtam ezt a találkozást, s Tamási Áron ezt tudomásul vette. A disszidensek közül Cs. Szabó Lászlóval, Szabó Zoltánnal és Gara Lászlóval

dasági önállóság, béke ügye, és Nyugat-Irian kérdése. Hű kifejezője ennek Szukarnó elnök jelszava: nemzeti egység a nemzeti sokrétűségben. A politikai függetlenséget – mint mondta – sikerült kiharcolniuk. De a hollandok mindent megtesznek annak érdekében, hogy elgáncsolják őket. Amikor kivonultak az országból, kémeiket és felforgató elemeket hagytak hátra, ilyen volt a Darul Izlámcsoporthoz is, amely szétszórta, de holland pénzen még mindig fennáll.

A legfontosabb a gazdasági önállóság. Ez elsősorban anyagi fedezet kérdése, ebben viszont Indonézia szűken áll. Másodszorban a szakképzett emberek kinevelésének a kérdése. Ezt kívánták megvalósítani akkor, amikor számos indonéz egyént küldtek a holland egyetemekre, de ezért a nyugati országok nagy összegű ellenszolgáltatásokat kértek.

Az elkövetkezendő időben lényegesen kevesebb tanulót foglalkoztatni a nyugati országba, mert megváltoztak a körülmények: vannak olyan hatalmas és fejlett baráti országok, ahol kevesebb anyagi áldozat árán is tanulhatnak.

Böloni elvtárs közbevetette, 1949-ben ő maga is szívós harcot folytatott azért, hogy indonéz diákok ösztöndíjjal Magyarországra jöhessenek.

Supeini asszony hevesen folytatta: igazán sajnálja, hogy ez a kérdés magyarországi viszonylatban csak szívós harc eredményeként rendeződhet. A Szovjetunió szívesen segít Indonézia önállóságának megteremtésében, anélkül, hogy ezért könyörögni kellene.

Ezt követően Böloni elvtárs arról beszélt, hogy a nyugaton képzett szakemberek sem segítenek a talpraállásban, mert többségüket az ottani szellemnek megfelelően átforgalmazzák, arra igyekeznek rábírnivalókat, hogy feladják nemzeti mivoltukat. Su-

peni asszony ezt csakhogy ki nem kérte magának és parázshangon hivatkozott olyan személyre, mint Szukarnó elnök, aki maga is Hágában tanult és mégis Indonézia függetlenségi harcának élére állt.

Később rátértek a magyar írók kérdésére. Ekkor már késő este volt, midnyájan fáradtak voltak a hosszú utazástól.

A Horthy-fasiszmus idejétől 1950-ig tisztázták a különféle írócsoportokat (kommunista, szimpatizáns stb.). Majd a frakciózásról beszéltek, de ez a beszélgetés pontosan aprólékossága miatt fárasztó volt, a jelen lévő írók hol irodalomesztétikai részletkérdésekről beszéltek (kritikai realizmus, szocialista realizmus: ábrázolási mód-e ez vagy elv?). Ez még a magyar viszonyok ismerőinek is nehéz, majd pedig egymásnak adták a szót és személyes élményeikről beszéltek, egy-két szóval rendszertelenül érintve a magyar írók ellenforradalom alatti és utáni problémáit.

Mindent nagyon türelmetlenül hallgatták a vendégek, s végül föltekinttek az őket érintő egyetlen kérdésre: Ki írhat és ki nem, kinek a művét adjuk ki és kiét nem? Erre a választ szintén közösen adták meg.

A beszélgetés véget ért, de véleményem szerint nem sokban segítette elő, hogy indonéz vendégeink tisztázzák a magyar írók egy csoportjának szerepét az ellenforradalom előkészítésében, majd ennek szétverése után, a másik csoport erőfeszítéseit annak érdekében, hogy megvédjék az igazi magyar írók hírnevét.

Budapest, 1957. október 11.

AZ ÚJ MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR ANYAGÁBÓL GYŰJTÖTTE
STANDEISKY ÉVA

találkozott. A beszélgetéseken magam nem vettem részt, de Tamási elmondta, hogy véleménye szerint a magyar disszidens írók sorsa szomorú, mert éltető forrásaiktól teljesen elszakadtak.

Az egyébként eléggé hisztérikus és apolitikus Ottlik Géza a Le Monde egyik munkatársának négysemközt tett nyilatkozatában, amelyet az visszamondott nekem, elítélte a Szabad Európa Rádiót és általában a nyugati sajtó-propaganda-hadjáratot Magyarország ellen. A sajtókonferencián úgy nyilatkozott, hogy a magyar író helyzetét jobbnak tartja, mint az angolét. A párisi Éditions du Seuil még kiutazása előtt szerződést kötött vele „Iskola a határon” című regényének kiadására. A fordítást Gara László végzi, s Ottlik néhány hétig a kiadó meghívására Párisban kívánt maradni. Míután álláspontunk az volt, hogy a delegáció együtt jöjjön haza, Ottlik ezt a döntést tudomásulvette, s hazajött abban a reményben, hogy módot kap az újabb kiutazásra. A disszidensek közül Gara Lászlóval, Tábori Pállal és Berény Róbert festőművész leányával találkozott.

Juhász Ferenc minden szempontból rokonszenvesen viselkedett. London nem hatott rá, Páris viszont nagyon érdekesnek találta, elsősorban élénk művészeti élete miatt. Beszélgetett egy-két disszidenssel, és sajnálkozással szólt a fiataloknak a sorsáról, akik Angliába kerültek. A sajtófogadáson elmondta, hogy hány kötete jelent meg Magyarországon, hány példányban, és azt is hangsúlyozta, hogy mindez az angol költők körében nagy meglepetést keltett. Kétségtelen, hogy a különböző polgári irodalmi irányzatok hatnak rá, de úgy láttam, hogy politikai magatartásában inkább közelebb hozta hozzánk ez az utazás, mint eltávolította.

Kardos Tibor minden megnyilatkozásában pozitívnak és határozottnak mutatkozott. Találkozott egy-két disszidens volt tanítványával, akiket arra biztatott, hogy térjenek haza. A sajtókonferencián elmondta, hogy véleménye szerint a magyar egyetemi oktatás közelebb áll az élethez

és nagyobb követelményeket támaszt a hallgatókkal szemben, mint az angol.

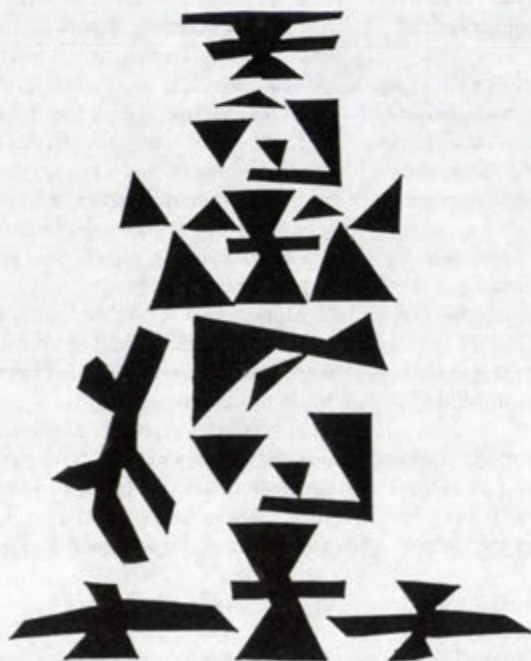
Meg kell említenem, hogy hazai hatóságaink részéről bizonyos fokú idegességet tapasztaltam, amit indokolatlannak érzek. Ezek az írók – minden fenntartásuk és problémáik ellenére – a Magyar Népköztársaságnak jobb állampolgárai, mint ahogy feltételezzük róluk. A disszidensekkel való találkozásokat általában régi baráti kapcsolatok magyarázzák, és ezeket megtiltani helytelen lett volna. Egyébként az elutazás előtt tisztáztuk, hogy ilyenekre sor kerülhet.

3. Mindent összevetve, úgy látom, hogy a delegáció angliai és franciaországi utazása sokkal inkább a mi céljainkat szolgálta, mint ellenségeink, vagy ellenfeleink törekvéseit. Egyrészt a jóindulatú, de tájékozatlan embereknek bizonyítékot szolgáltatunk arra, hogy Magyarországon a nemkommunista íróknak is van terük, van életlehetőségük, széles körű tevékenységet fejthetnek ki, s nekik is módot adunk arra, hogy Nyugatra utazzanak. Másrészt, ez a nyugati utazás hasznos volt a mi íróink szempontjából is: sok mindent összehasonlítottak, egybevették az ottani és az itthoni állapotokat, látták, hogy – különösen Angliában – magasabb az életszínvonal, de megismerték ennek okait, s végső fokon azt a következtetést vonták le, hogy Magyarországon kell élniük és dolgozniuk, hogy egyedül a mi társadalmunkban lehet a haladást szolgáltni. Ami pedig a provokációkat és a nyugati sajtó hazudozásait illeti, ezek elkerülhetetlenek. Az igazság a mi oldalunkon van, és bátran kiállhatunk annak védelmében. Egyébként ez az utazás is figyelmeztetés arra, hogy nem szabad deffenzív álláspontot elfoglalnunk és az eddiginél sokkal aktívabb kulturális külpolitikára van szükségünk.

Budapest, 1960. december 30.

Köpeczi Béla

A TÁJÉKOZTATÓT AZ MSZP PI LEVÉLTÁRÁNAK ANYAGÁBÓL
GYŰJTÖTTE STANDEISKY ÉVA

Itt egy McDonald's étterem épül

LEVENDEL JÚLIÁNAK ÉS HORGAS BÉLÁNAK

LÁNYI ANDRÁS

Megírtam, hogy nem érdemes megírni. De nem olvasták el. Azok se, akik szintén megírták. Tehát nem érdemes megírni, hogy nem érdemes megírni. Kár, hogy megírtam.

Egyébként, valahogy mégiscsak híre megy. Nem annak, amit írtam, vagy amiről megírtam, hogy nem írom meg, mert nem érdemes, de mégis, azok között, akik nem olvasnak, elterjed, hogy milyenek vagyunk. Egészen más szívvel nem olvasnak, öntudatosabban, gondolom, mint azokat, akik a saját nemolvasóik szájafele szerint írnak. Annyit azért elértünk, hogy már a másik táborhoz sem sorolnak, ami persze a lehető legveszedelmesebb a mai világban, tudniillik ha úgy vélik valakiről, hogy „odaát” se számít. Akkor ugyanis azok, akiknek a táborüzére épp felteszik melegedni a nagy közös irodalmi kondért, ahelyett, hogy a méltányosságukat bizonyítanák az illetőn, inkább az ingerültségüket töltik ki. Leves helyett.

De ezt sem érdemes megírni. Nem is érdekel, ez az igazság. Ha megírnám, féltő, hogy magam sem olvasnám el, és akkor benne maradnának a melléütesek. Az ütesek nem fájnak, a melléütesek még bosszantanak.

A minap például egy tucat kulturális folyóirat összetanakodék: lapjaik jobb terjesztése végett közös vállalkozásba kezdenek. Ha már egymást nem olvassuk, keressünk együtt olvasókat, nagyjából ez volt a terv. Esetleg így, közösen találunk ki méltányos játékszabályokat a közpénzeket elosztó zsűrik önkényes döntései helyett. Minek el nem mondtak bennünket emiatt, ki mivel nem fogott össze ellenünk, nem érdekes. Méltán bűnhődtünk: ez volt az első alkalom, hogy az irodalmi orgánumok maguk akartak magukon segíteni, és nem a mások támogatásáért kuncsorogtak. De még a nyereséggel nem kecsegtető (azért talán mégsem haszontalan) vállalkozás elindításához szükséges filléreket se tudtuk összeszedni. Márpedig úton-útszélen arról oktatnak ki bennünket, hogy a kultúra a piacon keresen magának megélhetést. Mi pénzesurainktól mégsem kaptunk egyebet képmutató intelmeknél. Értett is a szóból, aki kegyeiket kockáztatni nem akarta, és hátrált kifelé a gyanús szervezkedésből.

Nyeltjáték az irodalom, úgymond – nem gerinc dolga.

Más. Olvasom egy régi könyvben, hogy a kiegyezést megelőző évtizedben a *Pesti Napló*nak tízezer előfizetője se volt. És mégis, ez az egyetlen napilap úgyszólván egymaga képes volt reformálni a politikai és a kulturális közvéleményt – nota bene a kettő akkoriban még ugyanaz volt. (És a napilapokban a kulturális hír nem az utolsó előtti oldalon bujdosott.) Vajon hogyan tehetett? Úgy, hogy aki-

hez eljutott, az a pár ezer olvasó elég tekintéllyel, befolyással bírt, hogy a *Pesti Napló*ban vitatott eszméket közvetítse szerzte a két hazában. A többség, persze, a szavukat sem értette, amúgy pedig egészen máson járt az eszük. De akkoriban még nem is kellett úgy tenni, mintha az igazság sorsa számok összeadásán múlna, és a politikában sem azoknak a véleményére hivatkoztak, akiknek alapján véve nincs véleményük: a többségre.

Érdemes talán megjegyezni azt is, hogy a múlt század derekán a nevezetesebb magyar államférfiak zöme civilben tudós, történész, sőt uram bocsá', regényíró volt. Vagy ha így jobban tetszik, a regényeket csupa politikus írta: Kemény, Jókai, a két Eötvös, Asbóth, Jósika. S lám, volt annyi eszük, hogy a regényeikben, ritka kivételtől eltekintve, nem politizáltak, a politikájuk pedig éppenséggel nem volt regényes – a regényes politikát az ügyvédekre és a jurátusokra hagyták. A kiegyezés utáni korszak legnevezetesebb pénzügyi szakemberei közül az egyik John Stuart Mill első magyarítója volt, a másik *Az ember tragédiájának* első olvasója. Az államadósságból valahogy mégis kijöttünk. Pedig az akkor is elnyeléssel fenyegetett.

E férfiak szemében mindenesetre magától értetődőnek tetszett, amit a *Pesti Napló* majdani főszerkesztője, Kemény Zsigmond még a negyvenes években ír *Korteskedés és ellenszerei* című esszéjében: „Egy nemzet nem igazgatható másként jól, csak legfölvilágosultabb és legerényesebb polgárai által. Nem ezek azok, kik erényök és elméjükkel fogva joggal bírnak a népfelügyre; a nemzet az, amely mint felség, joggal bír minden elme és erényhez, mely körében létezik. Ha ti, attóli félelemből, hogy többet nyújtok nekik, mint egyenlő részt az országlatból, minoritásban hagynátok őket – hova számuknál fogva szükségileg helyezvük –, akkor a legdrágább kincset dobátok el.”

Elképesztően korszerűtlen gondolatok, de tény, hogy akkoriban ezt értették liberális politikán: kinek-kinek egyéni képességei szabad kifejtését e képességekhez mért terjedelmű körben, és a kiválóság követelményét a vezetőik kiválasztásánál (legalább látszatra), hogy a nemzet a nyilvános bíráló rostáján fennmaradó „legjobb tudás” előnyeiben részesüljön. Ezért e liberálisok nem helyeselték volna személytelen, forma szerint „gazdasági” automatizmusok ellenőrzését a tudás és a politika felett. Érdekes mindenesetre, hogy ez az idejét múlt felfogás egyebek között *jövedelmezőbbnek* is bizonyult a mostaninál – a kiegyezést követő évtizedek mindenesetre ezt mutatják. Azzal együtt, hogy a ritka képességű és tisztességű „minoritás”

szinte azon nyomban elveszítette kezdeményező befolyását, és a felemás szabadság akkoriban is közéleti korrupciót, élődi bürokráciát termelt. A konszolidáció alapjait azonban a szellemi elit *fundálta* – a *gründolás* csak utóbb szorította ki ezt a típust a politikából.

...Effelétről készültem írni a 2000-nek, történetesen március tizennegyedikén, de nem elég, hogy úgy általában rosszkor és rossz helyre születtem, mint kedves Asbóthom regényhőse mondja, én aznap este ráadásul még a Kossuth téren is pont rosszkor vágtam át. Amit elkezdtem, nem tudtam volna többé az aktualitásoktól elterelni, napilapba kívánczolt, ott is végezte. Most pedig emlékezetből és ihlet nélkül írom, amit akkor írtam volna, ez az igazság.

„Kihalt belőlem a hit, más fordulatot adhatni dolgainknak, s kihalt nem is annyira ellenségeink erélye, mint barátaink gyöngesége miatt”, olvasom Kemény Zsigmond negyvennyolcas emlékiratában. Más fordulatot adhatni dolgainknak? Manapság a művelt kevesekben ritkán merül fel, hogy más dolguk is lehetne, mint egymást kicsinálni; ha felmerül, rendszerint csak nagyképi felszínességekre futja, vagy rögeszmés féltékenységet gerjeszt, újabb pártszakadást ott, ahol jóformán pártok sincsenek. Márpedig ha a messzebbre tekintő bölcsesség nem politizál, nem csoda, hogy a politika az orránál sem lát tovább. (Ezek meg, ugye, csak amolyan szentenciák. Mondtam, hogy nem érdemes megírni.)

A mostani kurzusnak – folytatom azért, ha már belekezdtem – már csak gazdaságpolitikája van, és ehhez képest, komolyan mondom, részletkérdés, hogy az is téves, silány. A politika – itt nem részletezendő balítéletek alapján – csak azzal foglalkozik, ami pénzbe kerül, s minden mulasztására mentséget talál a pénzügyben. Végül elkerülhetetlenül arra szorítkozik, hogy kiszolgálja azokat, akiknek van pénze, s féken tartsa azokat, akiknek nincs. Talán ha azzal törődne inkább, ami nem kerül pénzbe, azzal, amivel a politikai egyetértés és intézkedés szokta elviselhetőbbé, szebbé, biztonságosabbá tenni az emberek mindennapjait, méltányosabbá a terhek megosztását, elérhetőbbé azt, amink még van, akkor valószínűleg meglepő dolgok történnének: a gazdaság fellélegezne, a politika a maga körében hatékonyabbá válna, s mivel nem lenne többé maga is pusztító üzlet, a panamisták más üzletágat részesítenének előnyben, s nem a közhatalom korrumpálásából gyűjtenének vagyont.

Mert a formális jog és az absztrakt csereérték uralma korántsem nevel polgári társadalmat. Hamarabb terem olyan banánköztársaságot, amely még banánból is behozatalra szorul. „Igen jól érezzük a veszélyt, mely abban rejlik, hogy azon eszmék, melyek más országokban a szociális viszonyokból fejlődtek, nálunk kellek előkészítve nincsenek, és hogy újabb alkotmányos formáinkban az előrehaladottabb népek soraiba lépve, civilizációjuk foka politikai institúcióinknál alantabb áll, ami főképp *oekonomikus fejlődésünkre* is káros hatást gyakorolhat.” Ezt pedig a kiegyezés utáni korszak első kultuszminisztere, Eötvös József írta és kurvizálta történetesen egy John Stuart Millhez intézett levelben. Írhatná éppenséggel ma is.

Mert továbbra sem a pénzszüke az, ami a kultúrának a legtöbbet árt, hanem az, amiről Eötvös ír, hogy szabadsá-

gunkkal és javainkkal civilizálatlanul gazdálkodunk. Van pénz a kultúrára: van és nincs. Van, ha számítógépekkel kell elárasztani az iskolákat, nincs, ha a tanárok fizetése jön szóba. Van, ha csillagászati áron új Nemzeti Színházat építenének, nincs, ha a meglévő színházak gondjában kellek enyhíteni. A két példát nem véletlenül választottam.

Az első esetben a legnyereségesebb iparág „áldoz” – a nemzetközi alapítványokon keresztül – a legnagyobb piac, az iskola meghódítására. Akit ez érdekel, elolvashatja Theodor Roszak tíz évvel ezelőtti könyvében (*Az információ kultusza*), hogy megy ez; miképpen teszi magát nélkülözhetetlenné a kompjuter, „egy megoldás, amely problémát keres”, az oktatástól a szórakozáson át a gyógyításig mindenütt, ahol alapjában véve nincs sok értelmes keresnivalója. Legtöbbet mégis éppen az iskolában árt: rombolja a megértő-kritikus gondolkodást, a kommunikációs készséget, a képzelőerőt, mihelyt adattárnál többnek tekintik. Tehát természetes, hogy semmi se lehet elég drága mielőbbi elterjesztése érdekében.

Eközben az amúgy is agyonterhelt tanári karnak a kegyelemdőfést adja meg egy új törvény – a kényszerű takarékoságra hivatkozva. A kötelező óraszám és a tanulócsoporthoz létszámának növelése immár fizikai lehetetlenséggé teszi, hogy a tanárok tisztességgel készüljenek óráikra vagy növendékeikkel egyénileg foglalkozzanak. És végképp elriasztja a fiatal értelmiséget a taposómalommal züllesztett pedagógiai pályától. Harminc-negyven gyereknek akár csak a nevét is megtanulhatja-e év végéig a hetente húsz (!) tanóra megtartására kötelezett tanár? Miféle galád képmutatás ezek után készségfejlesztésről, kommunikációs kultúráról, kreativitásról prédikálni a Nemzeti Alaptantervben, ha egyszer törvényes úton teszik mindezt lehetlenné?

A gazdag alapítványi iskolákban persze más lesz a helyzet. Az „ ingyenes” állami oktatástól – gyógyítástól, rendőrségtől stb. – pedig ne várjon csodákat a jövedelme 40%-át (plusz tb., egyebek) adó címén befizető polgár.

Első példánkban tehát a nemes közcél, melyre szívesen áldozunk: a (hazai) szellemi munka leértékelése a (külföldi) technológiai szolgáltatások ellenében.

A második példa, a színház-építődsi másról szól. A magyar kormányférfiak ugyanis nem csak számítógépgyűnők világtornéin szeretnek statisztaszerepet vállalni, szívesen paroláznak-vacsoráztatnak ők a nevezetesebb hazai művészekkel is. Műpártoló hajlamuk nem éri be egyedi művésznek pártolásával, hanem a nagy egészre tekintenek, és dicsőségüket szívesen örököltik meg drága és látványos beruházásokkal. Amelyekre az égvilágon semmi szükség. A meglévő hálózatok működőképességének megőrzése viszont „nem hír” a médiában.

Egyébként minden színház nemzeti, amelyet közpénzből azért támogatnak, hogy betölthesse kulturális közszolgálati feladatát. És egy sem maradhat az, ha rákényszerül, hogy csak a jegybevételből éljen, ez nálunk sokkal gazdagabb országokban sem sikerült. Aki ma Budapest közepén díszes, új színházat akar építeni, az vagy a többit akarja megfojtani, vagy hívelejtű népszerűsége vágyik, vagy tökéletesen dilettáns, vagy rengeteget fog keresni ezen a vállalkozáson.

Egy új Nemzeti Színház építése ma: valóságos vízlépcső a kultúrpolitika egén.

De félreért, aki úgy véli, hogy én a politikusok ostobasága ellen beszélek, mert az szerintem nem oka, hanem tünete a kulturális kontraszelekciónak. Éppen ellenkezőleg, én szándékaiktól független törvényszerűségek érvényesüléséről beszélek:

1. A tömeges értékesítés – nagy nyereség – hatalmas reklámköltség – még tömegesebb értékesítés – még nagyobb haszon ördögi köréből nincs kiút. A nyereségelven kimondott és megkerülhetetlen növekedési kényszer pedig ebben a rendszerben mindig a legdrágább technológia alkalmazóinak biztosít előnyt.

2. A döntések érdemi haszna vagy kára alig befolyásolja a közömbös és tájékozatlan választó kegyéért versengő politikusok sikerét. Racionális érdekük tehát inkább az irracionális, de a közérdeklődés ébren tartására alkalmas döntésekhez fűződik.

3. Ha a kultúra minden további megszorítás nélkül az, amiről az emberek beszélnek, a beszéd módját és témáit

pedig a közvetítő rendszerek – a média, az informatika, az elektronikus szórakoztatóipar – szabályozzák, akkor üzlet, kultúra és politika között nem lehet többé értelmes különbséget tenni.

Eleve elesik tehát minden ellenérv – bele se kezdek, nem érdemes –, hogy miért ne lehetne a város kitüntetett pontjait, nevezetes műemlék épületeket, patinás kávéházak és vendéglők hült helyét átengedni a legízletlenebb és igénytelenebb gyorsetető hálózatoknak, mint most legutóbb az Astoriát a McDonald's-nak. Legyen az olajos sült krumpli, a mustáros húsvagdalék az ételek fejedelme, ha egyszer az!

S miért ne neveznénk ezentúl kultúrtudománynak a Madonna-termécsalád (ti. a popsztár, ki emlékszik egyébre) dizájnásával kapcsolatos altesti szörszálhasogatást? Hiszen a marketing morálját és esztétikumát fontoskodva igazoló apológia – reklám maga is. Reklámköltségként elszámolható és leírható, jócskán megtérülő befektetés.

És ami „leírható”, az bátran leírható.

A többi: leírható.

2000 ESTEK

A 2000-estek májusi vendége kedves olvasónk és olykor szerzőnk, KENEDI JÁNOS, ügyvivő (Nyilvánosság Klub), médiaszakértő, esszéista, szép- és közíró.

Május 16-án, csütörtökön, este 7-kor a Merlin Színházban (Gerlóczy utca 4., az emeleten) alaposan kikérdezzük, ha hagyja magát. Általános érdeklődésre tarthat számot, például, hogy miért jár újabban állandóan a Belügy-minisztériumba? Ki lehet a tagja annak a klubnak, amelynek ő az ügyvivője? Tagja-e valamely pártnak, és miért nem?

Ez, sajnos, a szezonban az utolsó 2000-est – utána kicsit szünetelünk. Aki eddig lemaradt, itt az ideje, hogy eljöjjön – aki meg eddig is járt, az tudja, hogy érdemes. Ott lesz mindenki, aki számít.

Mindenkit szeretettel várunk.

SAJNÁLATTAL ÉRTESÍTJÜK KEDVES OLVASÓINKAT ÉS SZERZŐINKET, HOGY CSAK AZOKRA A KÉZIRATOKRA TUDUNK LEVÉLBN VÁLASZOLNI, AMELYEKET KÖZLÉSRE ELFOGADUNK; LAPUNK ANYAGI HELYZETE ÉS A POSTAI KÖLTSÉGEK EMELKEDÉSE MIATT A KÉZIRATOK VISSZAKÜLDÉSÉT NEM TUDJUK VÁLLALNI.

